

Controversies within the Spanish and Portuguese Jews Congregation in London, and
Responsa of its Chief Rabbi Raphael Meldola /

ויכוחים בקהילה הספרדית והפורטוגזית בלונדון ותשובות החכם רבי רפאל מילדולה

Author(s): מאיר בניהו and Meir Benayahu

Source:

Michael: On the History of the Jews in the Diaspora /

מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות

כרך (תשמ"ו ט-עז) / 1986, pp.

Published by: Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23494060>

Accessed: 27-05-2018 16:24 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Michael: On the History of the Jews in the Diaspora / מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

ויכוחים בקהילה הספרדית והפורטוגזית בלונדון ותשובות החכם רבי רפאל מילדולה

מן הקהילות הנודעות והמפורסמות בישראל הן הקהילה הספרדית והפורטוגזית והקהילה האשכנזית בלונדון. המקורות על חיי הדת, החברה והכלכלה מצויים בשפע: ארכיוני הקהילות ובתי-הכנסת נשתמרו, מקצתם בשלמות ומקצתם שלא בשלמות, וכן כתבי פולמוס שיהדות זאת ידעה מעודה. על התקופה של שלושה היובלות האחרונים משוקע חומר רב וחשוב בעיתונות של יהודי בריטניה ובראשה 'קול יעקב' (*The voice of Jacob*) ו-*The Jewish Chronicle*. לעומת זאת מעטים הם חיבורים שבדפוס ושבתובייד, איגרות ו'שאלות ותשובות'.

הקהילה הספרדית והפורטוגזית בלונדון שונה היא מאחיותיה שבתורפיה, במזרח ובצפון אפריקה. מקורות שהם מיעוט בקהילת לונדון ריבוי הם באחרות, והמרוכה באחרות מיעוט הוא בקהילת לונדון. מהי, אפוא, הסיבה ש'השאלות והתשובות' מלונדון מספרן מועט? דומה שהדבר קשור באופיה שלקהילה. בראשה עמדו סוחרים עשירים וידועים לא רק בקרב הקהילה היהודית אלא גם בחיי המדינה. נעשו 'הסכמות' מפורטות ותוקף רב ניתן לפרנסים, והללו דקדקו לקיימן ככתבן וכלשונן ללא ויתור על תג קטן. הפרנסים נשמע קולם והאנשים הפשוטים כמעט לא נודע כי באו אל קרבה, אף-על-פי שמספרם היה כמספר בעלי ההון ואף גדול מהם. הפרנסים לא נתנו דעתם להרכות תורה בשיבה ובבית-מדרש, להעמיד רבנים ומורים שיורו לילדיהם דרכיה שליהדות. המשרתים בקודש, החכם, הדיינים והחזנים, לא בקרבם נמצאו ומרחוק הביאום, מקהילת האם כאמסטרדם, מליבורנו ומאיטליה בכלל. הללו סמכויותיהם היו מוגבלות. יד הפרנסים היתה תקיפה עליהם ולכן היחסים שביניהם לא תמיד היו מתוקנים. חכם תקיף, שידע לעמוד על דעתו

להלן המונחים המיוחדים לקהילה הספרדית והפורטוגזית שיבואו במאמר ובחלק המקורות: בויס מארקס — הרחוב שבו נמצא בית-הכנסת; הסכמה — תקנת הקהל; זקנים — מי שכיהנו כפרנסים או גבאים ומי שנבחרו למשרות אלו; חכם — הרב הראשי; יחיד — חבר בית-הכנסת; מדרש — בית-מדרש, ונקרא 'עץ חיים'; מעמד — ראשי הקהל (בית-כנסת) והגבאי, חמישה במספר. לראשונה היו שני פרנסים וגבאי אחד, ונבחרו ימים אחדים לפני שבת הגדול ולפני ראש השנה; נדבה — צדקה הניתנת בחגים ובימים טובים וכן בהזדמנויות מיוחדות; נדרים — נדבה כ"ל; פרנס — חבר ועד בית-הכנסת, וכן של חברות; פרנס הניצב — ראה פרנס פרזידנט; פרנס פרזידנט — ראש לפרנסים; צדקה — נדבה כללית לבית-הכנסת; קהל — בית-הכנסת; שער השמים — שם הקהל.

וביקש להטביע חותמו על חיי הדת והמוסר ולא לסור מן ההלכה, היה נתון לויכוחים קשים וחיי לא היו קלים כל עיקר.

באין חבורה של תלמידי חכמים מובהקים במקום, לא היה להם לחכם ולדיין עם מי לשאת ולתת בהלכה ולדון בעסקי הקהל. החכם היה פוסק על-פירוב ללא כתיבת פסק מפורט ומנומק, ולא היה רב שיהרהר אחריו ויחלוק על דבריו. רק משנתעוררה שאלה בתחום היחסים שבין החכם לקהילה, או בעניין מעמדו שלו עצמו, היה החכם מריץ אותה אל חכמי הדור, לרבנים שלקהילה שממנה הובא ללונדון או שהיו להם קשרי משפחה ומסחר עם לונדון.

לפיכך 'השאלות והתשובות' מקהילה זאת הן מעטות ביותר, ויותר משהן בדפוס הן בכחובייד, וכמעט כל עניינן הוא בעסקי הקהילה והיחסים שבין החכם לפרנסים. ולא רק מלונדון התשובות שהגיעו לידינו מספרן קטן, אלא גם מקהילת האם, אמסטרדם, אבל יתירות הן על אלו שמלונדון. ובוא וראה מה רב המרחק בינן לבין האחות הבכירה, ליבורנו, שאף לה היו 'הסכמות' מפורטות וסמכיות רבות ניתנו לראשי הקהל, אבל היו בה ישיבות ובתי-מדרש שהעמידו תלמידי חכמים נודעים, וקשריה של קהילת ליבורנו עם קהילות ישראל היו אמיצים ונכבדים.

שאלות שבתחום אורח החיים, איסור והיתר ואישות, לא היה להם לפרנסים עניין בהן, ומכיוון שלא היו לחכם רעים להתרועע וללון עמהם בעומקה של הלכה, והשוואים לא היו תלמידי חכמים, פסק את אשר פסק ואף לא העלה את דבריו על הכתב.¹ ואילו התשובות שנדרסו בקונטרסים מיוחדים עיקר עניינן מחלוקת.

והנה, בתקופה שאנו באים לדבר בה היגרו ללונדון ולמרכזים שלפורטוגזים בכלל יהודים מצפון אפריקה, בייחוד ממרוקו ומגיברלטר, ובהם היו תלמידי חכמים וסוחרים. הללו הביאו ברכה לקהילה הספרדית והפורטוגזית. מהם נלקחו דייגים מורים וחזנים, אבל השוני שבמנהגים ובאורח החיים עורר ויכוחים וחילוקי דעות. החדשים הם אשר ביקשו להיפרד מן הקהילה ולהקים להם בית-כנסת. ידיעתם ביהדות גדולה היתה משל הוותיקים ומסורת אבותיהם היתה בידיהם ולא רצו לנטוש אותה ולסגל לעצמם מנהגי בית-הכנסת 'שער השמים'. לא יצאו ימים הרבה והם ובניהם היו לחלק ממשי שלקהילה בלא הבדל בינם לבין הוותיקים. הפירוד בא אחרי כמה שנים (בשנת תר"א), אבל לא על-ידי החדשים שמקורם באו אלא דווקא מבני בניהם שלמייסדים הראשונים, שבהקילה זו צמחו והגהיגו אותה.

'השאלות והתשובות' שאנו באים לפרסם הן של רבי רמאל מילדולה, רבה שלקהילת הספרדים בלונדון ופניותיו אל חכמי אמסטרדם וליבורנו, ואיטליה בכלל.

1 מתקופתו שלרב הראשי האשכנזי, ר' שלמה ב"ר צבי הירשל, נותר 'מעשה בית דין דק"ק לונדון' משנות תקס"ה-תקצ"ו (כ"י ססיל רות 267), ומשנות תקצ"ד-תרט"ו (כ"י אדלר 2257). רובו ככולו בענייני גיטין וקידושין ובכלל זה גיזות לצורך נישואין. כמה שנרשם מצד 'מעשה' אחד על ספר תורה שנמצאה בו טעות (יא) ואחד על גבינה טריפה (יד). כח מעשים פרסם צבי יעקב צימלס, 'פסקים ותשובות מבית דינו של ר' שלמה ב"ר צבי', 'תפארת ישראל', ספר היוביל להרב ישראל ברודי, לונדון תשכ"ז, עמ' 219-242.

מקורן שמור היה בגנזי 'היברו יוניון קולג' בסניסינאטי ועתה לא נודע מקומן, וכל מאמצי הספרנים, שניאותו לבקשתי לפשפש בגנזי הספרייה, לא העלו דבר. ואני אין בידי אלא העתק בכתב-ידו שליעקב מאן ז"ל, שמסר לידי בשעתו גיסו ישעיהו זנה ז"ל. עניינן ידוע ממקורות אחרים ובעיקר מפנקסי הקהילה ותעודות שבארכיונה, ודווקא בכך חשיבותן. החוקרים שנזקקו לנושאים אלה ביססו דבריהם על עדויות של צד אחד, החלטות של פרנסים ואיגרותיהם, ואילו עמדת החכם לא הובררה, ונותרו פרשיות פתוחות להמשך המחקר ולגלות בו פנים חדשות.

לא זו בלבד: הרואה יראה שכל הסופרים שעסקו בכך² הם מפני הקהל וחשוביו, שכמה מהם כתבו את חיבוריהם על-פי בקשת הקהילה, ורק להם לבדם ניתן לעיין בארכיון ולפשפש בו. הם דבקו בחומר שמצאו, והוסיפו עליו ציצים ופרחים והערכות כראות עיניהם.

א

השאלה הראשונה, משנת תק"פ (1820), היא בעניין מחלוקת בין החכם לראש הפרנסים, וממנה נמשכות ידיעות על 'הסכמות' הקהילה בעניין בית-הכנסת: הסדרים, מספר המתפללים, מעמד הפרנסים ותפקידם ויחסם לדת.

בשאלה לא נזכרו שמות ואף לא המקום, אבל ברי שהמדובר בקהילה הספרדית בלונדון. נביא, אפוא, תחילתו של מעשה על-פי תעודות הקהילה.³

ויכוח קשה ומר היה בין החכם למשה נוניס לארא,⁴ מנכבדי הקהילה, שדרש לצמצם סמכות החכם בענייני נישואין. הרקע לדבר הרצון שתביעה שלאשה איזאבילה סולומנוס, כנראה אשתו, לא תובא לפני החכם. ברי שהחכם לא יכול לקבל

2 נזכרים לפי הזמנים: James Picciotto, *Sketches of Anglo-Jewish History* (להלן פיצ'וטו). תחילה נדפס בהמשכים ב-"*Jewish Chronicle*". מהדורה ראשונה נדפסה בלונדון ב-1875 ושנייה, עם הוספות של ישראל פיינשטיין, ב-1956. פיצ'וטו חי סמוך לתקופה וקיבל מאנשים שדרכי החיים באותה תקופה היו נהירים להם. M. Gaster, *History of Ancient Synagogue of the Spanish and Portuguese*, London 1901 (להלן גאסטר). המחבר היה החכם שלקהילה ונתבקש לחבר את הספר מטעם המעמד במלאת מאתיים וחמישים שנה לייסוד בית-הכנסת 'שער השמים'. A.M. Hyamson, *Sephardim of England*, London 1951 (להלן חיימסון). אף ספר זה נכתב לבקשת המעמד במלאת שלוש מאות שנה לבית-הכנסת. Neville Laski, *The Laws and Charities of the Spanish and Portuguese Jews' Congregation*, London 1952 (להלן לאסקי). R. Barnett, 'Haham Meldola and Hazan de Sola', *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, XXI (1968), pp. 1-38 (להלן בארנט). המחבר הוא הממונה על ארכיון הקהילה ומאמרו הוא הגדול והמקיף ביותר על הנושא.

3 בארנט, עמ' 4-5.

4 דומה שהוא בן בנימין נוניס לארא, שהקים ב-13 בדצמבר 1827 (תקפ"ח) קרן לצדקה. עיין: Ascamot (להלן: הסכמות), לתודן תר"י (1850), עמ' 101-102.

דרישה זאת. לארא נכנע לחכם בפרוואר 1816 ונאלץ לרצותו. ריב זה הותר בלבו שלארא שנאה לחכם לאורך ימים.

הריב נתעורר שוב ביוני 1819, והפעם היו מעורבים בו שני בניו שלחכם.⁵ לארא היה באותה שנה ראש הפרנסים של בית־הכנסת. בשעת התפילה דרש אחד מבניו שלחכם להיקרא לספר תורה, ולארא סירב. כיוון שכך, החכם ושניים מבניו עלבו בו. הפרנס התלונן לפני המעמד. נקראה ישיבה מיוחדת שלמעמד והחכם ובניו הוזמנו אליה. הוחלט להטיל על הבנים קנס של כסף. ר' רפאל מילדולה אמר שאין למעמד כל סמכות לדון אותו, ולא יוכל לעשות זאת אלא בית־דין שחבריו הם בשיעור קומתו, וכי בעניין זה עדיפה סמכותו על המעמד. מה עשה? כתב פסק דין שעליו חתמו חבר אחר שלבית־הדין הספרדי בשם לוריא ועוד שני דיינים אשכנזים.⁶ פסק דין זה לא היה לרצון למעמד, אבל נאלץ לקיימו. לארא התנגד ואיים שאם בניו של החכם לא יתנצלו לפניו יפנה לערכאות. החכם התמיד בסירובו להופיע לפני המעמד וקבל על כך, שסבל שלוש שנים מהתנהגותו של לארא כלפיו ובייחוד על שפגע בו בבית־הכנסת לעיני כל הקהל. לבסוף ניאות החכם, לא בלב שלם, להסכים לבוררות המעמד, ותנאי התנו שאם יוחלט שעליו להתנצל לא יעשה זאת לפני הפרנס. המעמד שלח שני אישים אל החכם: הוא התנצל לפניהם והללו הודיעו זאת ללארא.⁷ ברם, אם החכם יכול לדרוש שהמעמד לא ידון אותו, הרי לא כך הבנים. המעמד דן בהתנהגותם. הם טענו שכל שעשו לכבוד אביהם עשו וכי כעס ורוגז ירעו את מצב בריאותו. מלבד זה לארא היה עולב בהם בבית־הכנסת. בסופו שלדבר הוחלט להטיל עליהם קנס, עשר ל"ש על כל אחד, או שיתנצלו לפני לארא. איש מהם לא עשה זאת.

נראה עתה מה מצוי בתשובה. ללארא היתה טינה על החכם, 'בניו ומשפחתו והנלוים אליו'. השנאה לא הגיעה לכלל מעשה אלא משנתמנה לנשיא בית־הכנסת, שאז הוא ביזה את החכם ובני משפחתו. מחמת כבודה שלקהילה נמנע החכם מלפרט מה היו דבריו. הכבידה עליהם העובדה ש'מקום ישיבתו בבה"כ היה סמוך ונגד בניו של החכם הנז' ולבחור אחר העומד לשרת לחכם'. לא זו בלבד, אלא בהיותו נשיא נהג לארא לפגוע בחכם ובכל עת שעלה לתורה היה יוצא בריש גלי מבית־הכנסת; כשדרש החכם בחג השבועות, כמנהג, וקרא עשרת הדברות 'נשאר בחוץ עד גמר כל הקריאה'. החכם זעם: לא זו בלבד שלארא לא קרא לבניו לעלות לתורה כל שנת כהונתו, אלא גם משום שאיש מן הפרנסים או מן הקהל לא מיחה בפרנס ולא קינא לכבודו שלחכם. וכאן מוסיף החכם ידיעה חשובה. מספר היחידים שהיו פוקדים את בית־הכנסת היה מועט, וחץ מחגים ומועדים לא היו רוב היחידים באים להתפלל.

5 חיימסון, עמ' 228-230.

6 גאסטר כותב, שחברי בית־הדין שלחכם היו 'צחק לוריא, אלימלך מודעי ויוסף בן גיגי (עמ' 162).

7 כך לפי חיימסון. ברם, בארנט כותב שהחכם התנצל בלחץ עורכי־הדין של לארא.

במצב כזה, גם אם היו בניו באים לבית־הכנסת, כשאר היחידים, לעתים רחוקות, היה צריך להעלותם לפחות פעם אחת בחודש. לא זו אף זו: הפרנס לא קרא גם אותו לתורה. אמת שכותב הוא שקרא עשרת הדברות ושירת הים, אבל אלה הם מתכסיסיו שלחכם,⁸ וכנראה לא היה צריך שיזמינוהו.

כל זה היה ידוע ומפורסם בקהל, אבל לא עורר מריבה וקטטה עד ששבת אחת ניגש שמש בית־הכנסת, כדרכו לפני הוצאת ספר תורה, אל הפרנס, הוא לארא, לשאול מי ומי יהיו העולים, 'וציין בידו לבחורים הנז'". הפרנס הטיח נגדם דברים קשים ואסר על השמש להעלותם לספר תורה. עתה לא יכלו הבנים להחריש. הבן הגדול קרא לפרנס 'אוקשונר' על שם עבודתו, בסברו שאין עבודה זו מכובדת וראויה לפרנסות. לארא נפגע ותבע עלבונו מהמעמד. אכן היתה הסכמה בקהל שכל המבזה את הפרנס בבית־הכנסת יוטל עליו קנס, אבל לא נאמר כלל מה דינו של פרנס שיחציף פנים נגד אחד מן היחידים שלקהל. שני הצדדים נקראו למעמד. לארא קבל על שביזוהו, ובני החכם טענו עליו שהוא השפיל את כבודם עד כדי כך, שנהגו בהם כמו ממזרים ומנודים. אמת שיש בידו שלא ליתן להם עלייה,⁹ אבל צריך היה לנהוג בכבוד וללחוש באוזני השמש ולא להכריז בקול גדול ובכז. המעמד חייב כל אחד מהבנים בקנס של עשר ל"ש או בפיוס הפרנס בבית־הכנסת. הבנים טענו שמכיוון שהפרנס 'פטר מים' הרי הוא 'ראשית מדון' ועליו יש להטיל קנס ולא עליהם.

ר' רפאל מילדולה דן בתשובתו בתביעות שני הצדדים. תחילה אימת את העובדות וגבה עדות מהשמש. מן התשובה יש ללמוד שהמעמד פנה אליו וביקשו לחוות דעתו. תשובתו בנוסח שלפנינו, שנשלח לקהילות אחרות, מנוסחת בצורה שכאילו אין הוא נוגע בדבר, מה שאין כן בטופס ששלח למעמד.

החכם השיב לפרנסים, כפי שאלתם, על המאורע שקרה באותו יום שבניו הטיחו דברים כנגד הפרנס, אבל לא יכול לעצור בעצמו מלהזדקק לפרשת היחסים שבין החכם ובניו לבין הפרנס, שהיתה רצופה עלבונות ופגיעות קשות, שעל רקעם תוכן הצטברות הכעס שלבנים עד ששוב לא יכלו להבליג והתפרץ מפיהם החוצה.

כנגד 'ההסכמה' לשמירת כבודו שלפרנס מביא ר' רפאל 'הסכמה' אחרת (מספר 4), שפרנס המתמנה יישבע על דעת החכם לפני היכל פתוח, שיתנהג 'בלי מרמה ואיבה עם שום אדם'.¹⁰ לארא עבר, אפוא, על השבועה ואסור למנותו פרנס, ומי שביזה אותו לא חלה עליו 'ההסכמה' הראשונה מכיוון שאין לו דין פרנס. לא זו בלבד: אותה 'הסכמה' אין לה דין שלהסכמת הקהל מכיוון שהפרנסים תבעו זאת לעצמם ולא נעשתה על דעת רב הקהל 'ובוודאי' שההסכמות הללו אין להם קיום והעמדה. ואם תאמר שמטרת 'ההסכמה' היתה לשמור על כבודם שלפרנסים ושבעת התפילה יישמר השקט כיאות למקום הקדוש, היו צריכים לתקן שהפרנס והיחיד

8 עיין מ' בניהו, מרבין תורה, ירושלים תשי"ג, עמ' מב.

9 J. Barnett, *El libro de los Acuerdos*, Oxford 1931, p. 4; לאסקי, עמ' 30.

10 ראה הסכמות, עמ' 30.

כאחד יהיו חייבים בקנס, אבל לא לפטור את הפרנס ולחייב את יחיד הקהל. הדין נותן שמי שהחל בביזוי חייב הוא בקנס ולא השני שהשיב לו כגמולו. דברי הבנים נאמרו אחרי שהפרנס הטיח בפניהם דברי עלבון ותשובתם רחוקה מלהיות במשקל שווה לדברי הפרנס. החכם דן גם בשאלה אם הפרנסים יכולים לדון בריב זה, שהרי הם נוגעים בדבר. מסקנתו היא, אפוא, שהפרנס 'הוא החייב בקנס או בפיוס והבחורים הנז' פטורים מן כל וכל'.

עד כאן התשובה שהשיב לפרנסים. כלום הוא פסק הדין שנזכר למעלה? הדעת נותנת שאכן כך הוא.¹¹ מכל מקום אין ספק שחכמים אחרים בלונדון הסכימו על פסק החכם, ופלא שדבר זה אין החכם מזכירו כלל בפנייתו אל חכמי ליבורנו. באיגרתו אליהם לא הסתפק במה שכתב למעמד, והוסיף דברים, שכנראה נמנע מכתובתם בתשובתו למעמד כדי שלא לפגוע בהם. הדברים אמורים בעניין תקנה שהותקנה בלי הסכמת חכם הקהל אם 'הסכמה' היא, ובייחוד שבין המתקנים 'יש מהם מחללי שבת בפרהסיא וביד רמה'.

הפסק נשלח כאמור אל חכמי ליבורנו. הסכים עליו (בשלהי חשון תק"פ) ר' שם טוב ב"ר יוסף חיים בן סאמון, בנו של רב נודע ממרוקו שהשתקע בליבורנו, ולא רק הסכים על דברי ר' רפאל מילדולה, אלא גם הוסיף שחייבים לנדות את הפרנס והוא חייב לפייס את הרב ובניו. הוא מפנה את השאלה לחכמי אשכנז שבכל מקום 'ובפרט ב"ד הסמוך', וכנראה הכוונה לאמסטרדם.

חכם אחר באיטליה שידוע לנו שגם אליו שלח ר' רפאל מילדולה את הפסק שלו, הוא ידידו ורעו ר' מזל טוב מודינה, רבה שלקהילת מודינה. הפסק עם מכתב לוואי הגיעו לידי ב"ט באב, כלומר לאחר שבידי ר' רפאל מילדולה כבר היתה תשובת ר' שם טוב סאמון. אמור מעתה שר' רפאל מילדולה לא פנה לחכמים אחרים אלא אחרי שמצא סעד ותמך בתשובת החכם מליבורנו, ויש להניח שהפסק נשלח כמה חודשים אחרי כן, כנראה בתמוז תק"פ. ואולי מלכתחילה לא חשב ר' רפאל מילדולה לפנות לחכמים אחרים, ועשה זאת משראה שהפרשה טרם נסתיימה.

ר' מזל טוב הצטרף לדעה שהפרנס חייב נידוי על ביזוי החכם, ואילו הבנים פטורים מן הקנס משני טעמים: (א) 'הסכמת' הפרנסים נעשתה שלא במעמד החכם ולכן היא בטלה ומבוטלת; (ב) אותה 'הסכמה' עשוה הפרנסים והגבירים ולא בנוכחות כל יחידי הקהל. ואם אין 'הסכמה' קנס מניין? לא זו בלבד, אלא אף אם 'ההסכמה' הותקנה כדין היו הבנים פטורים מקנס, כי לא הם פתחו בריב, ונהפוך הוא שבשל כך הפרנס חייב בקנס.

11 בארנט, עמ' 5. מן המעט שהביא בארנט מן הפסק נראה שלא דובר בבנים אלא בחכם עצמו, וכי הוא נוגע בשאלת סמכותו של המעמד לדון אותו, ואף-על-פי-כן נראה שבפניו היה הפסק עצמו ומשום מה לא נזקק לכולו. משום כך אין הפרשה מבוארת אצלו היטב ואינה אלא על דעת צד אחד.

מעשה הוברר על סמך מה סירבו הבנים לפרוע קנס או להתנצל בפומבי בבית-הכנסת על כביכול פגיעה בפרנס. סופו שלדבר נדע מן המסמכים שבארכיון הקהילה. משלא קיבלו עליהם אחת מן ההצעות קנס אותם המעמד בדרך אחרת. שלוש שנים לא כוּבְדוּ בכל 'מצווה' בבית-הכנסת. ופעם אחת עמד החזן לקרוא לתורה יחיד נכבד שלקהל, ששמו היה כשם אחד הבנים, ומיד בגמר התפילה הלך החזן לבית הפרנס והתנצל. על סיום המחלוקת מצוי שוני במחברים שדבריהם מבוססים על התעודות שבארכיון. האחד אומר שלסוף שלוש שנים, בפברואר 1822, בוטל האיסור, ולפי השני לא ניתן לבני החכם כל כיבוד עד שהשלימו עם הפרנס כעבור שנתיים וחצי.¹²

ב

התשובה השנייה עניינה 'הסכמה' ¹, שנעשתה בראשית ייסודה של הקהילה הספרדית בלונדון, בשנת תכ"ד (1664). מגמת 'ההסכמה' היתה למנוע מכל איש ספרדי או פורטוגז להיבדל מן הקהילה ולאסור עליו להתפלל במניין מחוץ לבית-הכנסת 'שער השמים'. תקנה נוקשה זו יפה היה כוחה בשנים שלמן ייסודה של הקהילה עד לביסוסה. טבעי הדבר שלאחר גידול מספרם של יחידים ופיזורם במקומות שונים ורחוקים בלונדון יקומו מערערים עליה, יעברו עליה או יבקשו לשנותה. אכן, פעם בפעם, משבאו ללונדון יהודים ספרדים מקהילות אחרות, בייחוד מצפון אפריקה, שדעתם לא היתה נוחה מסדרי הקהל ומן התפילה, לא צייתו ל'הסכמה', ולא רק הם אלא גם יחידים הקהל מבניהם ומבני בניהם של המתיישבים הראשונים, שעקרו לרבעים אחרים מרוחקים מק"ק 'שער השמים' ולא יכלו להגיע ברגל לבית-הכנסת בשבתות ובחגים, ביקשו להתפלל במניין בביתם. הפרנסים לא שעו לבקשתם וכפו עליהם שלא ליפרד מקהלם. 'הסכמה' זו היתה לרועץ הן לקהילה והן ליחידים עד שגרמה לפירוד ולמחלוקת שתוצאותיהם היו קשות ונוראות.¹³

בט"ז בחשון תצ"ח חזר המעמד וכינס את היחידים לדון ב'הסכמה' ¹, וקיימה בתוספת נתינת כוח למעמד להעניש ולקנוס כל פורש.¹⁴ מסתבר ש'הסכמה' זו בלמה כל רצון או צורך להקים בלונדון בית-כנסת חדש, ולא נעשה נסיון כזה אלא כעבור שמונים וחמש שנים, בשנת תקפ"ב, בימי כהונתו של ר' רפאל מילדולה. ואף בעניין זה, שהחכם פסק נגד הפורשים ודרש לקיים את 'הסכמת' הפרנסים, חזר ונתעורר פולמוס בינו לבין הקהילה.

בתקופה זו עקרו יהודים מגיברלטר וממרוקו, מבני המשפחות הנודעות בן רמון, בן עולייל, אבוקאסיס, גידליה ופינטו, והתיישבו בלונדון.¹⁵ גם סוחרים

12 חיימסון, עמ' 230; בארנט, עמ' 5.

13 סוגיה זאת נדונה בהרחבה בחיבור על הפירוד בק"ק ספרדים ופורטוגזים בשנת תר"א וראשית הרפורמה בלונדון, שיופיע ברצות ה' אחרי פרסום מאמר זה.

14 *Ascamot of Laws and Regulations*, London 1831, p. 3. ראה הנוסח להלן, עמ' נט.

15 גאסטר, עמ' 169; חיימסון, עמ' 235.

ומבקרים מקהילות אחרות פקדו את העיר. מנהגיהם היו שונים ממנהג הספרדים בלונדון; הם החזיקו גם במנהגים שעל-פי הקבלה, וליחיד ק"ק 'שער השמים' היו מנהגים אלה זרים ורחוקים. שנים אחדות נמנו עם יחיד הקהל¹⁶ ונכבדו ונודעו בנדיבותם. משהגיע ר' אברהם חלאה ללונדון בשליחות ק"ק מכנאס בשנת תקפ"ז, סייעו בידו והרימו תרומה נכבדה. ומלבד החכם והרב הראשי האשכנזי, ר' שלמה הירשל, הוא מזכיר רק אותם לשבח וכותב: 'שהיו בעוזרים לי כמה יחידים, ובפרטם שני צנתרות הזהב... נבונים וחשובים כמה' ר' שלמה אלוף עם בנו ידידו ויחידו... סי' יהודה... ואשר על ידו השנ"י,¹⁷ מלא חסדים כולו מחמדים, לפני מלכים יתיצב... כמה' ר' שלמה אביקאצין, המה בצדקתם היו לי לעזרה...¹⁸ הכנסת בן בבריתו של אברהם אבינו היתה שעת כושר לתפילה מחוץ לק"ק 'שער השמים'.¹⁹

שלושה האישים הללו²⁰ זימנו כמה ידידים לבית יהודה אלוף ללמוד סדר הקריאה ותיקון לליל שבועות, מנהג נפוץ בישראל אבל לא היה רווח בלונדון.²¹ הבית היה מרוחק מבית-הכנסת, אבל רק מיל אחד ולא שישה כשיעור ההגבלה שבהסכמה. הדבר נודע למעמד. מיד פנו אנשי המעמד אל המזמנים, הודיעו את חומרת המעשה, האשימום בעברה על 'ההסכמה' הראשונה וביקשו להשיב על ההאשמה. ר' רפאל מילדולה כותב שמטרת הפרנסים היתה 'להתרחק מהמחלוקת', ולפני שהכריזו עליהם כעוברים על 'ההסכמה' שלחו אליהם כמה אישים 'לתווך השלום', אבל ללא הועיל. היחידים יהודה אלוף וחבריו לא נרתעו מאזהרת המעמד. המעמד מחק את שמם מרשימת היחידים והרחיקם מכסאם הקבוע למאחורי התיבה. הם לא נקראו לתורה ונמנעה מהם כל 'מצווה' למשך שנתיים. כל אחד נקנס בסך ארבעים ל"ש ועל האחרים הוטל קנס של עשרים ל"ש.²² הם לא צייתו להחלטת המעמד והמשיכו להתפלל מחוץ לבית-הכנסת 'שער השמים'. הוכרו עליהם חרם והדבר פורסם על דלת בית-הכנסת למען ידעו היחידים ש'ההסכמה' בתוקפה עומדת וכי בדעת אנשי המעמד לעמוד על קיומה ולא להתיר לאיש לפרוש מן הקהל. אף חזרו והכריזו את נוסח 'ההסכמה' 'על ידי סופר הקהל' בבית-הכנסת, ולא פעם אחת אלא ארבע וחמש פעמים.²³ אחד מן הפורשים פנה לערכאות נגד פרנסי בית-הכנסת, אבל תביעתו נדחתה.²⁴

16 תשובת ר' רפאל מילדולה, להלן, עמ' נט.

17 בראשית לח: ל, ושם במובן צבע השני.

18 הסכמת ר' אברהם חלאה לספר קול יעקב לר' יעקב בירדוגו, לונדון תר"ד, דף א6.

19 דבר זה נזכר רק אצל פיצ'וטו, עמ' 314.

20 אביקאסיס היה אח אשתו של שלמה אלוף.

21 ראה תשובת ר' רפאל מילדולה, עמ' נט; חיימסון, עמ' 235.

22 פיצ'וטו, עמ' 315.

23 ראה דברי ר' רפאל מילדולה, להלן, עמ' ס.

24 פיצ'וטו, עמ' 315.

אכן, כפי שכתב גאסטר, הם הורחקו מבית־הכנסת בשל רצונם לשמור על מנהגם ולקיים את חוקי הדת מבלי להזיק לקהילה,²⁵ ואף־על־פי־כן נמנע מהם לשאת ולתת עם יחידי הקהל ונאסר לבקדם ולשוחח עמם. בעת שנצטרכו לקנות בשר היו צריכים לשלוח משרת גוי לקנות בשבילים בחנותו שלקצב היהודי.

אחד המתפללים עם הפורשים, שמואל בן רמוך (Benrimoh), ניסה כמה פעמים לתלוש את מודעת החלטת המעמד מדלת בית־הכנסת, אבל השמש מנעו מלעשות זאת. בשבת אחרת בא לבית־הכנסת 'שער השמים' וישב במקומו הקבוע. מיד הורו לו לקום ממקומו ולעבור לצד האחורי של בית־הכנסת. הוא לא ציית ויצא מבית־הכנסת. בשעת תפילת המנחה בשבת התירו לבן רמוך לטעון על מעשה הפרנסים נגדו, וסופו שנתפיים עם הקהילה.²⁶

בערב יום הכיפורים עמד החכם ר' רפאל מילדולה והכריז בבית־הכנסת הכרזה בעניין זה בלא רשות המעמד. הדבר עורר רוגז רב בקרב חברי המעמד והם ביקשו מהחכם העתק הכרזתו, מבלי לדון לפי שעה בכך, שהדבר נעשה בלא רשות המעמד.²⁷ ר' רפאל מילדולה השיב למעמד תשובה חריפה שאין הכרזתו עניין אלא לו בלבד, ואין למעמד רשות להתערב בכך. אף הוא קבל עליהם שכתבו 'ביום הקדוש של חול המועד' מבלי לשאול אותו אם הדבר מותר. מכתבים הוחלפו ביניהם והחכם סירב לזוז מעמדו. בסופו שלדבר ידו היתה על העליונה.

באותם הימים הגיע ללונדון ר' מרדכי אשיאו (איש שאלוניקי שעלה לירושלים) בשליחות צפת. הוא חיווה דעתו ש'ההסכמה' חלה אך ורק על התושבים הוותיקים ולא על בני מקומות אחרים ועוברי אורח. אף עליו יצא קצפם של חברי המעמד על שהתערב בדבר בלא קבלת רשותם והמעמד גער בו בחומרה.²⁸

תוך זמן הפירוד אירע שבנו של שלמה אבוקאסיס נפטר. ביקש לקברו בבית־הקברות של הקהילה ולא הורשה. בכסלו תקפ"ו נפטרה אשתו שלשלמה אלוף, והוא רצה לקברה בקברות הקהילה. מתשובת ר' רפאל מילדולה אנו למדים שהבעל פנה לקהילה באמצעות פרנס בית־הכנסת, ביקש להתפשר עמהם והבטיח לבטל את המניין שבביתו. הפרנס השתדל מאוד לעשות רצונו ויצא ערב על הדבר, ורק משום כך הסכים המעמד להתיר את הקבורה.²⁹ הבן יהודה אלוף ושלמה אבוקאסיס הודיעו שבתום השבעה יקיימו את החלטת המעמד. הוחזר להם מקומם בבית־הכנסת והותר

25 גאסטר, עמ' 169.

26 חיימסון, עמ' 236.

27 בארנט, עמ' 7.

28 בארנט, עמ' 7. בספר תשובותיו 'הגיד מרדכי', שנדפס אחרי מותו בשאלוניקי תר"ה, אין דבר על כך. ר' מרדכי אשיאו עשה בשליחות צפת באמסטרדם בשנת תקפ"ג ויש להניח שלפני כן היה בלונדון, שכן בשנת תקפ"ג היה גם בקוראסאו. ראה 'עמנואל', 'סייוען של קהילות הספרדים באמסטרדם ובקוראסאו ל"ארץ הקדושה' ולצפת', ספנות, ו (=ספר צפת, א), תשכ"ב, עמ' תט, תיא, תכג. ועיי' א' יערי, שלחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 670.

29 חיימסון, עמ' 237; גאסטר, עמ' 171.

להעלותם לתורה. אחרי השבעה לא הסכימו להחזיר לפרנס את כספי הקנס שפרע בעדם, בטענה שלא הרשו לו 'לפרוע קנסות שלא כדין', והבעל טען שהתחייב לפרוע חובו לבית־הכנסת אבל ללא קנסות.³⁰

דעת החכם היתה שהמעמד לא נהג כשורה, כי היה צריך להתיר לפורשים את החרם, כמו שהורה בשנת תקפ"ב, אבל הפורשים לא הסכימו. המעמד סבר שהחכם הגדיש את הסאה ונטה לצדו שלא ללוקף שסירב לבקש התרה. אבל שוב לא רצה המעמד להתווכח עם החכם בעניין שלדעתו הוא עקרוני ושכולו בתחום סמכותו בלבד. אכן, בראשית שנת תקפ"ז באו שלושת מעוררי הפרישה לבית־הכנסת ושלושה רבנים התירו להם החרם.

לא עבר זמן מרובה ושלמה אבוקאסיס נבחר למעמד והיה משנה לראש המעמד, יהודה גידליה, ואף לעת כזאת כתב עליו ר' אברהם חלאוה 'איש נכון וחשוב ומעולה'.³¹ בשנים תקצ"א ותקצ"ה היה שלמה אלוף חבר המעמד³² ובנו יהודה היה גבאי בשנת תקצ"ז, ראש המעמד בשנת תרי"א וחבר המעמד בשנות תר"ב, תר"ו ותרט"ז.

ושוב בשנת תקצ"ז היה שמו של שלמה אבוקאסיס מעורב במחלוקת עם המעמד. ב־4 בדצמבר 1836 הגישו כמה יחידים תזכיר לזקנים לשם עריכת שינויים בסדר העבודה בבית־הכנסת. מבקשי השינויים הושפעו מן הרפורמה בהאמבורג, אבל סברו שאינם משנים דבר מיסודות ההלכה. דבר זה זעזע יחידים הדבקים בדת, והללו שלחו מכתב לזקנים שעליהם לדחות בתוקף כל הצעה לתיקונים; דבר זה יגרום פירוד בקהילה ויצירת כתות שונות. למתנגדים היה רוב ובכללם היו כל יוצאי המערב (מרוקו) שבאו עם ההגירה של שנת תקפ"ב. כדי לסכל כל נסיון לעשות רפורמה נתקבצו כמה מן המתנגדים ב־12 בנובמבר תקפ"ט בבית שלמה אבוקאסיס ויסדו חברה בשם 'שומרי משמרת הקודש'. על ייסוד החברה הודיע ליחידים ראשה, דוד אברבנאל לינדו, ב־14 בו. מיד התנגדו הזקנים להקמת החברה והודיעו שלדעתם יכול שתגרום פירוד בקהילה.³³

והנה, תשובתו של ר' רפאל מילדולה מוסיפה לנו כמה פרטים ומבהירה כמה עובדות: שלושה הפורשים היו יחידים שלקהל במשך כמה שנים ולא פרשו אלא

- 30 תשובת ר' רפאל מילדולה, להלן, עמ' סד.
- 31 קול יעקב, שם, דף כב.
- 32 חיימסון, עמ' 443-446. כהונתו של אבוקאסיס בתקופה זו לא נזכרה ברשימת חברי המעמד שבספרו שלחיימסון. לעומת זאת יהודה גידליה היה ראש המעמד בשנת תקצ"ג ונזכר עמו יהודה פוליניי, גבאי שנזכר בתואר זה בהסכמת ר' אברהם חלאוה. לפיכך נראה לי שאבוקאסיס כיהן עמם בשנת תקצ"ג. ושוב כיהן בשנת תקצ"ח, תר"ג, תר"ז, תר"ט, תרי"ג ובשנת תרי"ח (ראה רשימת חיימסון, שם).
- 33 פיינשטיין בהערותיו לספרו של פיצ'וטו מציין, שבשנת 1853 תמך יהודה אלוף ובדעת המתנגדים שלא לקבל רפורמים לוועד שלשלוחי הקהילות (עמ' 477). ועיין גאסטר, עמ' 171-172.

מחמת דין ודברים שהיה להם עם מנהיגי הקהל וטובי העיר. העילה של תיקון ליל שבועות אינה נזכרת. הפורשים הקימו מקום תפילה ממש, הביאו ספר תורה והתחילו במנין בכל הזמנים; ממנו נדע גם שלפני ההכרזה שיהודים אלה עברו על ההסכמה 'העשויה בחרם', התנהל משא ומתן ארוך בין הקהילה ליחידים הפורשים הן על-ידי מתווכים והן בכתב. גם החכם כתב להם להעמידם על חומרת מעשיהם, ולאחרונה, משסירבו לבוא למעמד, פנו אנשי המעמד לחכם להורות להם מה דינם. לעומת זאת יחידים אחרים שהצטרפו עמהם קיבלו עליהם את דין המעמד, פרעו את הקנס וקיבלו עליהם את הכרעת הרב, שצריכים הם גם התרה.

ר' רפאל מילדולה הסתמך על נוסח ההסכמה של שנת תצ"ח, שהיא חמורה מקודמותיה, ותבע לקיימה כרוחה וככתבה. על אחת כמה וכמה שנוסח זה הוכרז כמה פעמים על-ידי סופר הקהל. החכם כתב להם בשנת תקפ"ו 'בדרך עצה ופיוס' לעשות התרה וחזר וביקשם ושוב לא נענה. ר' רפאל מילדולה מציין שהוא מעתיק את המכתבים ששלח אליהם, אבל בכתוב-היד שלפנינו לא נמצא נוסח המכתב. דומה שכנגד דעתו של החכם נמצאו להם תומכים, שר' רפאל מילדולה קורא להם 'מחרחרי ריב המתקנאים בעם, בעלי קנאה ותחרות אשר ידיהם רשים ונחלשים מהשיב בעמק ההלכה ואפילו למשמש בחדרי הפוסקים', והשיבו לו על-ידי 'אדם חשוב' שהם פטורים וציינו לו ספרי פוסקים. החכם הפריך ראיותיהם והראה שלא הבינו דבריהם.

מתשובת ר' רפאל מילדולה מתברר שהוא והמעמד פעלו יחדיו להחזיר את השלושה לבית-הכנסת; הם עמדו לימינו בדרשו מהם התרה ולא זו בלבד, אלא שתבעו 'כבוד רבן' והוא חיזק אותם, שכן הוא מבקש מחכמי הדור לעשות 'לתועלת טובי העיר נכבדי ארץ'. אמת, שמטרת פנייה זו לבעלי ההוראה יש בה גם משום הבטחת עמידתם של אנשי המעמד לצדו.

ר' רפאל מילדולה אין לשלוח את התשובה לר' מזל טוב מודינה, ומכיוון שלא הספיק לסיימה, או בטרם השלים הסופר העתקתה, שלחה למקוטעים. חלקה הראשון שלח על-ידי משה יצחק סאצ'רדוטי 'בפאריג'י', בנו של ר' ישמעאל הכהן ממודינה, ובעת שבא לשלוח את החלק השני לא זכר עד היכן הגיע ולכן מצויות בחלק זה כמה שורות שכבר נמצאו בחלק הראשון. אף הוא שלח תוספת לפסק שלו, שבה הוא מבקש להוכיח שהפורשים 'חייבים התרה', ושהם עצמם צריכים לעמוד לפני בית-דין וכי אין ללמוד מ'כל נדרי' שאפשר להתיר בלא נוכחות העובר, שהרי שם אין העבריינים ידועים: 'דאי לא תימא הכי אין כאן מציאות הסכמות צבור בעולם, לפי שבכל ימות השנה מתירין אותם'.

בכתוב-היד מצויה טיוטה של תשובת ר' מזל טוב מודינה. הוא כותב שאין בידו מסקנות המחבר, שכן קיבל רק חצי תשובה וכלי חתימה, אבל ממה שנמצא בידו יכול הוא לדעת לאן הדברים מוליכים. אף הוא סבור שהפורשים 'חייבים התרה', אבל לדעתו יש דרך לפטרם מלבוא הם עצמם לפני בית-דין מפני הכושה, וכל מי שידוע שהתחרט על מעשיו יכול החכם להתיר לו החרם. העובדה שפרעו קנס וחזרו

לבית־הכנסת 'שער השמים' מורה שאכן חזרו בהם. עצתו היא, אפוא, ששלושה הדיוטות שלא היו במעמד הכרזת החרם, ורצוי שיהיו מחוץ ללונדון, יתירו את החרם. בטיוטה אחרת, שכנראה נכתבה משהיתה בידיו התשובה השלמה, הסכים עם ר' רפאל מילדולה שיש לחייב את הפורשים בהתרה. אין ספק שגם חכמים אחרים ענו בשאלה הזאת, אבל דבריהם לא הגיעו לידינו. כאמור, בראשית שנת תקפ"ז הופיעו שלושת הסרבנים בבית־הכנסת ולפני שלושה רבנים שבחרו הודיעו שהם מתחרטים על שעברו על ההסכמה וביקשו התרה. מאז היו יחידים לכל דבר.

שאלה זו, אם יכולים יחידים ק"ק 'שער השמים' להתפלל בעת הכרח מחוץ לבית־הכנסת, עלתה שוב ושוב. כגון משהיה צר המקום בבית־הכנסת, ביקשו יחידים להתפלל בבית־החולים שלקהילה שהיה בסמוך. המעמד ראה בכך עברה על ההסכמה. שלוח מארץ־ישראל שעשה אז בלונדון פסק שלא נעשתה כל עברה והדבר מותר. הוא נקרא למעמד, לא הוטל עליו קנס אבל הוצרך להתנצל, וגם מנהל בית־החולים התנצל.³⁴ גם בעת שר' דוד מילדולה, בנו של החכם, מילא את מקומו, חזרה ונתחדשה פרשה מעין זו, בשנת תר"א, ותוצאותיה הטביעו חותם על הקהילה הספרדית ויהדות אנגליה בכלל, וממנה צמחה הרפורמה.³⁵

ג

בטרם חלף רישומה של הפרשה השנייה רדפתה, בשנת תקפ"ז, פרשה אחרת, שלישית, ועתה נתגלע הריב בין החכם לחזן יצחק אלמושנינו. העילה לכך היתה השאלה אם יש להגות את המלה 'מצאו' שבפסוק 'שלושת ימים במדבר ולא־מצאו מים' (שמות טו: כב) בשווא נח או בשווא נע. פסוק זה כלול בעליית שירת הים. בקהילות הספרדיות עלייה זו היא מתכסיסי מרביץ התורה, כלומר חכם הקהל.³⁶ ר' רפאל מילדולה נהג לקרוא בעצמו את שירת הים למן התמנותו לחכם עשרים ושתיים שנה לפני כן, והגה את המלה 'מצאו' בשווא נע, כפי שקיבל מרבותיו על־פי הדקדוק וכמנהג ליבורנו. באותה שנה לא יכול החכם לבוא לבית־הכנסת בעטייה של מחלתו. ומנהג הוא בק"ק 'שער השמים' שבהעדר החכם קורא החזן במקומו.

החזן אלמושנינו קרא מלה זאת בשווא נח ולא התחשב בדעת החכם, באומרו שכן היה 'מנהג אבותיו'. שתק החכם ולא העיר לחזן על כך עד שהגיע הפסח, ובאחרון של חול המועד הודיע החכם לחזן באמצעות אחיו, שלמה אלמושנינו סופר הקהל, שעליו לקרוא בשביעי של פסח 'מצאו' בשווא נע. החזן לא נשמע להוראת הרב, ולא זו בלבד, אלא שקרא 'בשווא נח בצעקה גדולה ובעזות מצח', ואיש לא היסה אותו. הפרנסים עמדו מנגד ופעמים שיצאו נגד החכם. ר' רפאל מילדולה, כדרכו, כתב שאלה ותשובה להפיצה בין חכמי הדור. בשאלה לא נזכר המקום ולא

34 חיימסון, עמ' 237.

35 ראה בחיבור הנזכר לעיל, בהערה 13.

36 ראה בניהו, מרביץ תורה, ירושלים תשי"ג, עמ' מב.

שמות האנשים שעמהם היה הריב, אבל הדבר עולה ומתבאר מכמה וכמה פרטים שבה, וגם אלמלא לא ידענו על פרשה זו מפנקסי הקהילה יכולנו לקבוע במי הדברים אמורים.

ר' רפאל מילדולה דוחה טענת החזן שכך נהגו בקהילתו, שכן כיהנו בה חכמים גדולים שיד היתה להם גם בחכמת הדקדוק. איזוהי הקהילה שבה למד החזן? מתעוררת שנתגלתה בזמן האחרון מתברר שהדברים אמורים באמסטרדם. הכלל שהולכים אחרי המנהג הוא דווקא 'כמה שאינו הפך הדין'. ומה עניין מנהג לכאן: 'וכי יש לאל ידינו בתורת ה' תמימה לקבוע עליה מנהג כזה', 'וכי קבלו מסיני מאדון הנביאים או מעזרא הסופר שכך יהיה הקריאה הנכונה?' בקריאה זו אין יוצאים ידי חובה, ואף-על-פי שאין בה שינוי עניין מחזירין אותו. החזן שולזל ברב בפומבי חייב לפייסו ולבקש את סליחתו. ומכאן אזהרה לכל החזנים לבל ייכשלו בכך.

לעצם העניין דן ר' רפאל מילדולה בשאלה הזאת על-פי כללי הדקדוק: כל מקום שיבוא השווה 'אחר ת"ג' [תנועה גדולה] מעולם הוא נע, ואחר ת"ק [תנועה קטנה] הוא נח, בלתי אם התיבה היא מלעיל, והוא מסתייע בספרי המדקדים.

מדברי החכם (בתוספת שבנוסח הנדפס) שהתומכים בחזן הם 'בני אורחים הבאים ממקומות דלא דייקי', וכן: 'הקריאה המשובשת שהביאו בקהלתם, אלו הם חדשים הבאים ממדינות אחרות שאינם בקיאים ומשגיחים בטיב הקריאה', נראה שהדברים אמורים ביהודי מרוקו שבאו להתיישב בלונדון, שהגייתם שונה ונשמעת כאילו אינם שומרים על חוק הדקדוק. אבל הוא מרמז גם על רב או תלמיד חכם, כנראה מאלה, שהחזרה החזיק ביד החזן, והוא כותב עליו: 'איזה תלמיד טועה, עני הדעת וחסר הפשט, שאין לו יד בפוסקים, שם בפיו הלכה זו מקופחת' (בנוסח הנדפס), והוא מתרעם על שהלה לא היסה את החזן והחזירו. יגעתי למצוא איזה תלמיד חכם בא ללונדון באותם הימים ודומה שמצאתי. ר' רפאל מילדולה הרבה לנקוט בלשון ריב, כגון: 'ואם באולי אותו האיש שלא החזירו היה בכונה מכוונת להחניף לו ולחרחר ריב, כי איש רי"ב ומדון הוא'. המלה ריב צוינה בראשי תיבות. הדעת נותנת, אפוא, שביקש לרמוז על שמו שליריב.

והנה בפרק זמן זה עשה בלונדון ר' יהודה ביבאס ממרוקו, שגדל בגיברלטר ואחרי שנת תק"ע נסע לאנגליה ועשה בלונדון 'זמן רב'.³⁷ משפרץ בשנת תקע"ג סכסוך בינו לבין אחיו יעקב, תמך ר' רפאל מילדולה בר' יהודה ביבאס.³⁸ חכמים אחרים ממרוקו שעשו אז בלונדון לא ידועים, חוץ מר' אברהם חלאוה, שהיה גמול טובה מהחכם והרבה לשבח.³⁹

37 עיין מ' בניהו, 'ידיעות חדשות על רבי יהודה ביבס', אוצר יהודי ספרד, ג (תש"כ), עמ' 96-97.

38 עיין להלן.

39 בהסכמה לס' קול יעקב. ראה לעיל, הערה 18.

תצלום תשובת חכמי אמסטערדם משנת תקפ"ז, נדפסה בלנדון

ויקרי ימיה וצדק מהמאורות הגדולים החכמים השלמים הדיינים המצוינים יושבי על מדין
חכמו ורבני קק ספרדים נדו פער ואם בישראל אגושטרדם המהוללה יעא:

צרוך חמעות שף התהילות, בוצנא קדישא, וזהרא דשימשא / מפיו תצא יחודה, ובנועם
דברותיו כל יום תדיר מחדש חידושיא מרוך מחדש חדשים / מאין כמוהו בחכמה
ענין כהלל, ובגן תחלותי מימלל, היה חכם חשם הרב כמחריר רפאל מילדולה
נחיו יאיר וזהיר בשמש בצורים לאורך ימים ושנים:

אחרי שן בריש כל מראין יחא שלמא רבא למר ולכל משפחתו חרמה האל עליון
יצילם מכל צרה וצוקה נוק וצער יחד אבות יבנים ובני ובנים דשלים ורעננים:

אחרי שן אל להודיע למעכ"ת שקבלנו אגרת אחת מידו הרחבה וממנה ראה ראינו
שלעת עתה בעיה יש אלשים במקומו של מעכ"ת אשר קריאתם אינה נכונה
שמעלים למי שראוי ליריד, וסידרים למי שראוי להעלות וזה בין בענין קריאת התנ"ך
וספר תורה ובין בענין התפלות שמתפללים לאל יתעלה, וכדי לקיים קריאתם המשובשים
הם טוענים שבקק תית ספרדים אשר באמשטרדם הם קוראים כמותם ובסוף האגרת
ראינו רשימר מאיה ת בית שמשנים ומחלשים כח התנועה הגדולה ואין ראוי לעשות
כזאת לכן בקש ממנו לגלות דעתנו בענין הזאת, ולכתוב לו כנהג קהילתנו, תית
לחתום פי שטן ואל ישטין עוד עלינו:

ואמרתנו נלך בדרך קצרה שלא להטריח למעכ"ת ונאמר ונשיב על ראשון ראשון ועל אחרון
אחרון והוא מה שטוענים על קהילתנו תית שקריאתם הוא כמותם אחר הכחילה
רבה אין האמת אתם כי קריאתנו היא מיוסד על כללי הקריאה בין בענין התפלה ובין
קריאת הספרות והתנ"ך קריאתנו הוא מדויק על פי הדקדוק וההבטה שלנו הוא בדרך
היושר והנכונה ולא הנרשמים לבד הם הנקראים עם שוא נע אלא כהנה וכהנה יש שקריאתם
הם עם שוא נע כיון שמשפט לשוננו הקדומה שאחר חנועה גדולה מלבר איזה תיבות
ישינים הקא להעלותם ולקרותם עם שוא נח כמו "קדמה" גש הלאה" כי יגדתי ועוד איזה
אחרות מהטעם שהמדקקים נותנים שבדאי לא נעלם טעמי דמעכ"ת או מאיזה טעם אחרת
כמו שכתבו המדקקים כי חמשה מקומות יש שצריך לנוע את השוא והאחד מהחמשה
הוא התנועה הגדולה והטעם הוא כמו שכתב בעל צוהר התיבה בספר דקדוק שלו
כי משפט התנועה הגדולה הוא להביא אחד מאותיות הוי והוא שקוראים המדקקים נח
נסתר דרך משל הקמץ שההבטה שלו הוא א ואם כן הוא תנועה גדולה אזי יש בהבטה
שלו אות ה' נסתר והחירק והצירי אות יוד' והשורק, והחולם, אות ויו' וזה הוא הטעם
שצריך להאריך בהבטה של תנועה גדולה א א כפלים מעל התנועה הקטנה נמשך מזה
שהאות הבא עם שוא אחר חנועה גדולה צריך לבטא אותו שוא כמו שוא הבא בתחילת
איזה היבה אחרת, דמ מקצאו אות מים עם קמץ והוא תנועה גדולה, ויען שצריך להאריך
בתנועה הגדולה, הוא כמו שהיה נפרד הים מן צאו, והיה כתוב מה צאו וכן כל השואים
באים אחר אחת התנועות הגדולות, ומה שקורים לתיבת אנא מלדע, והצליחה נא מלעיל

נגד מנהגינו שיבוש הוא כיכל אנא עם דגש בנרן קריאתו הוא מלעיל, כמו לְמַח שְׁמָה, יְמָה כמו שכתב הרד"ק בתהילים קל"ט על פסוק אנא אלך מרוחק ואנה מפניך אברח ח"ל אנא אלך מלרע, וכן אנה אנחנו עולים. והשאה מלעיל עכ"ד. והצליחה נא שקריאתם הוא מלעיל שבוש הוא ואין קריאתינו כי אם הושיעה נא מלעיל והצליחה נא מלרע:

נמציונן למדים, חזינו לדין שכל התיבות הנרשמים ממעבית צריכים להיות נקראים בשוא נע וכרצונו הטוב הוא, ובר מן דין אי לא נאמר הכי מה הפרש יש בין תניעה גדולה לקטנה ודבר מוסכם הוא אליבא דכולי עלמא שיש תנועות גדולות וקטנות, וכיון שכן חובה מוטל עלינו להתפלל לאל עליון, או לקרות בתורה, ועל כלם הש"ן שחובת הקהל עליו מוטל שצרכים אנחנו לקרות כל תיבה אשר יצא מפיו בדקדוק ובטעמו כפי המסרה והקבלה שקיבלנו מרז"ל (וכיש הוא ממלך בשר ודם) ואם הש"ן אינו עושה כן גורם מבוכה לקוראים ומזיקים לרבים, ואשרי האיש אשר עושה תפלתו וקריאתו כראוי וכפי מה שקבלנו מרבותינו ז"ל. כל זה כתבנו למלאת רצונו הטוב ולהכחיש את מי שמוציא לעו על מנהגינו. ולתת יד מעבית לקהות את ימי האנשים הללו אשר הם עושים נגד רצונו הטוב. אף כי אינו צריך אלא להעדרה כי דברי מעבית ראויים והגונים הובו לסמוך עליהם ומחכת ענותנותו בקש ממנו לגלות דעתו בענין הזה. זאת ועוד אחרת ר' דוד די סולה ש"ן חתנו של מעבית שהיה תלמיד בבית המדרש שלי הוא יודע ולפניו נגלו מנהגי ק"ק הספרדים שהם קוראים ומתפללים כפי הדקדוק ובכל כללי הקריאה ומדקדקים בקריאתם אפילו בחוט השערה ובכן קנצי למילין ונחלה לאל עליון ישלח רפואה שלימה למר ויארץ ימיו בטוב ושנותיו בשלום השקט ובטח בחברת משפחתו הרמה לאורך ימים ושנים. כל דברי העומדים על התורה ועל העבודה פה:

אמשטרדם יע"א בק"ק ת"ת הספרדים היום? לחדש אייר ב' למב"י שנת התקפ"ז לתיורה:

אני הצעיר-יעקב בכ"ד אליעזר פיראריס:

הצעיר שלמה בכ"ד אברהם הכהן ס"ט:

מן התעודות שבגנוזי הקהילה למדים אנו שכבר בשנת תקפ"ג עבר ויכוח בין החכם לחזן בעניין זה. אף קודם לכן, בשנת תקע"ט, נגער החזן אהרן די-סולה על שהגה מלה זאת בשווא נח.⁴⁰

לא ברור אם היחסים המשובשים בין החכם לחזן היו תולדה שלעניין זה או שקדמו לכך חילוקי דעות שבגללם רחקו זה מזה. לדעת החוקרים מוציאי דיבה ממקורביו של החכם חירפו וגידפו את החזן. הם הפיצו מכתבים נגדו. אחד המכתבים היה כתוב עברית. הפרנסים, שלא הבינו עברית, ביקשו מן החכם לתרגמו לספרדית. בהיות לחכם זיקה כלשהי למכתב, כתב למעמד כמה מכתבים אבל לא שלח להם תרגום המכתב ולא את המקור העברי עצמו. המעמד לא הרפה. באותם הימים היה משה מונטיפיורי ראש המעמד. נשלחה לחכם איגרת בחתימתו ובה תביעה להחזיר אליהם את המכתב עם תרגום והזהירוהו לכל ידפיסו או יפיץ דבר בקהל בלא שייטול תחילה רשות מהמעמד. החכם לא עשה דבר אבל בנו, ר' דוד מילדולה, הוסיף להראות את המכתב לכל מי שרצה. החזן יצחק אלמושיני קבל על כך לפני המעמד והודיע שאם אין בכוח המעמד לעזור לו כי אז יפנה לערכאות. אחיו של החזן, שלמה אלמושיני, עמד לימינו. הוא תקף בבית-הכנסת בחריפות יתירה את יריביו אחיו עד ששוב לא שלט בעצמו.⁴¹ המעמד גינה את הבן שתלה את המכתב על דלת בית-הכנסת בעת ביקור אנשי דת נוצריים, וגם שלמה אלמושיני ננזף. אבל את החכם נזהרו מלהזכיר. הדבר גרם צער לאב. ביוני 1828, כחודשיים לפני פטירתו, כתב למעמד שאין אופי בנו רע כפי שהם מדמים, והוא התערב בסכסוך אך כדי להגן על אביו מפני הפוגעים בכבודו בבית-הכנסת. הבן תבע להעמיד בוררים והמעמד לא נענה לו אלא חרץ את דינו שלא בפניו. הוא מבקש שידונו בריב החזן ואחיו עם בנו ללא פניות ושלא יניחו לעניין להידרדר עד שיגיע לבית-משפט.⁴² בשל סכסוך זה הסיר המעמד מהרב את ההשגחה על החזן ונטל סמכות זאת לעצמו.

בסופו שלדבר נכנע החזן, אבל אחרי פטירת החכם חזר להגות בשווא נח. הדבר הובא לפני מועצת הזקנים. החזן גיבב דברים בכעס, אבל חויב שלא לעבור על הוראת החכם.⁴³

אף תשובה זאת שלח ר' רפאל מילדולה אל ר' מזל טוב מודינה והוא הסכים על כל דבריו והוסיף שאותו שליח ציבור 'אין להניח לירד לפני התיבה לכתחילה' וראוי לנדותו.

תשובת ר' רפאל מילדולה נכתבה ב"ג סיון תקפ"ז, והסכמת ר' מזל טוב נכתבה פחות מחודש אחר-כך, ב"ג בתמוז. והנה בגנוזי אשת נכדו של ר' רפאל מילדולה, גב'

40 בארנט, עמ' 8; חיימסון, עמ' 230.

41 פיצ'וטו, עמ' 314.

42 חיימסון, עמ' 231.

43 חיימסון, עמ' 232. אף-על-פי-כן סבור חיימסון, שכיוון שהדבר שנוי במחלוקת, נראה לו שהחכם הפריז על המידה.

בילה דה־סולה, בלונדון, נתגלה טופס בלתי ידוע וכנראה יחיד בעולם של 'הרימו מכשול מדרך עמי', שאינו אלא איגרת מחכמי אמסטרדם הספרדים, ר' יעקב אליעזר פיראריס ור' שלמה ב"ר אברהם כהן, שהיא תשובה לשאלת ר' רפאל מילדולה כיצד נוהגים לבטא את המלה הנדונה לעיל. תשובתם נכתבה עברית והיא נדפסה גם עם תרגום אנגלי.⁴⁴ הזמן הנקוב בפסק הוא ז' באייר תקפ"ז, כלומר קודם שכתב ר' רפאל מילדולה את תשובתו.

כיצד היתה, אפוא, התפתחות הדברים? מדבריהם של חכמי אמסטרדם הוברר שהחזן יצחק אלמושנינו היה בן קהילתם ושם למד טעמי המקרא. הדעת נותנת שמיד אחרי חג הפסח הריץ אליהם ר' רפאל מילדולה שאלה אם אמת נכתים דברי החזן שמנהגם לקרוא 'מצאו' בשווא נח. הם השיבו לו בבקאות רבה והכחישו מכול וכול את דברי אלמושנינו, וחזקו את ידו לעמוד על משמרת הקריאה הנכונה. ולבסוף כתבו שהחזן דוד דה־סולה, חתנו של החכם, שהיה תלמיד של פיראריס במדרש, יודע היטב את חוקי הקריאה לפי הדקדוק וכפי הנהוג בקהילתם.

חכמי אמסטרדם כותבים לר' רפאל מילדולה ביחס של כבוד וכדברי שבח והילולים. וטבעי הדבר, שכן לא היה באותם הימים במערב אירופה חכם ספרדי כמותו ואף קהילת האם אמסטרדם לא שרתה עמו, אף־על־פי שרוב החכמים והחזנים בלונדון — אמסטרדם היתה מולדתם.

דומה שמשיקבל החכם איגרת זאת התומכת בעמדתו ללא סייג ומזימה דברי החזן, לא היתה לו דרך טובה מלכתוב פסק ולשלחו לחכמי איטליה, ואולי גם למקומות אחרים, למען יחרו גם הם ויחזיקו אחריו. איגרתם של חכמי אמסטרדם, שיכלה להיות לו לעזר רב, הזכירה את עניין הבדוות של החזן רק בלשון זה: 'הגד הוגד לי ששקר ענה'.

והנה גילוי רודף גילוי. בגנזי בית־הספרים בירושלים מצוי טופס מודפס, ארבעה עמודים (L161), שבראשו כתוב: 'The Following Decision by the Rev. Dr. Raphael Meldola ואין הוא אלא הפסק שאנו מפרסמים מכ"י סינסינאטי'. בראשו הקדמה קצרה באנגלית והתשובה בעברית. דפים אלה מזכיר בארנט, ובטופס שלפניו היו שמונה עמודים, כנראה תרגום אנגלי שלפסק.⁴⁵ הנוסח הנדפס נכתב בפרשת כי תבוא תקפ"ז, לאמור בימים שבין י' באלול לט"ו בו. שינויים לא מעטים יש בינו לבין כתוב־היד שראוי לזכור להם אוזן (הבאנום בסוגריים מרובעים). כאן דבריו על מתנגדיו יותר חריפים ומשתבח הוא בעצמו שזכה לשמש את הרב חיד"א ושהוא

44 תצלום שני עמודים, התשובה באנגלית, הביא בארנט במאמרו הנ"ל, לפני עמ' 7. וראה דבריו שם, בעמ' 8. (בינתיים הואיל ידידי מר אברהם שישא מלונדון להמציא לי תצלום הדף העברי שצילם מגנזי הקהילה ברשותו של ד"ר ר' בארנט ובהסכמתו, ותודתי אמורה לשניהם. ראה עמ' כב-כג.)

45 בארנט, עמ' 14. ויש לתקן שם לשנת 1827 במקום 1823.

סמך אותו לרב. באותה שעה היו בידו תשובות חכמי אמסטרדם ומודנה, ואולי גם של רבני קהילות אחרות. אכן, בתוספת שבנדפס הוא מציין שכבר 'הסכימו עמי מגדולי ההוראה בדור הזה'.⁴⁶ תוספת אחרת, חשובה, בנדפס היא פנייתו בדרך כבוד אל 'פרנסי ומנהיגי' הקהל 'אשר בידם לתקן את המעוות', והוא מזהירים: 'עליכם עתה המצוה והחובה כי המורה את נפשו הציל'. לפיכך הדפיס את הפסק שלו והוסיף תרגום אנגלי למען ישמעו הפרנסים שלא עמדו לימינו וייראו.

בהדפסת העלון והקונטרס עבר החכם על הסכמת הקהל. כבר בהסכמות הראשונות משנת תכ"ד, שנעשו בגזירת חרם (הסכמה 30), נאסר על כל יחיד להדפיס ספרים בלונדון או מחוצה לה בכל שפה מבלי רשות המעמד. הדבר חזר ונשנה בהסכמות של שנת 1785 (סעיף 32) ובהסכמת הזקנים משנת 1831 (סעיף 27).⁴⁷ הטעם להתקנת ההסכמה הוא כדי לשמור על האחדות בקהילה (ממש כמו בהסכמה שלעניין בית־הכנסת); למנוע דברים שיעלו את רוגזו של שלטון, דברי פולמוס ופלטטר שיגרמו למחלוקת בקהילה, וביקורת על פרנסי הקהל. הנוסח הכולל הזה מנע גם הדפסת ספרי דת ואפילו ספרי תפילה ודרשות שלחכמים בבית־הכנסת, אבל התירו אחרי פנייה למעמד. החיבור היה נמסר לעיונו של חכם או של 'מבין'. דבר זה בטלו סיבותיו בטלו מסובכותיו. החכם לא ביקש רשות המעמד, כנראה משני טעמים: (א) דבר הלכה, הבדיקה צריכה להימסר לידו ואין המעמד אלא אמצעי; (ב) סמוך היה החכם ובטוח שאם יראה את פסקו לחבר המעמד ימנעו את הדפסתו. ואכן כתבים שלו ושל בנו ר' דוד מהם שנדפסו בציון הסכמת המעמד ומהם שלא נדפסו על דעתם ולא צוינה בהם רשותם.

נאמר עתה דברים אחרים על החזן. שם אביו היה חיים וחותרו — שלום. נפטר שלא בזקנה בי"ו בתמוז תר"ג.⁴⁸ היו לו שני אחים: שלמה, סופר הקהל, ומשה. שם אשתו דונה קלארה. היה לו בן בשם חסדאי שנקטף בעודו באביו.⁴⁹ הוא היה נוח לכעוס. פרשת היחסים בינו לבין משפחת מילדולה לא נסתיימה במות החכם. ביולי 1830 לא היה יצחק אלמושנינו בקו הבריאות, וכשהחלים שלח למעמד מכתב התנצלות ארוך. דוד מילדולה לא שקט; הוא האשים את החזן בכך, שאינו קורא את שמו כיאות בבית־הכנסת. המעמד דחה טענה זאת. זמן קצר אחר כך האשימו יצחק קושטא, עמיתו שלר' דוד מילדולה, שאין הוא נוצר את לשונו ולפעמים נוהג בו בזיון. אלמושנינו ביקש רשות מהמעמד להימנע מלהשיב על ההאשמה הזאת. הוטל עליו קנס של חמש לי"ש; אף נאמר עליו שלא נהג כראוי בפרנס 'פרוידנט' והמעמד ראה זאת בחומרה.⁵⁰

46 הנוסח בכתוב־היד: 'כתבתי להלכה וגם למעשה אם יסכימו עמי בעלי ההוראה...', ובנדפס כבר הסכימו.

47 ראה לאסקי, עמ' 102-103; חיימסון, עמ' 184-185.

48 ראה הספרו שלר' אברהם בלעיש הנו' להלן, הערה 52.

49 בשרי שבסוף ההספר, דף כח.א.

50 חיימסון, עמ' 232-233.

כנגד דבריו של ר' רפאל מילדולה שהחזן היה חסר ידיעה בדין ובהלכה, וכי היה 'איש זה דרכו כסל לו ורק רע כל הימים', אמר עליו ר' אברהם בלעיש⁵¹ דברים הפוכים. בראש הדרוש שדרש עליו בעת הקבורה, ב"ח בתמוז, כינהו: 'איש חסיד ונבון, נעים זמירות ישראל בתפילתו זכה... ידיד נפשי כמהר"ר יצחק אלמושנינו'.⁵² ולהלן: 'ששמש כמה שנים חזן בנעים זמירותיו... ונתיסר ביסורים קשים ומרים'. מדבר הוא נכבדות בבקיותו ובמומחיותו במלאכת החזנות:

וידוע לכל שזה החסיד כשהיה מתפלל על התיב' ביראה באימה וברעדה... כשיזכור שמי [שמו של הקב"ה] בכל התפלה, היה נכנע ואומר בקול רם כדי שהקהל יענו אחריו ברוך הוא וב"ש... כשקור' ס"ת בקהל הוא קורא כנתינת' מסיני בדקדוקיה ובטעמיה ועולה לא נמצא בשפתיו. מימי לא טעה בשפתו כשקורא בס"ת אפילו דקדוק אחד.⁵³

ועוד אמר עליו שם כי 'רבים השיב מעון, שכל הקהל כששומעין קולו הנעים ביראה כתפלה נכנסה בלבם יראת שמים ומתפללים בכונה... כשקור' בתורה כל הקהל מטים אזנם לקריאתו'.

כלום אין באמירתו 'מימי לא טעה בשפתו כשקורא בס"ת אפילו דקדוק אחד' משום תשובה מסותרת לדברי החכם עליו? והדעת נותנת ששמע על כך מפי החזן. גם כל דבריו שהוא חוזר עליהם בצורות שונות מעידים על כך. לא הסתפק ר' אברהם בלעיש בדברי ההספד, אלא חיבר עליו גם שיר־קינה: 'ארים בקולי אבכה אהימה', שבו חוזר הוא וכותב על סגולותיו ומעלותיו הטובות ועל בני משפחתו. ספק אם ממלא מקום החכם, ר' דוד מילדולה, שמתכססו לדרוש ולהספיד, הספיד את החזן, וגם נראה שהספדו של ר' אברהם בלעיש לא נדפס במחברת לעצמה, כדרך ההספדים מעין אלה שהיו נדפסים תדיר ברשות המעמד וכך גם דרשות של ר' אברהם בלעיש עצמו. המעמד סירב כנראה להרשות הדפסת הספד זה כדי למנוע אזכרת מחלוקת ישנה ולכל יתעורר שוב זעמו של אב־בית־הדין, בנו שלר' רפאל מילדולה.

ד

התשובה הרביעית איננה בכ"י סינסינאטי, אלא בכ"י גאסטר שבגנזי הספרייה הבריטית, OR.12365.⁵⁴ הזמן לא צוין עליה ונראה שנכתבה זמן קצר אחרי שנת תקע"א, שהרי הרב מזכיר בה את שריפת ביתו באותה שנה. וזה עניינה: אם מותר

51 חכם זה היה מתניס, סיבב שנים הרבה באירופה וחיוו היו מלאים הרפתקאות שונות ומשונות. ראה בחיבור הנזכר לעיל, הערה 13.

52 'עפריה דאברהם', מצורף לספר פתח הבית, ליורנו תר"ו, דרוש ו, דף כו, ב.

53 שם, דף כז, ד.

54 דף 28א ואילך. תצלום במכון לתצלומי כתובייד עבריים שליד בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ס' 8309.

למנות חזן מלמד תינוקות שמעל בכספים וחזר בתשובה, קרוב לוודאי כדי להכשיר עצמו לקבלת משרה בקהל. על עניין זה לא נתפרסם דבר מארכיון הקהילה. האיש לימד ב'חברת עץ חיים' ונהוג היה שהעולים לתורה בק"ק 'שער השמים' היו מנדבים כסף גם למלמדי תינוקות. הוא היה נוטל את הכספים וצריך היה לחלקם 'חלק כחלק', אך לא הודיע לחבריו כמה גבה ונתן להם פחות מחלקו, וגם זייף 'בכתב פנקס הגביה'. ראשי הקהל העבירוהו מתפקידו. ביקש מהרב שידריכו לעשות תיקון תשובה. החכם לא דחה אותו אף-על-פי שסבר שהיתה לו 'פנייה', ויעץ לו להתענות בה"ב בכל חודש אלול ולהשכים לסליחות.

אכן, משביקש ק"ק 'שער השמים' להעמיד חזן ל'חברת גמילות חסדים', לעשות לוייה למתים לבית החיים ולהתפלל בבית האבל' וכן למלא מקום חזן שלקהל, רצה המורה לקבל משרה זו. החכם פסק שיש לדחותו 'דאין כבוד הקהל למנותו'. אף בעניין זה פנה החכם אל פוסקים שמחוץ למקומו, אבל אין בידינו תשובותיהם.

החכם רפאל מילדולה

חייו של ר' רפאל מילדולה ודיוקנו נכתבו לראשונה בקצרה בידי הרב משה גאסטר ובארוכה בידי ההיסטוריונים של הקהילה הספרדית בלונדון חיימסון וריצ'ארד בארנט. מאמרו של בארנט הוא רב חשיבות בהיותו מיוסד על התעודות והפנקסים שבק"ק 'שער השמים'. הללו נוגעים בעיקר בתקופת כהונתו בלונדון, שהיא התקופה הגדולה והחשובה בחייו, ועיקר עניינם היה בפרשת היחסים שבינו לבין הקהילה. מבאָרם שלפרנסים שתו ולכן הדמות ששיוו לו איננה קלסטר פניו האמיתי. יוצא מכלל זה החכם גאסטר, שלב חכם יודע מרת נפשו של חכם שלפניו ושלפני פניו. ראוי, אפוא, להגיה אור חדש על דמותו.

ר' רפאל מילדולה נולד בליבורנו בשנת תקי"ד למשפחת רבנים ורופאים שנודעה באיטליה, ומהם נפוצו גם לאמסטרדם ולבאיִן. אביו חזקיהו נאמר עליו שהיה בנקאי ופרופסור לשפות מזרחיות באוניברסיטת פאריס. אבל נראה שהחליפוהו בקרובו.⁵⁵ בצעירותו נודע כלמדן. בגיל טו שנים היה בקי בדקדוק השפה, בתנ"ך ובתלמוד, וכבר אז הצטרף לשיבת הגביר רפאל פראנקו, שבה היו

55 בארנט מכנהו משה חזקיהו (עמ' 1), ואילו חיימסון (עמ' 224) ובספרו על יהודי אנגליה (עמ' 311) כותב רק משה. ברם, ר' רפאל מזכיר תמיד את שם אביו חזקיהו. פיצ'וטו כותב שאביו משה היה פרופסור לשפות מזרחיות באוניברסיטת פאריס וכי כתבים משלו נדפסו ב'תוספות רקם' ומאמר מרדכי (עמ' 303). 'תוספות רקם' לא היו ולא נבראו. אין ספק שהכוונה לספרו שלר' יצחק קוריאט מעשה רק"ם, פיסא תקס"ו, שבו נדפסו תוספות הרא"ש למסכת קידושין. אבל בספר זה אין דבר משלו. הוא הדין לס' מאמר מרדכי לר' מרדכי כרמי, ליוורנו תקמ"ד – תקמ"ו. ר' משה ב"ר רפאל מילדולה היה המגיה הראשון שלספר זה ואין בו משלו אלא ההקדמה לספר ודברי שבחים עליו מהמחבר בהקדמתו (עין מ' בניהו, רבי חיים יוסף דוד אוולאי, ירושלים תשי"ט, עמ' שעג). כלום היה משה אחיו של חזקיהו אביו שלר' רפאל דנן?

תשובות החכם רבי רפאל מילדולה

**תמונת החכם
מעשה ידי הצייר פרידריך בנימין בארלין.
שנת 1806**

תלמידי חכמים חשובים.⁵⁶ לפי עדות בנו דוד כבר באותה שנה נמנה עם ועד החכמים.⁵⁷ בהיות רפאל נער חלה אביו בחולי קשה ונפטר שלא בזקנה, והבן נשאר ללא תומך.⁵⁸ כנראה הוכרח להשתכר לפרנסתו והיה מורה לילדי גבירים, כדרכם של חכמי איטליה. וכך הוא כותב על ימים אלה, שמיום שחלה אביו 'את חליו לא שלותי ולא שקטתי... נשארתי לבדי בלי משען ומשענה, ואין דורש ואין מבקש עלי לאמר חזקו ידיים רפות באגורת כסף וככר לחם... לא יכולתי עוד להסתופף בצל החכמה ישיבת קבע.'

בשנת תקנ"א או בשלפניה אחז במקצוע של אבותיו; עסק ביחד עם עמיתו ר' יעקב נוניס ואיס במלאכת הדפוס, הדפיס את ספריו וספרים מעטים אחרים.⁵⁹ עם זאת הגיע להשגה גדולה בלימוד התורה, וזכה לשמש את החיד"א. בספרו הוא מרבה להביא מספריו ואף אומר שהיה מציע בפניו חידושי תורה שלו: 'מידי דברי בו כתלמיד הדין לפני רבו עם בוצינא דנהורא הרב הנז' [החיד"א] נר"ו בפרט הזה והסכים... ומי כמוהו מורה'.⁶⁰ עד שנת תקנ"ו היה תוארו 'המשכיל'. באותה שנה סמך אותו החיד"א לרבנות ובפסק השווא הוא מפרט יותר וכותב:

אח"ד המיוחד בדורו, גאון עוזנו, רוח אפינו ומופת דורנו, רבן של כל בני הגולה, הרב הקדוש כמוהר"ר חיים יוסף דוד אזולאי זצוק"ל, אשר הייתי מן הזוכים לקבל פני שכניה תמיד, להמתיק סוד, לישא וליתן עמו בגופי תורה, ויאצל עלי מן הרוח... וסמך שתי ידי עלי במכתב יד הקדש על העליונה, ותכסני בסמיכת רבנות בכחו כח גברא רבא ברוב אהבה.

התעניינותו היתה רחבה בכל מקצועות היהדות ובקי היה בדקדוק ובתכונה, שלח ידו בשירי.⁶¹ ושקד על חינוכם שלילדי ישראל שבמקומו. למד מדעים והוכתר בתואר דוקטור,⁶² ולא ידוע מה מדעים למד והיכן ואימתי

56 ראה מכתבו 'חכמות בחי' תרונה' (להלן, עמ' מט), עמ' 3.

57 *Gentleman's Magazine*, אוקטובר 1828, עמ' 377-378. על-פי בארנט, עמ' 1.

58 ראה הקדמה לס' קרבן מנחה ולס' חופת חתנים, הנזכרים להלן.

59 בשנת תקנ"ה הביא לדפוס חיים ב"ר רפאל שמואל פאפולה ספר תומר דבורה להרמ"ק 'לכבוד הבחור הנחמד הגביר כמה"ר משה ריקאנאטי', בדפוס השותפים ר' יעקב נוניס ואיס 'המשכיל כמה"ר רפאל מילדולה'. וכן 'שפתי רננות', שירים לכבוד החתן עזריאל הכהן קאנטארין. בשנת תקנ"ו הדפיסו 'מכתבי הרבנים המובהקים... בערי איטליה', נגד התיקנים בדת. ח"ד פרידברג כותב: 'בשנת ח"ק יסד ר' אברהם ב"ר רפאל מילדולה בית דפוס וכשנפטר עבר הדפוס וכליו לידי בנו ה"ר רפאל מילדולה. בשנות תקנ"ב עד תקנ"ז השתתף במפעלו הרב יעקב נוניס ואיס (תולדות הדפוס העברי באיטליה, תל-אביב תשט"ז, עמ' 86). ודבריו מופרכים. בשנת תקמ"ט הביא ר' יעקב נוניס ואיס ספר תיקון סופרים לבית-דפוסו שלפלוני. ויש להניח שהוא ומילדולה הדפיסו ספרים בבית-דפוס זה, ובספרים שהוציאו לאור נזכר שמם כמדפיסים.

60 חופת חתנים, ליוורנו תקנ"ז, דף צא.ב.

61 בסוף ספרו 'חופת חתנים' נדפסו שירים ותפילות שלו, וכן מצוי שיר שלו בראש הספר.

62 התואר נזכר בחתימתו באנגלית ובכתבים שנשלחו אליו או מזכירים אותו.

ניתן לו התואר. בעל מוסר היה ואיש מידות ויחד עם זה לוחם בפרצות שנתגלו בזמנו ולא נשא פני איש. חכמי ליבורנו חיבבוהו ובהסכמת רבני העיר על ספרו 'חופת חתנים' אמרו עליו: 'צדיק, גבר חכם בעוז... דובר מישרים, מלחמת ה' הוא נלחם במלחמתה של תורה, קשתו דרוכה, שושילתא דבי נשיאה... בא באנשים המשכיל ונבון חכם לבב כמהר"ר רפאל מילדולה נר"ו... לא ימיש מתוך האהל בשיבה שיש בה סמיכה'. החכם יעקב נוניס ואיס משבחו מאוד בהסכמתו לס' קרבן מנחה (תקנ"א). ידידו ורעו ר' שמואל ב"ר משה הכהן כתב סונטה לכבוד הספר והמחבר שנדפסה בסופו, ובחרוזה הראשונה נאמר:

אל עץ הדעת טוב דודי הגעת
ותקח מפרי חכמה ודעת
בימין שכלך מנהו כנה נטעת
פריה מתוק לחיך בלתי מגרעת.

גם בראש ס' חופת חתנים נדפסו שירים לכבודו מר' שמואל הכהן ומר' משה אהרן רחמים פייאצה.

בליבורנו נשא לאשה את איסטיריליא (סטילה) לבית בולאפיי,⁶³ לפני שנת תקנ"ו, וממנה נולדו לו שבעה ילדים, חמישה בנים ושתי בנות: משה, דוד, רבקה ולאה (תאומות), אברהם, אליעזר ושמואל, שלפחות שלושה מהם נולדו בליבורנו.⁶⁴

ליבורנו כמה ישיבות היו בה שהעמידו חכמים, ומשופעת היתה בתלמידי חכמים שנקבצו באו לה גם מקהילות אחרות. לא כל רב מוסמך היה לו מקום בשירות הקהל. ור' רפאל מילדולה נתמנה דיין רק בשנת תקס"ג, שבע שנים אחרי שהוסמך.

בק"ק 'שער השמים' בלונדון לא היה רב למן פטירתו של החכם ר' משה כהן די-איזוידו בשנת תקמ"ד. רעה חולה זו היתה שכיחה בק"ק ספרדים ופורטוגזים בלונדון. ההנהגה החילונית תבעה לעצמה סמכויות גם בתחומים שאינם שלה. ברי אפוא שחכם בעל שיעור קומה, שיודע מה הן הסמכויות אשר אי-אפשר לו בלעדיהן, לא יאות לשמש בקהילה שתגביל מאוד את 'תכסיסיו'. אבל גם הקהילה הספרדית בלונדון ידעה שבאין רב ומנהיג שאלות דין ומנהג תימצאנה תלויות ועומדות וכי חיי הדת עשויים להתמוטט. עמדו הפרנסים על

63 נפטרה בלונדון בכ' בתמוז תרי"א. ראה ר' דוד מילדולה, מצבת אשת חיל... בת גדולי היחס מרת אמי איסטיריליא מילדולה נב"ת [נפשה בטוב תלין] והיתה מנוחתה כבוד ביום א' כ' תמוז שנה אשה ירא"ת ה', עלון שנדפס אז בלונדון תמצא בגנוי בית-הספרים בירושלים, סי' 256. L.

64 בארנט, עמ' 2. על מעשיהם ראה שם, הערה 8 בעמ' 36. כרם לאסקי כתב ארכה בניס וארכה בנות (עמ' 183), כנראה על-פי 'ג'ואיש אנציקלופדיה' (ערך מילדולה).

כך ונמנו וגמרו בשנת תקס"ד לבקש להם רב. הם פנו לקהילות הספרדיות והפורטוגזיות באירופה שבהן נמצאו בתי־מדרש והעמידו תלמידי חכמים. חברי יעד גדול' שלישיבה הכללית בליבורנו הציעו את אחד מבחירי החכמים שחונן בכשרון מנהיגות, עסק בחינוך ובהוראה וישב בדין, אינו זקן, דובר ספרדית (אם כי לא צחה) ויד לו בחכמות ובמדעים. פרנסי הקהילה קיבלו את הצעת חכמי ליבורנו בשמחה. לא יצאו כמה חודשים והמעמד בחר בו בר' רפאל מילדולה. בחורף תקס"ה כתב מכתב תודה למעמד על בחירתו והודיע שיבוא באביב, והמעמד השיב לו בכבוד גדול.

על מסעו ללונדון וכל אשר עבר עליו כתב בן דודו רפאל דוד מילדולה מאמסטרדם, שכנראה ליווהו כמתורגמן עד שנת תקע"ו, שיר גדול שבו יותר מ־417 בתים.⁶⁵

הופעתו הראשונה בבית־הכנסת היתה בראש השנה תקס"ו. הוא נתקבל ברוב פאר והדר. הרב שלמה הירשל יצא לקראתו ואחר־כך ישב לשמאלו. בצאתו מבית־הכנסת ליווהו הקהל בשירה ובזמרה וכל אנשי הקהל נשקו את ידיו. ידידות רבה נקשרה בין הרב הראשי האשכנזי לחכם. הם דנו בחובותיהם והסכימו להסדיר ולישב את כל החילוקים שיש בין הספרדים לאשכנזים. דבר זה הערה רוח חדשה בין שתי הקהילות. שניהם היו נמלכים זה בזה בעסקי הציבור ובדין ומשפט. מפעילויותיו הראשונות היו הקמת ועד שחיטה מאוחד ומלחמה במיסיון. באותם הימים פתח המיסיון הפרוטסטנטי בית־ספר סמוך למגורי היהודים כדי למשוך ילדי יהודים עניים. ר' רפאל מילדולה התייצב במעמד ודרש שתינתן לו רשות לעמוד בשבת בקהל ולגזור באיום חרם על כל מי שימסור את ילדיו למיסיון. הרשות ניתנה לו. הוא והרב הירשל הדפיסו כרוז נגד בית־הספר שלמיסיון.⁶⁶ אף הוא מצא בין יחידי הקהל איש שהמיר דתו לנצרות יחד עם ילדיו וביקש לסלקו.⁶⁷ ושוב בשנת 1809 הגן על בני קהילתו מפני המיסיון שגרר אותו לוויכוח. הם ביקשוהו לעיין בספרים על האמונה הנוצרית והוא השיבם כי מנוע הוא מכך בשל האיסור לעסוק בכל ויכוח דתי שלא בהסכמת הפרנסים.⁶⁸ הם ראו בתשובתו זאת סימן לחולשה. הוא חזר וכתב להם ב־28 ביוני והמזכיר ענה לו באיטלקית (ב־5 ביולי), אבל מכתבים אלו אבדו. לעומת זאת שמורה בארכיון הקהילה טיוטה של תשובת החכם, אף היא באיטלקית, מפורטת וארוכה ומחזיקה

65 כ"י ידי גב' בילה דה־סולה (בארנט, שם, עמ' 2; ושם על דרך מסעו על־פי כ"י זה).
66 חיימסון כותב שהחכם הזהיר שלא יבוא ללונדון עד שהמעמד יעשה להוצאת הילדים מבית־הספר שלמיסיון. המעמד פעל עם בית־הכנסת הגדול ולא הצליחו והסכסוך עם המיסיון נמשך שנים (עמ' 224).

67 בארנט חוכך בדעתו אם אין הוא רפאל פראנקו, שהמיר את דתו בשנת 1805 (עמ' 36, הערה 13).

68 במכתב שהדפיסו בדין וחשבון שלהם: *London Society's Third Report*, נספח 9, 19 בינוי 1809.

עשרה עמודים. הדעת נותנת שאחר-כך, אולי בעקבות מכתבו של מזכיר המיסיון, גמר החכם בדעתו להשיב להם כגמולם. כשלושה חודשים אחרי שהגיע ר' רפאל מילדולה ללונדון נפטר רבו החיד"א בליבורנו. בהגיע אליו השמועה קרא החכם לקהל להתאסף בבית-הכנסת להספד והורה לכל בעלי החנויות לנעול את חנויותיהם בעת האזכרה. הוא היה פעיל ביותר, ונמצא לא רק לעת שדרשוהו.⁶⁹ נהג רבנותו ברמה ונתן כל עתותיו ומחשבותיו לעסקי הקהל. שקד על חיי הדת והנהגתו היתה רצויה ומכובדת. האחדות והאהבה ששררו בינו לבין הרב הירשל והאפשרות שניתנה לו להתערב בחיי הקהילה האשכנזית שיפרו את היחסים בין שתי הקהילות, והוא נחל כבוד מחברי המעמד ומן הקהילה האשכנזית כאחד. דעתו היתה נתונה גם לכבוד בית-הכנסת והתפילה והנהגת החזנים. הוא התרעם על כך, שהיו עורכים את התפילה ברשלנות וגורמים לביזויה (תקס"ט). הוא אסר עליהם להרכות ביין ולשיר שירה זולה. וכבר דובר למעלה על הקטיגוריה שעורר על החזן יצחק אלמושנינו שלא שמע בקולו וקרא בתורה שלא לפי חוקי הדקדוק.

ב-29 ביולי 1818 תבע שלפני שיתמנה חזן ייבחר המועמד לפניו בקריאת התפילה. המעמד דחה הצעה זו אבל הסכים להעביר אליו את החלטתו לחוות-דעתו. המועמד שנבחר אז הוא הבחור דוד אהרן דה-סולה מאמסטרדם שלאחר שנה היה לחתנו.⁷⁰

בקץ תקע"ב (יוני 1812) נלחם קשות בהנהגה ודרך ארץ שלקהל בבית-הכנסת וקבל על קפיצת היד ממתן צדקה לבית-הספר, והורה לבדוק את ספרי התורה שלא נבדקו זה חמישים שנה.⁷¹ לאחר שנים, בשנת תקפ"ז, ביקש שתפילת הטל הנאמרת בפסח ותפילת הגשם בשמחת תורה לא ייאמרו במוסף בחזרת הש"ץ, כמנהג הרו"ח בקהילות הספרדים והפורטוגזים באירופה, אלא אחרי חזרת הש"ץ, כנהוג בכל קהילות המזרח, משום שיש בכך משום הפסק. לדעתו שינוי זה עשוי להשביע את רצון היחידים בכך. שלא יהא צורך באמירת חזרת הש"ץ במוסף והתפילה לא תארך יתר על המידה, אך המעמד לא הסכים לשנות מן המנהג.⁷²

עד שנת תקס"ט היו יחסים תקינים בין החכם לראשי קהילתו. מעת מלחמתו של החכם במיסיון באותה שנה גבה טורא ביניהם. המעמד הוצר את

69 ר' אברהם חלאוה מספר שבטרם בא ללונדון בשליחתו מכנאס המליץ ר' רפאל מילדולה בפני הפרנסים לשלוח כסף לעזרת הקהילה, ובכואו סייע בידו. ובלשתו: ה' נתן אותו לחן ולחסד בעיני הרב המלאך רפאל' בסיפוק צורכי כלכלתו (הסכמה ל' קול יעקב לר' יעקב בירדוגו, לונדון תר"ו, עמ' 46).

70 בארנט, עמ' 5.

71 שם, עמ' 4.

72 ש' גאון, בנספח לספרו שלחיימסון, עמ' 418.

צעדיו ודרש שיודיע לו מראש כל מעשה ופעולה שלו. ב-5 ביולי כתב החכם למיסיון מכתב ארוך ותקיף מאוד. מעתה סבר המעמד שיש לפקח על פעולותיו של החכם וביום 24 באוגוסט יצא מלפניהם מכתב אל החכם לבל ישלח כל מכתב לנשיא חברת המיסיון או למזכיר עד שידון בכך עם המעמד. דרישה זאת העלתה את חמתו. הוא כתב למעמד ב-7 בספטמבר מכתב תקיף ביותר שבו דחה את בקשתם ויעץ להם שלא יעסקו בעניין לא להם, והזהירם שאם סבורים הם שאינו צריך לעשות דבר מלבד לשבת במדרש טעות גדולה בידם. המכתב ששלח למיסיון איננו נוגד את ההסכמות ואיננו פולמוסי במיוחד. הוא יוסיף לעמוד בפרץ נגד כל פגיעה ביהדות ובקהילתו.

בינואר תקע"ג פרצה מחלוקת בין ר' רפאל מילדולה לבין משה לארא בעניין סמכויות הנישואין שכבר דובר בה, ואחריה באותה שנה, משנתבקש להכריע בסכסוך שבין ר' יהודה ביבאס ואחיו יעקב, בני אחות ר' יהודה הלוי מגיברלטר, עלב החכם ביעקב ביבאס והלה קיללו בבית הכנסת ותבע שיבקש את סליחתו. החכם לא התנצל והמעמד הטיל על יעקב ביבאס קנס 10 ל"ש.⁷³ מחלוקת זו הסתעפה והתערב בה הפרנס הנשיא יעקב עטיאס (אף הוא מליבורנו), בוויכוח אחר עם החכם: כלום היה רשאי להזמין את יעקב ביבאס לבית הדין בלא הסכמת המעמד.

בשנת תקע"ה (נובמבר 1814) העמיד החכם את סמכותו ומעמדו למבחן בעניין עקרוני הנוגע לקבורה, והוא זכויות הקבורה שלאדם בשם יצחק נהון שהתנהגותו לא היתה מקובלת. נבחרה ועדה לשוחח עמו ולהשכין שלום.⁷⁴ משגברו החילוקים בין החכם למעמד כתב להם בחורף תקע"ז (דצמבר 1816) להזכירם את הבטחתם לעמוד לימינו בכל עת. המעמד השיב (באפריל) שכל עלילה שתגיע אליהם נגדו תובא לידיעתו ויוכל להגן על כבודו. ביולי 1817 ביקר המעמד את החכם על מכתב ששלח אליו ונראה לחבריו שלא היה כתוב בכבוד הראוי, והעירו לו על שיצא לחופשת-קץ שלא ברשות. באפריל 1818 ביקרוהו קשות על השתתפותו בישיבה של ועד השחיטה. החכם ענה שכפי שציין לפני תשע שנים, רצונו לסלק נהגים שלא לפי הדין הנמשכים בקהילות לונדון למעלה ממאה שנה.

ידידותו של החכם עם ר' שלמה הירשל הֶסְבֵּה לו בעקיפין עגמת נפש. איש ריבו המדפיס לוי אלכסנדר האשים אותו ואת בנו בהשגת גבול. לדבריו שמורה היתה לו זכות להדפיס לוחות שנה. בכורו של החכם, משה מילדולה, הדפיס בשנת תקס"ז לוח לשנת תקס"ח, ובכך השיג את גבולו.⁷⁵ בשנת 1815 הוציא המדפיס עלון שבו הודיע שעתיד הוא לפרסם דברי ביקורת על דרשה של

73 הוא עקר מאנגליה ולא שילם (בארנט, עמ' 4).

74 שם, עמ' 5.

75 ראה בארנט, עמ' 5-7.

החכם בשבעה ביולי לכבוד 'פרינס ריג'נט' על השלום, שיראו את טיפשותו של ר' רפאל מילדולה.⁷⁶

חילוקי הדעות שבין החכם לפרנסים התגברו בעת מחלתו בשנת תקפ"א. החכם תבע מהמעמד שלא יכוף עליו את דעותיו, וביקש לומר את אשר עם לבו בלי קבלת רשות מהמעמד. וכבר דובר לעיל בפולמוס בעניין היחידים שפרשו מבית-הכנסת, שהרהיב עוז כנפשו להכריז בבית-הכנסת על הסכמה 1 בלי רשות הפרנסים. וגם בעניין זה, שהחכם דרש את קיום הסכמת המעמד, באו אליו בטרוניות.

ר' רפאל מילדולה לא זו בלבד שהיה תלמיד חכם מובהק אלא גם בעל השקפת עולם רחבה. עדויות יש בידינו רק לדעתו על תפקיד הרבנות וחינוך הדור, ועל יחסו למדעים ולחיים החדשים בארצות המערב כפי שעוצבו בעקבות התפתחות המדע.

ר' רפאל מילדולה מתלמידיהם של חכמי ליבורנו היה, שכתפילותיהם ואורחות חייהם שילבו הלכה עם קבלה, אבל לבם היה פתוח לאשר מתהווה בשדות אחרים ולקלוט את אשר ראוי לקלוט ואינו נוגד את רוח היהדות. משנתעוררה בהאמבורג השאלה אם מותר לנגן בעוגב בבית-הכנסת ולדרוש בשפת המדינה, דנו בה תלמידי חכמים, והנה הראשונים שהתייחסו לכך בחיוב היו חכמים מאיטליה, ומליבורנו בראשם!

עמיתו של ר' רפאל מילדולה מליבורנו ר' שם טוב ב"ר יוסף חיים סאמון,⁷⁷ שאליו שלח את פסקו הראשון כדי שיסכים עליו, היה ראשון החכמים מחוץ לגרמניה שהמחדשים הללו פנו אליו. הוא תמך בהם ושיבח את מעשיהם והשיב תשובה מנומקת: אין לחשוש משום שהעוגב מיוחד לנוצרים בכנסייה: 'אטו כל מעשה שעושים הגוים אנחנו לא נעשה?' אין בעוגב 'סרך איסור כלל לנגן בו ולשומעו להרחיב לב השומעים לשמחם בדבר מצוה'.⁷⁸ אדרבא, דבר זה תועלת כפולה בצדו 'רע"כ [דעל ידי כך] באים לבה"כ להתפלל האנשים והנשים, לשמע און אשר ישמעו כלי השיר הערב הנ"ל'.⁷⁹ ועל דבריו אלה הסכימו חכמי הישיבה הכללית בליבורנו.⁸⁰ ר' יעקב חי ריקאנאטי, רבה של לרונה, הוסיף על נימוקים אלה, שאין לחוש גם 'משום חרבן בית המקדש', וכן להפסקת התיבות ומניעת הכוונה, ואף התיר לנגן בעוגב בשבתות וימים טובים על-ידי גוי.⁸¹

76 ראה צילום העלון, שם, ליר עמ' 9.

77 ר' רפאל מילדולה מזכירו בדרך כבוד גם בספרו 'חופת חתנים' ומעתיק תפילה לאשה ביום הקודם לטבילתה שמצא בגניזו (דף צד,א).

78 נוגה צדק, דסוי תקע"ח, תשובה ראשונה, עמ' ד.

79 שם, עמ' ו.

80 שם, עמ' ח.

81 שם, עמ' ט"ב.

אין צריך לומר שדעה זאת הפתיעה מאוד את חכמי אשכנז ופולין שאסרו חידושים אלה באיסור גמור ותבעו להפריש את המחדשים מעדת ישראל. לא יצאו חודשים אחדים ופרסמו חיבור שכנגד שקורא לו 'אלה דברי הברית' (אלטונה תקע"ט). ר' מרדכי בנעט, אב בין הדין בניקולסבורג, כתב עליהם על חכמי ליבורנו שבמחילת כבודם 'לא דייקי יפה ועתידים לתת את הדין'.⁸²

חכמי ליבורנו נדרשו לחזור בהם ואכן כתבו מעין התנצלות ש'החכם המתיר אינו ממח"ק [ממחזו קודשנו] וכי הם אסרו 'לבלתי ינגנו ביום שבת קודש ויום טוב ח"ו, ולא התרנו רק בחה"מ וערב שבת וערב יום טוב... וגם את זה לא התרנו כי אם על ידי ישראלים... כדי לעשות נחת רוח ליוצרנו'.⁸³ כאן הכרזה בקול שעצם הכנסת העונב לבית הכנסת מותרת, והדרשה מאן דכר שמיה, שהרי באיטליה נהגו החכמים וגדוליהם לדרוש באיטלקית זה שנים רבות.

המתנגדים פנו לרבנים בכמה קהילות באיטליה. גדול שבהם, ר' אברהם אליעזר הלוי מטריאסטי (תלמיד החיד"א), כתב שלא יחוה דעתו עד שישלחו אליו חכמי האמבורג פסק שלהם. בעקבותיו הלכו כמה רבני קהילות ובכללם ר' מזל טוב רבה של מודנה שדרש 'שמעלתם ישלחו פסק דינם' ואז ישיב עליו.⁸⁴

והנה עם הפסק השני של ר' רפאל מילדולה, משנת תק"פ, נמצאת איגרת מר' דוד מילדולה אל ר' מזל טוב מודינה שממנה אתה למד שכוונת חכמי איטליה היתה לא להיגרר אחרי הקיצונים, לא לרחק כדי לקרב, וכי זאת היתה גם דעתו שלכותב ואביו החכם. ר' דוד מילדולה מלגלג על אלה שבשמאלם דוחים את המחדשים ובימינם אין מקרבים אותם, ומשבח את דרכם של חכמי איטליה שאזננם קשובה לכל אוושה:

ראיתי את מכתבו בס' דברי הברית ע"ד המבורג וברלין, וערכים עלי דבריו דברי אלהים חיים. וגם אנכי כתבתי את המועט הנו בכתובים במכ"כ לדוד,⁸⁵ וששתי ושמחתי כי לא נכנס כאשר נכנסו איזה רבני פולין, אין פולין ואין קוריין בדברי נרגן אוילים, לחלל את ה' בדברים קשים, המחללים את התורה. ובזה שבח לנו כי אלופינו רבני איטליאה נר"ו הם להוד ועטרת תפארת.

82 אלה דברי הברית, עמ' יח. גם ר' משה סופר מפרנקפורט דמיין השיב על פסקיהם (שם, עמ' ל ואילך).

83 שם, עמ' סז.

84 מכתבו מר' בשבט תקע"ט, שם, עמ' מה.

85 דבריו אלה לא ידועים.

דמות זאת שלחכמי איטליה הולמת, אפוא, גם את ר' רפאל מילדולה. הוא אהב מוסיקה, כבני איטליה, והוא הראשון שהקים מקהלה בבתי-הכנסת שללונדון.⁸⁶ ילדי המקהלה היו תלמידי בית-היתומים של הקהילה. הם שרו את שירו 'קול רנה' בעת השלמת חידושו של בית-הכנסת 'בוויס מארקס' בשנת תקפ"ה.

מכאן אנו באים לעניין תפקידיו של הרב והשקפתו על חינוך ילדי ישראל בדורו. דעתו של ר' רפאל מילדולה היא, שכל חכם וכל רב אין די לו במה שהוא לן בעומקה של הלכה אלא חייב הוא ללמוד מדעים, דקדוק השפה, היסטוריה ורטוריקה, ואין צריך לומר שחייב הוא להדריך את המורים ולשקוד על חינוכם של ילדי ישראל. את השקפתו זאת פרש בפנינו בירעה רחבה באיגרת 'חכמות בחוץ תרונה' ששלח לגביר דוד אברכנאל לינדר, מפרנסי הקהילה בלונדון, בשנת תקפ"ז, ובספר חינוך שחיבר בשם 'דרך אמונה'. האיגרת היא מן היפות בקריאה להשכלה, על אחת כמה וכמה שהיא יוצאת מפי רב וחכם שכל מעייניו בלימוד התורה ושמירת המצוות. הוא משבח בה את חכמי איטליה שעסקו בחינוך הדור ובהשכלתו, ר' חנניה חי כהן בפירנצה ור' מתתיהו לוי באליסנדריה, וכן את בתי-הספר ותלמודי התורה באיטליה בכלל, ובליבורנו בפרט, ומזכיר במיוחד את ישיבת 'אור תורה', שנוסדה בליבורנו בשנת תקע"ח. בישיבה זאת למדו לא רק דינים אלא גם ידיעת העברית ודקדוקה, היסטוריה, מוסר ורטוריקה. גם האסטרונומיה וכמה מקצועות שלמתמטיקה ומדעים הם בגדר חכמות נדרשות משום שיש בהן תועלת רבה לעומק העיון בספרי חז"ל ולהנהגה האנושית. אין להתעלם מהתפתחות המדע באירופה, והדבר מחייב את חכמי ישראל להיות מצויים במקצועות אלו.

הוא לא היה רק נאה דורש, שאין לרב להסתפק בשאלות דין ומשפט, אלא גם נאה מקיים. ולמד אתה זאת משני ספריו, 'קרבן מנחה' ו'חופת חתנים', שהדפיס בהיותו בליבורנו. 'חופת חתנים' (תקנ"ד) הוא ספר שכולל כל הדינים והמנהגים בענייני חופה, את שלפניה ואת שלאחריה, והכול סדור וערוך בסדר נאה עם בירור ההלכה, ויפה הוא לכל בחור ובחורה שעומדים להינשא ולתלמידי חכמים שמבקשים להורות הלכה. אכן לא בכדי נדפס הספר הזה מזמנו ועד לימינו ממש (תשמ"א) ביותר מעשרים מהדורות בקהילות ישראל הקרובות והרחוקות.⁸⁷

הוא הדין בספרו 'קרבן מנחה'. סדר עבודת יום הכיפורים כתוב בשיר וענייניו לא מחוורים אלא לתלמידי חכמים מובהקים. ר' רפאל מילדולה כתב פירוש לסדר העבודה בבירות ובקיצור למען יוכל כל מתפלל להבין את אשר הוא הוגה בשפתו. בבואו לאנגליה מצא תהום פעורה בחיי הדת בין ליבורנו ללונדון. רוב יחיד הקהל ככולם לא היו יודעי תורה ולא שמעו עברית. ילדי ישראל מהם שלמדו בבתי-

86 בארנט, עמ' 9.

87 בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי מצויות עשרים ואחת מהדורות.

ספר כלליים ומהם שלמיסיון ומקצת בני עניים בתלמוד תורה שליד 'מדרש עץ חיים', וכל אשר השיגו הוא מעט מן המעט.⁸⁸ הוא ראה, אפוא, חובה לעצמו להעמיד תלמידים ולהקנות ליחיד הקהל ידיעה ביהדות. משום כך לחם מלחמת חורמה בהורים ששלחו ילדיהם לבית-הספר שלמיסיון.⁸⁹

בשנת תקע"ה חיבר ר' רפאל מילדולה את ספרו 'דרך אמונה',⁹⁰ שהוא ספר לימוד מן החשובים שנתחברו בזמנו. במכתבו לר' מזל טוב מודינה מערב ראש חודש ניסן תקע"ט הזכיר ר' רפאל מילדולה את ספרו זה ותכניתו: חלק א' בן חמש שנים למקרא. לימוד א' בדרך ויכוח בין הרב לתלמיד משהגיע לעונת הפעוטות. ככן שש ככן שבע, עד בן י"ג שלמות שאז יכנס ללימודי ח"ב'. ובנו דוד ביקש במכתב לוואי, שדוד זכות בנו שלר' מזל טוב יתרגם את הספר ללשון איטלקית 'כי הוא חבור נצרך לדור כזה', ומעיד כי הוא עורר 'את לבו לחברו. ובהיות כי רבו כמו רבו ההוצאות ות"ם הכסף, נכון לבי בטוח כי יעשה בערך האחרון'.⁹¹ כלום אמורים הדברים בהדפסה או בשכר תרגום?⁹²

את שיטתו החינוכית מגולל החכם בהקדמתו לס' דרך אמונה. הוא מציין את שלמות התורה, אבל לימודה מזיק ידע רב בחכמות. ואלה דבריו: 'ואיה איה שלימות כשלמות התורה הקדושה אשר כמה ממצותיה מכריחות להבין ולהשכיל וליכנס בחדרי החכמות הקשורות בדינה והלכותיה'. ודוגמאות נתן, ובכללן:

ולקיים לאלה תחלק הארץ בנחלה, אם לא ידעו סגולת טבע וחילוקי האדמה, כי יש קרקע יפה לחטים ויש יפה לגפנים ורבות כיוצא בהן התלויין בחכמת

88 על הירידה בלימודי היהדות באנגליה בתקופה זאת עיין: י' פיינשטיין, 'השקפות יהודי אנגליה בעת המאבק לאמנסיפציה (1828-1858)', 'יהודי אנגליה בעת החדשה', ירושלים תשמ"א, עמ' 83 והערות 71-72 בעמ' 218. ועיין גם: פיצ'וטו, עמ' 314; C. Roth, *A History of the Jews in England*, Oxford 1941, pp. 239-242.

89 ראה למעלה, ליד הערה 66.

90 הקדמת המחבר היא משנת השע"ר.

91 הפנייה לר' דוד זכות כנראה לא באה אלא משום שאף הוא חיבר ספר כזה בשם 'לימודי ה', בשלושה חלקים (ריגויי תקע"ה-תקפ"ד), בעברית ובאיטלקית, ואף הם בדרך ויכוח. הראשון 'לחנך את נערי בני ישראל בדרכי מוסר', השני על המוסר והשלישי 'עבודת השי"ת'. בחלק הראשון נדפסה הסכמת אביו וכן הסכמת 'קונסיסטואר צינטראל' בפאריס ועוד כמה מחכמי איטליה.

92 ספר זה שנתחבר כדי להפיצו בבתי אולפנא, בייחוד באיטליה ובאנגליה, כנראה לא תורגם ולא הופץ, ואיני יודע אם משום שר' דוד זכות סבר, שמשנדפס ספרו שלו שוב אין צורך באחר. ושמן אדרבה, משום שחשש שס' דרך אמונה ישרה עם ספרו ויוכל לו? רק אחרי פטירתו שלר' רפאל מילדולה הוציא בנו דוד עלים לדוגמא, שבהם הודיע כי רצונו להדפיס את ספרו שלאביו בשני חלקים, בעברית ובאנגלית. שם הספר באנגלית *The Way of Faith*. הוא סבר שרבים יקפצו עליו וכך יעלה בידו להדפיסו (הקדמה, עמ' X). אבל לא מצא תומכים רבים. בשנת תר"ט סבר שהגיעה העת לפרסם את הספר, והדפיס מן החלק הראשון שלושה שיעורים בתרגום אנגלי עם הקדמת המחבר בעברית והקדמתו שלו באנגלית. את ההכנסה הקדיש למוסדות עניים.

הטבע. אם בלמודיות הלא נראה כי חלוקת הארץ תלויה בחכמת צורת הארץ (גיאוגרפי)... ותחתיה תעמוד חכמת הגיאומטריאה שעל ידה יצא משפט ישר במידת קרקעות וכיוצא להשוות החלקים המישור לעקוב והרכסים לבקעה.

רבים חיברו ספרים בעניין האמונה, אבל הם 'אינם מובנים להמון העם' והלימוד בהם קשה 'כפרט לילדים ולבחורי חמד... וכוה נשאים רקנים, עד כי יגדלו... טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם'. והוא מונה שלוש כיתות ברמת הידיעה ואי הידיעה באמונה, והשלישית דומה שהיא מרמזת על זמנו ועל מקומו: 'הראש הג' ראש ולענה ופנה אל הכפירה עבור חוסר ידיעה ובתגבורת החומריות שבהם שלא השיגו במושכלות, רוצים להתפלס בשטחות שכלם העכור ויגרשו מימיהם רפש וטיט'⁹³. הוא לוחם מלחמת כבודה שלתורת ישראל, הנבחרת שבדורות, ותובע עלבונה. שאר האומות מסבירים ומדפיסים עיקרי אמונתם עד 'אשר עיקריהם שגורים בפיהם... אף לצעירי ילדיהם'

כי פשטה המספחת בדור הזה, שעוסקים בספרי מינים המכחישים בכמה ענינים ובמתק לשונם מפתים לב שומעיהם... מפני שכל הראיות מיוסדות על הפילוסופיאה וההגיון... ואילו יבינו זאת מעיקרנו, שגם הם מיוסדים עפ"י דרכי הפילוסופיאה וההגיון האמיתי, ישכילו וידעו כי יש אלהים בישראל, ויפקדו את הארורה הזאת המינות ויקברוה.⁹⁴

אמת שכבר נתחברו באיטליה ספרים 'ללמד דעת בבית הספר', כגון לקח טוב לר' אברהם יגל, ספריהם שלר' שמחה קאלימאני ור' דוד זכות, אבל הללו 'תפסו בקוצר הענינים ואינם ראויים רק לקטנים', ויש שכללו 'בתוך הלימודים לקטנים חלק הראוי רק לנערים אשר גדלו'. ויש מחברים חדשים אשר אין מימיהם נאמנים 'אחר שמלאו כריסם מספרי מינים הוציאו לאור בעולם קאטיקיסמוס לחלקם כיעקב ולהפיצם בישראל... בדו דברים אשר לא כן'. לכן מגמתו בחיבורו היא 'להדריך בדרך נכונה לנערינו ולבחורי עם... שבדור הזה רובם ככולם עיני שכלם פקוחים. והבן שואל וחוקר בתבונה ודעת כי אינו מספיק להם בספרי מוסר בדרך אמונה בלי חקירה ומופת'.⁹⁵

ספרו מחולק לנערים (א) בני שש – שבע; (ב) שמונה – ארבע-עשרה; (ג) מחמש-עשרה והלאה.

אחרי החלק הראשון שעניינו האמונה הוא מביא 'בדרך ויכוח מה שנוגע לדקדוק לשוננו הקדושה, כי ידוע שבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו להבין במקרא לקרוא ולדבר על נכון'. בהמשך חכמת האתיקה ולבסוף 'ויכוח בין הרב לתלמיד חלק הנוגע לידיעת שאר החכמות'.

93 ישעיהו נז: כ.

94 דרך אמונה, עמ' 4.

95 שם, עמ' 5.

אכן, בנו דוד כותב בהקדמתו שחינוך ילדי ישראל וההמון היה בראש מעייניו שלאביו וחיבור כשלו לא יעשהו אלא רב ומלומד, בקי בהלכה ויד לו במדע. כדי לקבל מושג על רצונו של אביו ליסד שיטה חינוכית טובה הוא מציין את האיגרת ששלח לדוד אברבנאל לינדר ומביא כמה לשונות ממנה. מגמתו היתה חינוך המיוסד על העתיד שמפתח את האנרגיה שלאופי ומספק את המזון הדרוש. לכך מסוגלת רק שיטת חינוך ליברלית ועקרונות נאורים, כי כך ורק כך יוכלו בני עמנו לעמוד בפני אנשי הרוח ולעלות בסולם החברה.

דומה שר' רפאל מילדולה ראה בהעדר תלמידי חכמים משכילים ושייכות בלונדון גורם לשלטון החילוניות גם בעניינים שבתחום הדת. הוא ביקש לרדת אל ההמון כדי להעלותו אבל לא מצא עזרה רבה בסוחרים ונכבדי הקהילה שהבנתם רבה היתה בעסקיהם ובמידה פחותה בענייניה שליהדות.

אכן, בשנת תקפ"א נוסד בית־הספר 'שערי תקוה', שתלו בו תקווה שחובשי ספסליו ישתלמו ביהדות ובמקצועות הנדרשים.⁹⁶ מטרת המוסד היתה לחנך ילדי עניים ולתמוך בהם, וכלשון ר' דוד מילדולה בנו שלחכם בעת ייסודו: 'בית לימוד לחנך את נערי בני ישראל באורח הנכונה, קרא מקרא בהעתק לשון עמה ומולדתה... הוראות שרשי הלשון והבדליהן פרטיה דקדוקיה וכללותיה'. והוא מזכיר את מכתבו 'הנקרא לדוד אמת', שכנראה פירט בו תכנית הלימודים, ומוסיף: 'כל מגמתי להרים קרן לשונינו השכוחה והעזובה'.

פתיחת 'שערי תקוה' היתה בערב שבת כו אב תקפ"א. בשבת שלאחריה הוחגה הפתיחה ברוב הדר בק"ק 'שער השמים', בתפילה ובשירה, כווסתו של קהל זה. ר' דוד מילדולה חיבר שיר לכבוד המאורע: 'אל אל נורא ומקור אורה', שהוקרא, או הושר, בבית־הכנסת, וקורא לו 'דברי שירה'.⁹⁷ מעניין הדבר שבשני הדפים שבחוברת אין אנגלית כלל, אולי משום החיפזון.⁹⁸ וצוין בה שתרגום אנגלי יימסר בכוא העת. ואינני יודע אם התרגום נדפס. לאמיתו של דבר בית־הספר הוקם בהמלצת ועדה שהעמיד בחר בה.⁹⁹

מן ההקדמה של ר' דוד מילדולה יוצא שהוא אשר כיוון את תכניתו שלבית־הספר, ומפליא הדבר ששם אביו החכם לא נזכר כלל. אין ספק שלפניו עמד סדר הלימוד בשיבת 'אור תורה' בליבורנו ומגמתו היתה לעשות סדר כמותו בלונדון. ולא לחינם כתב ר' רפאל מילדולה את מכתבו הנזכר לדוד אברבנאל לינדר בשנת תקפ"ז, כעשר שנים אחרי הקמתה של ישיבת 'אור תורה'.

ר' רפאל מילדולה, כעמיתו הרב שלמה הירשל, לא היתה השפה האנגלית

96 ראה בארנט, עמ' 4.

97 מצוי בגנוי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, סי' R79A7207 ע"ח.

98 כך כתוב בראש הדף: 'כתובה בחיפזון'.

99 בראש הוועדה כיהן משה מוקאטה וסגנו היה יצחק לינדר. הגזבר היה דוד סאמודה. הם נדכו כסף לאחזקת בית־הספר וגבו גם מאחרים.

שגורה על פיו. שנים רבות שעשו בלונדון לא עוררו את לבם ללמוד שפה זו, ולפיכך הלשון שדיבר בה החכם עם אנשי קהילתו היתה ספרדית וגם בשפה זו לא דיבר צחות.¹⁰⁰ נהוג היה בק"ק 'שער השמים' שהחכם ידרוש בבית-הכנסת בספרדית. לא כל בני הדור הצעיר שמעו ספרדית ולכן לא הכול הבינוהו. אכן, בשנת תקע"ט (1819) ניתן מקום גם לשפה האנגלית, אבל הספרדית נשארה השפה הראשה ואחריה העברית. בדצמבר 1830 החליטה מועצת הזקנים שמדי פעם בפעם תיאמר דרשה באנגלית, וכל מי שירצה לדרוש בשפה זו יפנה אל סופר הקהילה. היחיד שפנה היה החזן דוד דה סולה, חתנו של החכם, ובחודש מארס בשנה שלאחר כך דרש לראשונה באנגלית.¹⁰¹ השפה היתה רהוטה בפיו, דבריו הובנו ונתקבלו יפה. לפיכך התבקש להוסיף ולדרוש, אבל לא דווקא באנגלית.

אף-על-פי שהחכם לא שמע אנגלית היו לו קשרים מסועפים גם עם יהודים שמחוץ לקהילתו וכן עם נוצרים, ובשיח ושיג עמהם נזקק למתורגמן. משסיגל בנו דוד שפה זו לעצמו היה לעזר לאביו. בהספד על ר' דוד מילדולה (11 במארס 1853) נאמר על אביו החכם, שלמדנותו רבת האנפין גרמה לכך, שנוצרים כיהודים ידרשו קרבתו ובכללם הארכיבישוף מקאנטרברי, ד"ר סטיינר קלארק, הקאנון של וינדזור, האסטרונום הנודע הרשל ועוד. הארכיבישוף כיבדו מאוד והציגו בפני ג'ורג' השלישי.¹⁰²

על חייו ידוע מעט. בשנת תקע"א נשרף ביתו שהיה ב-Bury Street בסמוך לבית-הכנסת, וגם את כל ספריו כילתה האש. הקהילה הציעה לו מאה ל"ש לשקם את ביתו, אבל הוא הסתפק בשלושים ל"ש בעד הוצאות הובלה שלספרייה רבנית חדשה. נבחרה ועדה למצוא לו בית חדש. נמצא לו בית הולם את מעמדו ברחוב Mansell, ובו ישב עד יום מותו.¹⁰³

בב' בסיוון תקע"ט השיא את בתו רבקה לחזן דוד ב"ר אהרן דה-סולה מאמסטרדם, שבא ללונדון שנה לפני כן.¹⁰⁴

בשנת תקפ"א חלה ומאז ועד יום פטירתו סבל סבל רב. לא ברור טיבה שלמחלה. בשנת תקפ"ו לא יכול לחתום בידו 'מחמת שקפצה עליה החוליה', וכתב שה' עשה לו נס בראשונה והוא מקווה שכך יעשה לו בשנייה. כלום נשתתקו איבריו? לא תמיד יכול היה למלא את כל התפקידים המוטלים עליו, ובשנתיים האחרונות אירע שגם בשבתות ובחגים לא יכול לצאת מפתח ביתו לבית-הכנסת הסמוך, אבל מחשבתו היתה צלולה. הוסיף להגות בתורה, להשיב לשואליו דבר והיה מורה לקהילה בענייני דת ודין, כגון נישואין וקבורה.

100 פיצ'וטו, עמ' 304.

101 חיימסון, עמ' 259.

102 פיינשטיין בהערותיו לספרו של פיצ'וטו, עמ' 476; בארנט, עמ' 8-9.

103 ראה בסוף חשובה ד, להלן; בארנט, עמ' 4. ביתו בוטח נגר אש בסכום עצום — 800 ל"ש (שם).

104 ראה תצלום הכתובה, בארנט, בין העמודים 7-6.

לפני מותו ציוה החכם לקברו בבית־החיים הישן שהיה סגור כמאה שנה לפני כן. כשלוש שנים לפני כן דרש מהמעמד לפנות את האשפה הגורמת בזיון לקבר של חכם דוד נייטו.¹⁰⁵ נפטר ב"ט בסיוון תקפ"ח (1 ביוני 1828) בהיותו בן ארבע ושבעים שנה. וכבוד גדול עשו לו במותו, מה שלא נעשה לאחרים. כל מנהיגי הקהל והיחידים באו ללוויה וגם הקהילה האשכנזית חלקה לו כבוד. הרב הראשי שלמה הירשל וכל ראשי הקהילות היהודיות נכחו בטכס.¹⁰⁶ רבים ספרו לו. הרב הירשל הספידו באנגלית ועורר את הנאספים לבכי גדול. ר' אברהם חלאוה ממכנאס, שהיה מורה במדרש, כותב שדרש עליו 'בבית הכנסת שער השמים ובתוכם הרב אב"ד האשכנזים ובית דינו ישצ"ו וגם כמה וכמה חכמים וגבירים ספרדים ואשכנזים'.¹⁰⁷ טכס הקבורה נמשך תשע שעות, משעה עשר בבוקר ועד שעה שבע בערב, ופורסם בהרחבה בעיתונות הכללית.¹⁰⁸ דברים נלהבים ביותר על גדולתו של החכם והטכס המיוחד במינו שנעשה לו מצויים בעיתון *The Sunday Herald*, וראוי להביא מהם:

איש נערץ מאוד, כראוי לו, אשר זכויותיו מרובות. היה אב לעמו. במותו הותיר תהום פעורה שלא תוכל להתמלא במשך דורות. הטכס היה מכובד ביותר ומרשים בהיותו מיוחד לקבורה שלהכהן הגדול שלקהילה; כשעברה הלוויה ליד כנסיית אלדגייט צלצלו הפעמונים. וכל כך כבוד חלקו לו, עד שכל הסוחרים בעלי החנויות בסביבת בית־הכנסת סגרו את חנויותיהם למשך כל הטכס.

בנו דוד הספידו בספרדית בתום השבעה, ככ"ז סיוון. לפי בקשת 'ראשי היחידים' של הקהילה נדפס ההספד בתרגום אנגלי, בחוברת: *Funeral Sermon Delivered at the ... Spanish and Portuguese Jews in Memory of the Much Lamented Rev. Dr. R. Meldola on the 27th Sivan 5588*¹⁰⁹ בכלל התארים שעיסר את אביו כינהו גם 'החסיד ועניו... מורנו ורבנו הפילוסוף האלהי' (עמ' 5). הוא מרבה בדברי תודה ושבח לחברי המעמד שחלקו לו, לדוד, כבוד רב והרשו לו לעמוד במקום שאביו היה דורש. כן הוא מודה לקהילה האשכנזית ובמיוחד לרב הראשי שלמה הירשל. והוא מזכיר גם את צוואת אביו 'להיות קבור אצל צדיק... ר' דוד נייטו' (עמ' 9).
בעמ' 11 נוסח המצבה ובו שיר: 'עובר ושב אם הציון הזה תחקור'. בעמוד

105 בארנט, עמ' 9.

106 חיימסון, עמ' 238.

107 קול יעקב, דף 6א.

108 *The Sunday Herald*, 8 ביוני 1828. והעתיק זאת גאסטר, עמ' 162–164. תולדותיו נתפרסמוב־*The Gentleman's Magazine*, אוקטובר 1828, עמ' 377–378. והועתקו בהקדמת הבן דוד

לס' דרך אמונה.

109 באוסף בניהו.

האחרון (12) קטע בעברית שאמר לכבודם של ד"ר הירשל והאשכנזים שלא מבינים ספרדית.

אף הוא דרש על אביו בז' בתמוז. בי"ב תמוז תקפ"ח נדפס קונטרס שבשערו כתוב: The President, Treasurer and Committee of / שערי אורה ואבי יתומים. בו נכלל מכתב באנגלית מדוד מילדולה אל האנשים הנזכרים בשער, שזמנו 20 ביוני. הוא מעביר לבקשתם את נוסח הדרשה שדרש בז' בתמוז, ואומר: 'סימני הכבוד שאתם וחברי מוסדכם חלקתם לזכר אבי הנערץ שעמד בראשו ככ"ד שנים... יהיו תמיד מקור לנחמה גדולה ביותר לאמי הנעלית ושאר המשפחה. לעולם נזכיר חיבתכם ואדיבותכם באבל הכבד'. הוא מונה את מעלותיו של אביו ופעולותיו וקווים לאישיותו (עמ' 4). בסוף הקונטרס 'קינה לקונן בשיבת שערי אורה ואבי יתומים': נרים בקול בכיה הויה! כלנו

הקינה בלבד נדפסה גם על דף בודד המצוי בבית-הספרים בירושלים (L22). הבן דוד חיבר שיר לכבוד אביו: 'אבי ראה זאת התורה מזהרת',¹¹⁰ שבו נאמר:

מושב אלהים לשבת עלית
לך מעלות הנפש הכותרת
כי כל חמדת תבל זו בזית
זאת התעודה היא לפאר ועטרת

... ..

בין כל בני השכל אבר"ם¹¹¹ שרית
חקור במשכלות שכלך גוברת
על במתיי-ים תלמוד י"ד¹¹² נטית
איתן אמונה את וכליל תפארת
עם הענוה בר לבב חיית
תרחק לשון תרמית חנף דוברת...

דמותו של ר' רפאל מילדולה שורטטה בידי ההיסטוריונים שחיו מפי אנשי המעמד, והיא צריכה אפוא בדיקה. פיצ'וטו, הראשון שכתב עליו, חי סמוך לזמנו, וכנראה שמע מפי אנשים שהכירוהו כי היה עניו וצנוע, לא נשא פנים ולא פעל על-פי שאיפות אישיות. הוא היה בעל לב טוב ונכון לעזור לכל דורש, נהג רבנותו בהתלהבות ובמסירות אבל לא היה חסר חולשות שבעטין נגרר לוויכוחים עם הפרנסים. פעמים היה נחפז ולא נהג במתינות ובטאקט הנדרשים מאישיות כשלו והדבר גרם לפגיעה במעמדו הרם.¹¹³ הוא מציין קווי דמיון בין אישיותו שלחם

110 השיר נדפס בס' דרך אמונה, אחרי ההקדמה.

111 מליצה ושיעורה אב גדול.

112 המחבר רומז לספרי אביו יד רמה' על הש"ס ויד המלך' על משנה תורה להרמב"ם. שניהם לא נדפסו.

113 פיצ'וטו, עמ' 303–304.

מילדולה לר' דוד נייטו. שניהם היו למדנים, מוצאם מאיטליה, למדו בליבורנו, ושניהם נבחרו לעמוד בראש אותו בית-מדרש ונקראו ללונדון להרכיב תורה ונפטרו בגיל אחד.

חיימסון בא אחריו, והוסיף כי בזמנו משרת הפרנס לא היתה קלה כל עיקר. מנהיגי הקהילה החילוניים לא שבעו נחת בימי כהונתו ולכן לא מינו אחריו חכם אחר. צריכים היו לפרק-זמן לנוח מעולו.¹¹⁴ אבל הוא עצמו אומר שבענייני הסכמות הקהל היה החכם עומד על כל תג ותג, מה שאין כן אם פגעו בכבודו, שאז היה יותר רך ומהיר לסלוח. בארנט למד מקלסטר פניו, שצויר בשנת 1806 בערך, שהיה החכם קשוח כלשהו אבל גם בעל הבעה סלחנית. אמת שבמכתביו הוא מתייחס בכבוד למעמד, ואף-על-פי-כן אי-אפשר שלא לחוש שימי רכנותו בלונדון היו רצופים אכזבות ומפח נפש. אבל גם הוא מודה שר' רפאל מילדולה שקד לבל ייגרע מסמכויותיו הדתיות ולא השיב מלחמה אלא בעת שנעשו עוול ועברה על הדת, ומלחמתו נעשתה ביושר ובתקיפות.¹¹⁵ אין ספק שהאווירה הרוחנית בליבורנו, שבה גדל, כוננה את צעדיו. הפרנסים חששו מאופיו החזק ונאמנותו לתפקידו ופחדו פן יפרוש כנפיו על עסקי הציבור גם מעבר לסמכויותיו. ולעניין הדמיון בין החכם נייטו והחכם מילדולה הפך בארנט את הקערה וכתב, שהדבר מאכזב במקצת ששניהם נקברו זה ליד זה. החכם נייטו היה יותר איש שלעולם וימי רכנותו בלונדון היו מאושרים.¹¹⁶ יפה כוחו של הראשון משל האחרון.

פיצ'וטו, אף-על-פי שלא דן את מעשי החכם בחומרה כאחרים, דבריו עוררו את זעמו של שמואל מילדולה, נכד החכם, שכנראה הוא הכימאי הנודע פרופ' שמואל מילדולה.¹¹⁷ מיד אחרי שהופיעו דברי פיצ'וטו ב"ג'ואיש כרוניקל" השיב עליהם ואמר שפיצ'וטו ניזון ממקורות עוינים לזקנו. לדעתו לא השכיל לתאר את דמות דיוקנו של זקנו ודבריו עליו הם בלתי מכובדים ובלתי מוצדקים. הוא לא היה נחפז במאבקיו ולא בא לעימות עם הפרנסים כי אם רק בעת פגיעה בצדק ובענייני הדת. מדי פעם התנגדו לו כמה מן הסרים למשמעתו אבל הוא כלכל הנהגתו בהחלטיות, במחשבה צלולה וברוב תבונה.¹¹⁸

דומה שהערכה שונה מזו של חוקרים ששאבו מימיהם מתעודות שלפרנסים מצויה בדברי החכם גאסטר, אף-על-פי שגם הוא כתב את ספרו לדרישת אנשי המעמד. גם הוא נתנסה בהצרת צעדיו, ולפיכך אין הוא מוצא בחכם מילדולה פגמים שתלו בו ההיסטוריונים הנזכרים לעיל אלא אדרבה, כותב דברי שבח בלבד, ולא מלבו אלא הוא מבסס את דבריו על מקורות.¹¹⁹ הוא כותב שזמן לא רב אחרי שנתמנה

114 חיימסון, עמ' 234, 238, 309, וכך גם בארנט, עמ' 1.

115 בארנט, עמ' 4, 8.

116 שם, עמ' 9.

117 1839–1915 (פיינשטיין בהערותיו לספרו של פיצ'וטו, פרק 35, עמ' 473).

118 ראה בארנט, שם.

119 גאסטר, עמ' 160–162.

ר' רפאל מילדולה לחכם הכיר בקשיים שנכחו לו ועמד על כך, שכל שינוי וכל הטבה לא יבואו אלא על-ידי חידוש השיטה שלחינוך הצעירים והשבחתה. הוא השתדל בכל כוחו להעמיד את בית-הספר על בסיס איתן, וזה הטעם וזוהי הסיבה שיצירתו הספרותית בלונדון לא היתה גדולה. אף הוא למד על גודל אישיותו שלחכם ולמדנותו המופלגת בתחומים רבים מדברי העיתון 'סאנדי הרולד' וכן ממכתבו של הרב הראשי האשכנזי לחברי 'ועד השחיטה'. במכתב זה אמר הרב הירשל שבעניין שדובר בו החרה החזיק עמו 'אחד שאני שמח לקרוא לו עמיתי, החכם החסיד והלמדן רבי רפאל מילדולה. עכשיו נאות להצטרף עמי... טובים השנים מן האחד להחזיק בעץ חיים שמת ליפול'. וכן אתה שומע במרומו בדברי החכם גאסטר ביקורת על המעמד, כגון 'אם חבר ביי"ד לקח חופש לענות על שאלה שבהלכה או לכתוב כתובה שלא בהוראת המעמד היו מפרישים אותו מן הקהל'.¹²⁰ ועל מעשה הפרישה מק"ק 'שער השמים' בשנת תקפ"ב¹²¹ כתב: 'הוכרז חרם בדרך הרחוקה מן היהדות וקרובה לקאתוליות. הם נדחו בגלל רצונם לשמור ענייני הדת מבלי להזיק לקהילה'.¹²²

אכן, מן העובדות שהובאו למעלה אתה למד שהחילוקים בין החכם לפרנסים לא היו אלא בשאלות שבתחום הדת וטובת הציבור, שהם מעיקרי תפקידו של החכם. מכאן התפתחה הרעה למריבות על גינונים וקפידות אישיות. ההיסטוריון ישאל, דרך משל, מה היה יחסו שלפרנס די לארא לחכם ומהו מקור השנאה שפעפעה בו. הלא כל זה בא משום שהוראתו של החכם על-פי דין לא מצאה חן בעיני הפרנס. וכלום יכול היה הרב להורות שלא כדין ולעמוד מנגד בשעה שהפרנס עולב בו ומבזה את בנוי בפומבי? וכיצד יכול היסטוריון לומר שהחכם התנהג לא בנימוס ולא כתבונה מדינית, והלא ברור שלארא היה בור ועם הארץ ולא בעל נימוסים טובים, וסבר שבידו העוז והכוח לעשות ככל העולה על רוחו. וכלום גנאי הוא לו לחכם להשיב מלחמה שצרה למיסיון, על אחת כמה וכמה בשעה שמניעת הדבר פורשה כהעדר כוחם שלרבנים להתווכח בשאלות תיאולוגיות?¹²³ ומשלא שעה החכם לתביעת הפרנסים והכין תשובה ארוכה לטענות המיסיון, כלום יכול אתה לפרש לגנאי תשובתו למעמד, שכל להם להכניס ראשם לתגר זה? הוא את חובותיו ימלא ואינו מתכוון להיות נתון לפיקוחם. כלום אין היא הנותנת שבשל כך ראוי להלל את כוח מנהיגותו שלחכם ותקיפותו? אמת, הקהילה הספרדית והפורטוגזית חייבה את חכמיה לעסוק רק בענייני דת מובהקים, ובכל שאינו בגדר זה על החכם להתייעץ עם המעמד.¹²⁴ ברם לא זו בלבד, שהסכמה זו עשו הפרנסים על דעת עצמם ולא בדרך

120 שם, עמ' 170.

121 ראה למעלה, עמ' יז.

122 בארנט, עמ' 5.

123 ראה למעלה, עמ' לב (1830, p. 323 (1816, p. 335), J. Allen, *Modern Judaism*, London 1816.

נוסח מכתבו של החכם מובא שם.

124 בארנט, עמ' 5.

המקובלת, אלא שהם תפשו מרובה ונטלו לעצמם רשות לענות גם בשאלות שרק רב ופוסק יכול לענות בהן. ודוגמא לכך סירובו של המעמד לקבל את הצעת החכם להעתיק אמירת תפילת הגשם ותפילת הטל לפני מוסף.¹²⁵

כללו שלדבר, המעמד ביקש שהחכם יסור למרותו, ומוכן מאליו שרב גדול בתורה ובעל כשרון מנהיגות לא השפיל את עצמו אלא נמצא בוויכוח מר וממושך עם הפרנסים. חכם מילדולה מבית־מדרשה שלקהילת ליבורנו היה, שנתקבצו באו לה ספרדים ופורטוגזים ואליהם נצטרפו גם מאנשי המערב והמזרח וארץ־ישראל, שההשכלה והפתיחות היו להם בבחינת 'יופייפותו של יפת באוהלי שם'.¹²⁶ מה שידעו הפרנסים ידע ואת כוונותיהם בחן ומה שידע הוא הם לא ידעו. דומה שלמן החכם נייטו לא היה לה לקהילה הספרדית והפורטוגזית בלונדון חכם כמותו ולא היה דבר נאה מלקברו ליד קברו של החכם שנפטר מאה שנים לפניו. לא זו בלבד, אלא שבכל מערב אירופה ספק אם היה חכם בעל שיעור קומה כמותו, פוסק ודרשן, בקי בחכמות ובדקדוק וכל מעייניו בחינוך הדור; מנהיג אשר אינו חת מן ההנהגה החילונית ואינו מקבל הדרכה מעמי הארץ ולוחם מלחמתה שליהדות בעוז ובתקיפות. ותחת לפתוח לפניו שערים לרומם את מצב הקהילה הערימו מכשולים בדרכו ונתנו לו לבלות ימים רבים בוויכוחים אשר תועלת אין בהם.

כל העדויות יוצאות ללמד שהחכם מילדולה הליכותיו היו נעימות. אישיותו ורוחב דעתו נודעו לשם ויהודים ולא יהודים ביקשו את קירבתו וליהנות מחכמתו. הוא ראה עצמו משרת הקהל וכך חתם תמיד את שמו: 'העומד לשרת בקדש ק"ק ספרדים תוך אמוני עם סגולה'.¹²⁷ והדבר מעיד על חיבתו לבני קהילתו ומסירותו להם, וכל כוונתו היתה לשמור על יהדותם ולבל ייטמעו. אכן אם כמה חוקרים העמידו שורה של חילוקי־דעות בין החכם לאנשי קהילתו, יש כנגדם עדויות מובהקות מזמנים אחרים שנזוהו ונשמרו מלהביא את יחסיהם לידי קרע כי ידעו תכונותיו ולא העזו להעמיס עליו לבל יפרוש ממשרתו. על יחס אחר של הקהל ושל המנהיגים כלפיו אתה שומע מן הכבוד שחלקו לו בעת פטירתו שלא נעשה לאחר כמותו והאבל הכבד שהתאבלו עליו. וברי שאין עושים זאת אלא למי שחשו כלפיו הערצה וכבוד מופלגים, ואולי גם עלו בלבם הרהורי חרטה על שלא נזוהו בכבודו. וכמאמר החכם: דרך העולם שאין מכירין את גדולת האדם בחייו אלא אחרי פטירתו.

חיבוריו

שני ספרים נודעים של ר' רפאל מילדולה נדפסו בעיר מולדתו לפני שעקר ללונדון. כל מה שכתב בתקופת רבנותו בלונדון ונדפס הם תפילות ושירי הזדמנות. חיבורו הגדול 'דרך אמונה' לא נדפסו ממנו אלא שיעורים אחדים אחרי פטירתו. בנו ר' דוד

125 ראה למעלה, על יד הערה 72.

126 ראה עמדתו בעניין העוגב למעלה, על יד הערה 82.

127 ראה דרך־משל הקדמתו לס' דרך אמונה, עמ' 8.

מילדולה כותב בהקדמה לשיר הקינה שלו עלי¹²⁸ שאביו הותיר עשרה ספרים בכתובים, ומחמת עיסוקו התדיר בצורכי הקהל לא היה ספק בידו לעורכם ולהדפיסם. ובשיר שצירף לס' דרך אמונה כתב שאביו חיבר שיטה על הש"ס בשם י"ד רמ"ה' (ראשי תיבות רפאל מילדולה הי"ד) וי"ד המלך' על 'משנה תורה' להרמב"ם. ולא נודע היום על מציאותם.

א. עבודת מקדש והוא תפלת מוסף יום אדיר בימי שנה... כפי מנהג מחנה קדשנו אשר נדפס לשעבר על ידי ... כמה"ר משה חי מילול... ליוקר מציאותו עלה בלב נבון וחכם המשכיל ונבון... כמה"ר רפאל מילדולה נר"ו לחזור ולהדפיסו ביתר שאת ובתוסף מרובה... עלה הפור"ש... על סדר עבודה... קרא שמו קרבן מנחה... נדפס בליוורנו יע"א שנת ושחרו אל [תקנ"א] לפ"ק בדפוס השותפים החכם כמוהר"ר יעקב נונים ואיס נר"ו והמשכיל כמה"ר רפאל מילדולה נר"ו.

נוסח שלסדר העבודה הזה נדפס לראשונה בליוורנו תקל"ז בלי פירושים. פירושו של ר' רפאל מילדולה הוא מפורט וענייני. אף הוסיף (נכב, — נהב) 'פירוש ברייתא דפטום הקטורת'. הפירושים מתובלים בדברי קבלה ומובאים שם גם דברים מספר 'חמדת ימים'. בראשו הסכמות ושירים בשבח הספר והמחבר מחכמי ליבורנו. לפני השער תחריט נחושת. טופס בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (S23V2396) נדפס על נייר עבה ומעבר לשער צוין בדפוס: 'נדפס לכבוד מעלת הגביר המרומם נדיב ושוע כה"ר יצחק חי עגיב יצ"ו'.

ב. ספר חופת חתנים... הלכות החקים והתורות מן היום אשר נגמרו השדוכין עד כי חתן יצא מחדרו וכלה מחופתה... ואחרי כן יבאו שאר דיני נדה... וזאת שנית... הצנע לכת דברי חכמים כדרבנות. ואל השלשה... מקוה טהרה עמד וימודד מדידה של מצוה בקנה המדה... רפאל ס"ט בלא"א חזקיהו מילדולה זלה"ה נדפס פה בליוורנו יע"א בשנת... תוד"ה וקו"ל זמרה [תקנ"ז] לפ"ק בדפוס השותפים [הנ"ל]...

גם בספר זה הסכמות ושירים לכבוד הספר והמחבר. נדפס בהידור רב ולכל עמוד מסגרת סביב.

ג. Prayer and Thanksgiving to Almighty God for the protection afforded to King George the third during a long and arduous reign held on a Jubilee; being the day on which His Majesty began his happy reign. On Wednesday the 25th October 1809, 4 pp.

בארכיון הקהילה הספרדית בלונדון.

- ד. Letter to Joseph Fox Esq. 19th June 1809. London Missionary Society's III report, Appendix IX, p. 72
מובא גם בספר: J. Allen, *Modern Judaism*, London 1816, p. 323 (1830, p. 335)
- ה. A Form of Praises and Thanksgiving to Almighty God for the abundant harvest lately granted. On Saturday October 23rd 5574
בארכיון הקהילה הספרדית בלונדון.
- ו. סדר שבח והודאה... שלום בין מלכות בריטאניא... ובין מלכות צרפת המהוללה.... בק"ק ספרדים שער השמים (כיום יט תמוז תקע"ד) [בפקודת] הגבירים הרמים אנשי המעמד.
- 12 עמ'. בעברית. בארכיון הקהילה הספרדית ואוסף בניהו. תפילה שחיבר ר' רפאל מילדולה פותחת: 'אתה האל גדול עצה' (עמ' 7) ושיר בסופו: 'כיום טובה רנו שמחה'.
- ז. קול רנה... כליל שבת קדש כ"ה אלול שנת זה השע"ר [תקע"ה] לפ"ק בבית ה', היא בית הכנסת הראשונה בלונדון יע"א של ק"ק ספרדים שער השמים... לקול המון חוגג... תקון הבית ויפיה.
- 10 עמ'. עברית ואנגלית, עמוד מול עמוד. ארכיון הקהילה הספרדית, הספרייה הבריטית (צדנר, עמ' 478) ואוסף בניהו. (ראה J. Allen, *Modern Judaism*, p. 72)
בהקדמה מזכיר המחבר את פעולת מנשה בן-ישראל להשיב יהודים לאנגליה, מדבר בחשיבות הקהילה הספרדית והעומדים בראשה והתקנה לתקן את בית הכנסת אחת לשבע שנים. ואלה שיריו: 'אל אל ההודאות עושה לטובה אות' (עמ' 8); 'רנו להודות אל' (עמ' 9).
- ח. Funeral Sermon... on the day of burial of H R H Princess Charlotte Augusta, daughter of the Prince Regent... 1817
16 עמ'. בארכיון הקהילה הספרדית.
- ט. Sermon Funebre Y Moral que en las exequias que se celebraron a S M Jorge III. 16th Feb. 1820
ר"ח אדר תק"פ. 23 עמ'. נדפס ברשות המעמד. בארכיון הקהילה הספרדית, אוסף מונטיזינוס, בית הספרים ואוסף בניהו. תורגם לאנגלית בידי בנו דוד. בעמ' 21 שיר משלו שאינו במקור הספרדי: 'אם זיו מאור שמש האיר אלינו', וכן: 'אל חי ברוב חסדך' (עמ' 23). בעמ' 20 תפילה להחלמת המלך מאת דוד מילדולה, נאמרה בכית הכנסת ב-26 בפברואר (בארנט ציין תפילה זו כחלק מספר אחר).

י. קול רנה

Form of Devotional Service Thanksgiving and Singing for renewal
fo the dedication of the Synagogue of the Portuguese Jews'
Congregation... 27 Elul 5585. Composed by Rev. Dr. R. Meldola
and translated by H.V. Bolaffey, 1825

בארכיון הקהילה הספרדית והספרייה הבריטית (צדנר, עמ' 478).

יא. חכמות בחוץ תרונה

מכתב בענייני חינוך שנשלח אל דוד אברבנאל לינדר, 19 ביוני תקפ"ז. 12 עמ'.
בארכיון הקהילה הספרדית ואוסף בניהו. בעמ' 7 מכתב מר' גבריאל רקח ופרנסי
ישיבת אור תורה בליבורנו אל ר' רפאל מילדולה משנת תקפ"ו. נכלל בו גם שיר
לכבוד אותה הישיבה מאת בנו דוד: 'אל ממכון שבתך הופע נהרה בנו'.

יב. The following decision by the Rev. Dr. Raphael Meldola

בעברית: אין עת לחשות. תקפ"ז. הוא פסק השווא (ראה למעלה, עמ' כה). 8.
עמ' 4 עמ' הראשונים הפסק שלחכם עצמו בעברית. בגנוזי בית-הספרים L161
ובאוסף אברהם שישא בלונדון. בשני עמודים אחרים תשובת חכמי הספרדים
באמסטרדם שתורגמה לאנגלית. צילומם של עמודים אלה ראה בארנט, ליד עמ' 7.

יג. דרך אמונה

The way of Faith, a moral and religious catechism... by the late Rev.
Dr. Raphael Meldola... sec. I, Part I, London 5609 — 1848

30 עמ'. הקדמת המחבר משנת תקע"ה בעברית. בטופס בית-הספרים הקדשת
דוד מילדולה לשד"ל. ראה למעלה, עמ' לח (חיימסון כותב שר' רפאל מילדולה חיבר
ס' *Faith Strengthened*, כלומר חיזוק אמונה, משה מוקאטה תרגמו לאנגלית ונדפס
אחרי פטירת המחבר [עמ' 224], ונראה שאינו אלא הספר הנ"ל).

תעודות

א

[פסק החכם על הריב שהיה לפרנס משה די לארא עמון]

העתק פסק דין הלכה למעשה ממעלת הרב המובהק, מאיר כבוק, ר"מ ור"מ¹ בעיר לונדון יע"א² בק"ק ספרדים, ה"ה כמוהר"ר רפאל מילדולה ישי"ץ³ והסכמת מעלת הרב המובהק, מאיר כבוק, בעיר תהלה ליורנו יע"א, ה"ה כמוהר"ר שם טוב בן סאמון הי"ו.

שאלה. ראובן נוקם ונוטר איבה מתהפך בתחבולותיו לא חייש לכבוד התורה ולומדיה ובחוצפא יסגא. זה כמה ימים עלה בלבו טינא על דבר מה נגד תלמיד חכם אחד, בניו ומשפחתו והנלים אליו. וכיון שנתמנה מעשירי עם לאחד ממנהיגי הקהל, גבה לבו לדרכא תחת רגליו ולכזות במוצאיו ובמובאיו (הס שלא להזכיר לכבוד הקהל יר"ה) בפני קהל ועדה לאותו ת"ח אשר הוא שונא לו ומבקש רעתו. ומי יכול לדון עם מי שתקיף ממנו.⁴

והנה המנהג של אותה העיר שמנהיגי הקהל ומעשירי עם מפרישים בכל שנה חמשה מהם להיותם פרנסים על עניני הקהלה ומשגיחים בעניני בית הכנסת. וכיון שהוא ממנהיגי הקהל לו משפט הבכורה לשמש במקום פרנס הנצב, ומקום ישיבתו בבה"כ היה סמוך ומנגד בניו של החכם הנז' ולבחור אחד העומד לשרת לחכם הנז'. והנה בא שמש בה"כ כמנהג קודם וסמוך להוצאת ס"ת לשאול לו על חלוקת המצות של אותו היום וציין בידו לבחורים הנז'. והפרנס הנז' בגאווה וכוז אמר לשמש בקול רם בלשון לעז: I want nothing to do with them וכו' (בשוליים): ובלשון ספרדי ר"ל: yo no quiero saber de hazer nada (con illos), שרוצה לומר אין רצוני להיות עסק עם בני אדם כאלו, וגם שחק בפניהם בעזות מצח לפי דרכו ולא נתן לבחורים הנז' המצוה כאשר רמז לו השמש הנז'. וכשמעם בניו של החכם הנז' הבזיון הלזה לא יוכלו לסבול עוד ולהחזיק בפלך השתיקה, והגדול שבהם קרא אותו Auctionar, שר"ל האיש המכריז, המוכר על אבן המקח. וכונת הבחור הנז' היה לבזותו, גם כי האמת שהיה אומנותו בכך, אלא שאין אומנות זה מכובד כל כך, ובפרט למנותו פרנס על הצבור.

1 ריש מתא וריש מתיבתא.

2 יכוננה עליון אמן.

3 ישמרהו צורו.

4 ראה קהלת ו:י.

והנה יש להם תקנה, לא הסכמת הקהל, אלא שתיקנו ביניהם עשירי עם, שכל איש המעיז פניו נגד הפרנס הנצב בבה"כ יפרע סך מה לקנס. ועפ"י זה רוצים לחייב לבחור הנז'. אלא גמרו אומר שאם בתוך שלשים יום יפייס לראובן הנז' בבה"כ יהיה פטור מאותו קנס. והבחור הנז' מערער ואומר שאינו חייב בשום קנס ופיוס. ואדרבא הוא חייב לפייסו כיון שנהג מנהג בזיון כזה בבה"כ, שדבר כזה לא נעשה כי אם לממזרים או מנודים מהקהל. וראובן הנז' טוען שיש לו כח ורשות ליתן המצות כרצונו לכל אשר יחפוץ. ועל זה משיב הבחור הנז', שהן אמת שיכול לעשות כרצונו אבל בשתיקה כדרך שאר הפרנסים ומנהיגים, לא בגאווה וכוז לומר בקול רם כדברים הנז'.

ועל זה לשאול הגיעו⁵ לחוות את דעתי הקלושה, אם לפטור או לחייב לבחור הנז'. ואחר שבאתי לידי ידיעה ברורה שהצעת כל המעשה הנז' הוא אמת ויציב, והשמש מעיד ג"כ שאמר לו אותן הדברים, ואפילו ראובן הנז' אינו מכחיש שאמר אותן הדברים, והאמת ידוע אצלנו שהוא שונא מתמול שלשום לאביהם החכם הנז', ושלחתי להם כתב וכן כתוב בגווה:

למעלת תהלת הגבירים הרמים והנשאים הפרנסים וכו'. ידוע ידעתי את המאורע בבה"כ שלכם בטרם הגיעני המכתב שלכם, ורע עלי המעשה, בפרט שלא היה בפתע בלא איבה, אלא ראובן הנז' שונא הוא לו לחכם הנז' מתמול שלשום, כאשר שמעתי אמת מקהלתכם מכמה הכעסות ובזיונות שעשה ראובן הנז' לחכם הנז' בהיותו נמנה לפרנס על הצבור, עד כי הגיע למדרגה שכל הימים שהיה עולה לס"ת החכם הנז' כמנהג כל הקהלות, אם לומר עשרת הדברות או שירת הים וכדומה⁶, היה נשמט מבה"כ ובפני קהל ועדה היה יוצא והולך לו. וביום מתן תורה יצא מבה"כ משעה שהתחיל החכם הנז' לדרוש כמנהג שלכם קודם קריאת ס"ת, ונשאר בחוץ עד גמר כל הקריאה שירד החכם הנז' מקריאת עשרת הדברות. אוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות. והרי ראובן המנוול הנז' בכלל מבזה ת"ח ברכים⁷ ובכלל ועוזבי ה' יכלו⁸. ולא היה בכך מי שיצא לקנאת ה' צבאות לדחפו באמת הבנין בראותם מעשים כאלו בבה"כ בפרסיי וביד רמה נגד החכם שלכם. ה' יכפר בעד חטאתכם. אבל כיון שאתם לעת עתה אינכם דורשים ומבקשים על העבר, אין לי להאריך עתה בזה ולא אבא כי אם על המבוקש מהמאורע באותו יום בשעת הוצאת ס"ת. ואבוא למלאת רצונכם בעזר האל ב"ה וב"ש⁹.

שמוע שמעתי שיש לכם הסכמה שתקנתם מעצמכם, שכשנתמנה אחד מיחידי

5 מליצה על-פי תהלים פח: ד.

6 ראה למעלה במאמר, עמ' יב.

7 ובהמשך: 'אין רפואה למכתו'. שבת קיט ע"ב.

8 ישעיהו א : כח.

9 ברוך הוא וברוך שמו.

קהלתכם לפרנס ומנהיג הקהל, לקבל שבועה בפני ס"ת שבהיכל בפני החכם או אחד המצטרף עמו לב"ד. וזה לשון ההסכמה:

החכם ואם אינו בנמצא אחד מהב"ד ישביע לפרנס או לגבאי שיכנס לאותו מינוי בפני ההיכל פתוח לפניו, שיתנהג במדת האמת וכמשפט ויראת ה' בלי מרמה ואיבה עם שום אדם אלא כדין וכשורה. ע"כ.

והנה מלבד המאורע באותו היום, כיון שבהיותו פרנס לשנה א' הראה את גודל רוע לבבו נגד החכם הנזכר ונגד בניו, שלא כבדם בשום מצוה באותה שנה כפי מה שרגילים שאר הפרנסים. ובפרט שבקהלתכם הנה הנם מועטים לבא לכה"כ בשאר ימות השנה כי אם בחגים ובמועדים, וכמעט אין גם אחד מאותם הבאים בכה"כ בתמידות שאינו נוגע להם לעשות איזה מצוה לפחות פעם אחת בחדש. ובודאי שמעשיו מוכיחים שמחמת שנאה עבד הכי.

ואם כן לדעת מרן בש"ע ח"מ¹⁰ הרי עבר על שבועת ביטוי וחשוד על השבועה [[בשוליים]: מוד"ע לבינה שנוהגים לפסוק כדעת מר"ן ולא עוד]. והאמת דלא היה לכם ליתן לו שום שררה על הצבור, ואסור לכם למנות פרנס כזה המשתמש בשררת הצבור לנקום ולנטור ולשפוך דם נקי, שהרי הוא חשוד על השבועה. ואפילו לדעת הי"א¹¹ שהביא שם, לפי מה שחילק הריב"ש והכריע בין כשעובר בקום עשה לשב וא"ת¹². ועיין בש"ך בסעיף קטן ה', יש לצדד לפוסלו כיון שבנד"ד¹³ בכל הענינים עשה בקום עשה, והרי הוא עבריין על לא תקום ולא תטור ודו"ק. וא"כ כמדומה שהמבזה לפרנס כמו זה לא הפסיד כיון שהוא עבריין על השבועה.

אלא דבר מן דין ובמ"ד¹⁴ בנדון המאורע באותו היום, מניין הרגלים לחייב בקנס לבחורים הנז', וכיון שלא דברו מאומה כי אם לאחר שביזה בדברים ומעשה בידים שלא ליתן להם המצוה כרצון השמש הנז', ואדרבה הלכה רווחת היא דהשני אינו פורע הקנס כי אם הראשון, וכמו שהובא בש"ע¹⁵ סי' תכ"א ס' י"ג...

ומעתה נדון ק"ו בן בנו של ק"ו בנד"ד, דהרי מדבריו של ראובן המתחיל וממעשיו שביזה אותם שעייכב בידם בקום עשה שלא ליתן להם המצוה אין לך ביזוי גדול כזה, ותשובת הבחור אינו ביזוי כלל המגיע על פי מדותיו. וא"כ מאין הרגלים לחייבם בשום דבר. ומה שכתבתם שיש לכם הסכמה מפורשת וז"ל:

גם אם יהיה שום אדם בכה"כ מבזה הפרנס הנצב בהיותו בכה"כ יפרע הקנס וכו'. ע"כ.

- 10 בשלחן ערוך חושן משפט.
- 11 היש אומרים.
- 12 ואל תעשה.
- 13 שבנדון דידן.
- 14 ובר מן דין.
- 15 חושן משפט.

הנה אפילו נימא שהיא הסכמה הנעשה כתיקוני ההסכמות, הנה לא דברה ולא פורש בה מה יעשו במציאות, שהפרנס הנצב התחיל בכיזוי וזה לא עלתה על דעתה של הסכמה כצביונה וכקומתה. אבל בנד"ד ודאי דאוקמינן מלתא כפי דין תורתנו שהשני פטור מן הקנס. וכי תאמרו סתמו כפירושם ובכל גוונא מיירי, מאין הרגלים לומר ולתלות חסרון כמו זה באותם שתיקנו אותה הסכמה באשם בראשם, שיהיה הפך הדין במציאות כמו זה דנד"ד שהפרנס הוא היה המתחיל. וכי תימא לתלות חסרון זה בהסכמה שלכם ולומר שדעת המסכימים היתה בכך, מי הוא זה ואיזה הוא אשר יערכו לבו לגשת לתקן תקנות ולעשות הסכמות הפך הדין, ומי נתן למשסה חקי האלדים ותורותיו ומשפטיו, ובפרט להעניש ולאפוקי ממונא מחזקת מאריה שלא כדין, וישראל לבוזים ח"ו. לא תהא כזאת בכל תפוצות ישראל. וכוודאי שההסכמות הללו אין להם קיום והעמדה והרי הם כחרס הנשבר שאין בו ממש.

ואין להתעקש ולומר שלהחמיר בכבוד בהכ"נ, ללמד דעת את העם מדת הסבלנות, כוונתם לתקן בכל גוונא גם כדי שיהיו מכובדים הפרנסים והמנהיגים וטובי העיר. ואעפ"י שאין הדין כך אבל כיון שהדור פרוץ השעה צריכה לכך, שיפה שתיקה לכלנו, ולא ישיב לראשון המתחיל עד עמדו לפני העדה למשפט כדי שלא להרבות במריבות ובקטטות במקום הקדוש בבה"כ. הא ליתא דמהיכא תיתי לחייב את הזכאי ולפטור את החייב נגד הדין, אם רצונם לתקן כך יחייבו שניהם, אבל לפטור לגמרי המתחיל נגד דין תורתנו [ב1] הקדושה שהוא דוקא חייב הס שלא להזכיר. ולראיה גדולה לזה מנדון מהראנ"ח¹⁶ ז"ל מתשובת ק"כ על החירופים שעברו בין ר' מרדכי ור' שבתי, שהגם שר' מרדכי היה כהן וסגולות אחרות וכו' והוא ממונה על הקהל וכו' עכ"ז¹⁷ פטרוהו לר' שבתי מן הקנס מפני שר' מרדכי היה פוטר מים והמתחיל עי"ש. והיא ראייה שאין עליה תשובה.

באופן דאין ספק בנד"ד דהפרנס הנז' הוא החייב בקנס או בפיוס והבחורים הנז' פטורים מן כל וכל. זה הנלע"ד מכל האמור. בר מן דין ובר מן דין שכפי מה ששמעתי ליכא עדות ברורה על חירוף הבחור הנז', ואעיקרא דדינא יש לעמוד על המחייבים לבחורים הנז' כיון שהם נוגעים בדבר, והפרנס הנז' הוא אחד ממנהיגי הקהל כמותם, מנייהו מלכי ומינייהו אפרכי,¹⁸ והרי הם גומלים זה לזה.

כ"ד¹⁹ הכותב לעמוד בפרץ להקים דגל התורה

רפאל בכ"ר חזקיהו מילדולה ס"ט

ע"כ העתק מכתיבת יד הרב הנ"ל נר"ו

ונדון ק"ו ממה שפסק מר"ן בסי' רל"א סי' כ"ח על בעלי אומנות שרשאים לפסוק

16 ר' אליהו ן' חיים מקושטא. שו"ת מהראנ"ח, קושטא [צ"ל ויניציאה], סי' קיא, דף קסא ע"א.

17 עם כל זה.

18 ראה מגילה יב ע"א.

19 כה דברי.

ביניהם וכו' וסיים בד"א²⁰ במדינה שאין בה חכם וכו' עי"ש. מכ"ש הכא, דמי התיר להם לחייב קנס לאחרים בדבר הנוגע לכבודם, והם עצמם הנוגעים בדבר, ושלכלם מגיע זמן להיות פרנס הניצב בלי הסכמת חכם, ובפרט שבאותם הדנים יש מהם מחללי שבת בפרהסיא וביד רמה. אוי לעינים וכו'.

[הסכמת ר' שם טוב נ' סאמון]

ראה ראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עליה מפה קדוש, הוא הראש, הרב המובהק, ר"מ בעיר הגדולה לונדון יע"א. וכמעט שעברתי בדברי הפוסקים ז"ל אשר ממימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים. רואה אנכי שכל דבריו אמת וצדק מיוסדים על אדני האמת והצדק...

באופן שראובן זה חרף את החכם מרביץ תורה ומורה הוראות בישראל לכל באי שער עירו, לזלזל ולהקניטו ברכים בשבתות ובמועדים כנו' בשאלה, ענשו גדול והרי הוא בכלל כי דבר ה' בזה וכו'.²¹ ובר מן דין חייבין ב"ד לנדותו ולהענישו כמבואר בדברי רבינו²² הניתנים לעיל ה' סנהדרין פ' כ"ו הלכה ה' וכדאיתא בש"ע י"ד סי' רמ"ג יעו"ש...²³

אמור מעתה דראובן זה, דלא ידענא מנו, אשר לא טוב עשה בעמיו²⁴ לזלזל לת"ח והנלוים אליו, ענשו גדול כדאמרן ואין תרופה למכתו עד שילך ויפייס לחכם ולהשייכים אליו כדרך דאיתא בש"ע א"ח סי' תרנ"ו, ושם ורפא לו.

והנה כבר בא חכם הרב המובהק ר"מ ור"מ בק"ק ספרדים במתא לונדון יע"א, עליון למעלה הי"ו, ועמד בפרץ לעמוד לימין התורה ולומדיה להקים דגל התורה ולומדיה כראוי ליראי ה' ולחושבי שמו. ועתה אליכם משפט הגאולה חכמי ורבני אשכנז הם הגבורים, ראשי אלפי ישראל די בכל אתר ואתר יש"ץ, ובפרט ב"ד הסמוך לעירו של החכם הנ"ל, לעמוד לימינו ולבטל המעוררין כנגדו, להוכיח לראובן על פניו ולהודיעו גודל כבוד התורה ולומדיה כי כך היא חובתינו ויפה לנו. ואם מאן ימאן לקבל תוכחת, נחנו נעבור חלוצים²⁵ לכבוד התורה ולומדיה לעשות משפט כתוב, קנאת ה' צבאות תעשה זאת, ודי בזה.

האמנם אני תפלה כלפי ראובן כההיא דתנן ה' יתן בלבבך ותשמע לקול חבירך ויקרבוך. ובכן אנא דאמרי יחי ראובן וכו'²⁶ מלא ברכת ה' את החיים ואת הטוב.

20	במה דברים אמורים.
21	במדבר טו:לא.
22	הרמב"ם.
23	יעוין שם.
24	יחזקאל יח:יח.
25	במדבר לב:לב.
26	דברים לג:ו.

הכ"ד הכו"ח²⁷ בשלהי חשון בסדר גם ברוך יהיה²⁸ שנת ותכתוב וכו' את כל תק"ף²⁹ לפ"ק פה ליוורנו יע"א ביום שנכפל בו כי טוב והוא הצעיר

שם טוב ס"ט בלא"א הרב הגדול ח"ק כמוהר"ר
יוסף חיים בן סאמון זלה"ה

[הפסק והסכמת הרב שם טוב נ' סאמון מצורפים לאיגרת שלו שנכתבה באותו היום ובה הודיע על הסכמתו וביקש מר' רפאל מילדולה להשגיח 'על הבחור יהודה בן אחי נר"ו... ויודיעני מה טיבו שם'. הוא מודיע שאיחר להשיב מפני שכבד עליו החולי.]

[איגרת ששלח ר' דוד מילדולה לר' מזל טוב מודינא]

[במכתב מר' רפאל מילדולה אל ר' מזל טוב מודינא מבקש הסכמתו על הפסק ובשוליו מכתב מבנו. וזה נוסח מכתבו שלר' דוד מילדולה בדילוג המליצות]:
...אחדש"י³⁰ כמשפט באה"ר³¹ וחיבה יתירה נודעת, מתאמצת היא בלב בוקעת, ולהתעלם בד"ס אהבתו ובחמלתו וחיבת אהבת דודים מאור עיני... תהלה לדו"ד הבן יקיר לו...

נא גבור ישקני מים הסילו"ח³² על הלשון והכתיבה, כי בחיפזון אנכי משום דלא לאעבורי בבל תאחר, כי הגיע תור הבי דואר, ושלא להתראות באותיות שמים. לא כן אנכי עמדי כי אהבת עולם אהבתיו.

ראיתי את מכתבו בס' דברי הברית ע"ד המבורג וברלין³³ וערכים עלי דבריו דברי אלהים חיים. וגם אנכי כתבתי את המעט, הנו בכתובים במכת"ב לדו"ד, וששתי ושמחתי כי לא נכנס כאשר נכנסו איזה רבני פולין אין פולין ואין קורין בדברי נרגן אוילים, לחלל את ה' בדברים קשים המחללים את התורה. ובה שבח לנו כי אלופינו רבני איטליאה נר"ו הם להודר ועטרת תפארת.

עתה שאלתי כבא תשובתו הרמתה, אם באולי ימצא מעט נייר חלק ירים את ידו בכתיבה דקה, לכתוב תיבות היותר נוהגים בתלמוד כמו מכדי, נהי ופתרונם האמיתי, כאשר הם פותרים בלשון איטלקי, וכאשר נהוג ברוב מקומות איטליאה, כי צריך אני למלאכה אשר ידי עסקניות וד"ל.³⁴

אם יש בדעת עליון הבן היקיר להדפיס איזה חיבור, אזי שיחי עליו יערב לבא בדרך קדי"מה לגלות את אהבתינו בעט ברזל ועופרת.

27 הלא כה דברי הכותב וחותם.

28 פרשת תולדות.

29 אסתר ט: כט.

30 אחרי דרישת שלומו וטובתו.

31 באהבה רבה.

32 מלשון סליחה, על-פי מי השילוח.

33 עיין לעיל במאמר, עמ' לה.

34 ודי למבין.

כעת אין לי להאריך ולכתוב לו מטעם הכתוב לעיל. ידרוש בשלומו ש"ר³⁵ לו נאמר. אלה דברי עבדו נאמן אהבתו מוכן לשרתו ככל אשר יצוני, העומד באהל של תורה במדרש הגדול של עץ חיים פה לונדון יע"א. הכו"ח ביום הנז' לפני קרת"ו, הוי רץ למצוה קלה³⁶

הצעיר דוד בלא"א³⁷ כמוהר"ר רפאל מילדולה ס"ט...

[הסכמת רבי מזל טוב מודינא]

אל רבה דעמיה... כמוהר"ר רפאל מילדולה נר"ו יהל לעד ר"מ ור"מ דק"ק לונדון יע"א.

ראשית הג'ש³⁸ מקירות לבבי אוחילה לאל חי יחלימהו ויעצימהו... וירפאהו רפואה שלמה...

ביום טובה, ט"ו באב, להאי שתא אורו עיני באגרתו הטהורה ופסקו הטהור מכתבת ידו, ידי גלילי זהב,³⁹ על דין עסק כיש דאיתרע באתריה דמר. וחזי הוית הני מילי מעלייתא דנפקין מפומיה דמני"ר⁴⁰... ומה אתן ומה אוסיף אם אמור יאמר העבד חזו דאתאי כש"ר המסכים⁴¹ על דבריו, אין הרב צריך להסכמתי. כ"ש דכבר בא חכם הרזים... החכם הכולל... כמוהר"ר שם טוב סאמון נר"ו ועלה בהסכמ"ה⁴² בידו יד הקדש על דברי מעלת הפוסק נר"ו... ואבוא בקצ"ר אמי"ץ⁴³ משום עשה דכבוד התורה, להגדיל המדורה נגד אותו האיש שהעז פניו להבזות ת"ח שהוא מכ"ד⁴⁴ דברים דמנדין כדאיתא בש"ס דילן בברכות דף י"ט ובירושלמי פ' אלו מגלחין, ופסקו הרמב"ם בפ"ו מה' ת"ת וסיים בדברים דאם ביזהו בפרהסיא אין תקומה למכתו ואינו ביד הת"ח למחול וזמן לו מחילה, וכמ"ש הר"ן בספ"ק דר"ה וריב"ש בתשו' סי' רל"ו ומהרא"י⁴⁵ בפסקים וכתבים סי' קכ"ז משם רבינו שמחה עי"ש. וכ"פ⁴⁶ הראב"ד: והמכשלה הזאת תחת ידו עד אשר ישוב תשובה שלימה ושב ורפא לו.

ואנכי הרואה דראובן הלז ביזה לאותו הת"ח בפרהסיא והסיר אזנו משמוע

35	שלום רב.
36	אבות ד:ב.
37	בן לאדוני אבי.
38	מליצה על-דרך: ראשית הגז, ושיעורו: לפני שהוא ניגש לעצם המכתב.
39	שיר השירים ה:יד.
40	דמור ניהו רבה.
41	מליצה על-דרך: שר המשקים.
42	על-דרך: משה בהשכמה עלה (שבת פו ע"א).
43	על-דרך: ויהי הקשר אמיץ (שמואל ב טו:יב).
44	מעשרים וארבעה.
45	ר' ישראל איסרלין בס' תרומת הדשן.
46	וכן פירש.

תורה⁴⁷, והלך חוץ לבה"כ לבלתי שמוע דרשת הת"ח ואין לך ביזיון פרהסיא גדול מזה וראוי לנידוי... ואם ככה אמרין בפעם אחת, ראובן הזה דשנה בחטא פעמים שלש אינו דין שיהיה חייב נידוי... [כ] ואל יעלה על דעתך נר"ו דזהו בדורות הראשונים ולא בדורות אחרונים, דכבר בא חכם ש"ר המסכ"ם נר"ו והוכיח, דמכללא אשתמע מדברי הפוסקים דכל אפייא שווין, דאף בזה⁴⁸ דינו שוה דכל המבזה ת"ח חייב נידוי עכ"ל⁴⁹.

ואני אבוא אחריי כיהודא ועוד לקרא... והרי לך תשו' רשד"ם חי"ד סי' צ': מכל מה שכתבתי יתברר לך בלי ספק שאע"פ שאין לנו לענוש בזמן הזה כל כך, מ"מ יש לנו לענוש כפי הזמן וכפי האכזריות, ואם אמרו שחידף וגידף הרי הוא כנידוי עד שיפייס ויבקש חזור מן החכם עכ"ל. מכל האמור יתברר לך דראובן הלז המבזה ת"ח הוא כנידוי אף אם לא נידוהו ומיקרי אפיקורוס וכו' כדאיתא בסנהדרין... ומעתה הרב הפוסק נר"ו דחגר חרבו נגדו על העבר ויעצו על העתיד לעשות תשובה ומדריכו בדרך ישרה ישא ברכה מאת ה'

מעתה אשא ידי על הקנס שמבקשים מאת הבחורים על הביזיון שביזו וכדאיתא בהצעת המעשה. אמינא דקושטא קאי כדברי מע' הפוסק דפטורי ופטורי מתרי טעמי: חדא דאמת יהגה חכו של הרב הנ"ל דאותה הסכמה שעשו ביניהם אותם עשירי עם ליבטיל וליהוי כעפרא דארעא, דהסכמה הנעשית בעיר בלי חכם ובלי דעתו אינה הסכמה... וזאת מכלל דאיכא אחריתי לבטל ההסכמה הזאת, דכפי הנראה הסכמה הזאת נעשית מעשירי עם ולא בהסכמת כל הקהל... ממילא שמעינן דסמי מכאן זאת ההסכמה דלא נעשית במעמד כל הקהל אלא במעמד עשירי עם ואין בה ממש. וע"כ מה להם כי יזעקו נגד הבחור לחייבו לפרוע הקנס הכתוב בהסכמה, הלא נסתר היסוד ונפל הבנין, וכשל עוזר ונפל עזור,⁵⁰ דאם אין הסכמה פירעון מנין, ומהיכי תיתי לפרוע פרעות במה שאינו חייב, [א2] כ"ש וק"ו דאפי' לו יוכח דיש מקום להסכמה הנזכרת, מה שאינו, לא ניתנה פריעה לאותו הבחור, דדברי מעלת הפוסק נר"ו נכונים וראויים למי שאמרן... דפטור המשיב על הביזיון שביזוהו המתחיל מטעם כי יחם לבבו וכו'... ומש"ם בא"רה⁵¹ ניד"ד דראובן שהיה המתחיל לחרף הבחור המשיב על עלבונו לגידופיו של ראובן פטור מכלום, אף אם יש תקנה והסכמה בעיר. וראובן עונו בראשו דחירף וגידף ת"ח, ועליו להרבות רעים לבקש מוטו מן החכם ויעשה תשובה... והכא דראובן חירף את הת"ח בפרהסיא כנ"ל חייב נידוי... והנ"ל⁵² ראובן

47 ראה משלי כח:ט.

48 בזמן הזה.

49 עד כאן תורף דבריו.

50 ישעיהו לא:ג.

51 על-דרך במדבר כא: טז. ושיעורו: ומשם ביאור.

52 והכא נמי.

תובע הקנס מן הבחור, ואדרכא איהו חייב לשלם דהתחיל לחרף ולגדף וביזה הת"ח יש לקונסו כד"ן.⁵³

הן כל יקר ראתה עיני דברי המורה... החכם השלם... כמוהר"ר רפאל מילדולא ר"מ ור"מ דק"ק לונדון הפוסק נר"ו... ואחר העיון גם אני מסכים... ובאתי על החתום פה מודונא.

הקטן מזל טוב מודינא ס"ט כ"ר⁵⁴

העומד לשרת בקדש

ב

[פסק החכם על יחידים שפרשו מן הקהל]

כתר תורה, איספקלריא המאירה, דעמיה שריא נהורא, צנא מלא ספרא. ה"ן מזל לישראל, המאיר לארץ כנר מצוה ואור תורה. יבא הטוב אשר [לן] זרוע עם גבורה, לוחם במלחמתה של תורה, לצאת לקראת נשק חלון לפני הצבא. על הדין ועל האמת ונשמע קולו בבאו אל הקדש,¹ בדברות קדשו קול ושוב"רו עמו. שבר ארזים, אלו הם המתגאים בעם, הבטחים על חילם וברכ עושרם יתהלל עד האזוב אשר יצא בקיר,³ אלו הם כת החנפים וצבועים המראים תומה ותחתייה עורמא. ואלו ואלו נצרפים לחלוק על רבן נר"ו. ה"ה מאור עינינו ידיד נפשנו ומשוש לבנו, הרב המופלא כמוהר"ר מזל טוב מודונא, אב"ד ור"מ בעיר מודונא יע"א, נר"ו יאיר הולך ואור זרוע לצדיק, כתמר יפרח פרי צדק, וזרעו לברכה זרע בך ה', יחדיו יהיו תמים, לאורך ימים ושנים אכ"ר.

בריש כל אתון מאריכנא לוי"ו דשלום⁴ רב כאלפים אמה, במדה גדושה, באה"ר וחבה יתירה נודעת לו למנ"ר, מן קדמת דנא. מעשה שהיה כך היה:

בס"ד. הסכמה הנעשית פה לונדון הבירה ק"ק ספרדים יצ"ו שער השמים ונוסחה בלשון פורטוגזי, ונשלחה ע"י שליח נאמן מודפסת כמות שהיא, ליד הרב כמוהר"ר מזל טוב מודונא נר"ו. והעתקה לאותם שאינם מבינים באותו לשון בלשוננו קדושה. זה נוסחה.

אחרי ההתבוננות כמה הכריחי האחדות בינינו להעמדתנו, שלא לגרום חילול ה' בין האומה בני העיר הזאת, כאשר נצטוינו מרום מעלת המלך קארלוס הב'.

53 אולי צ"ל: כדן.

54 סופיה טב, כן יהי רצון.

1 שמות כח:לה.

2 מלכים א ה:יג.

3 תהלים מט:ז.

4 'הנני נותן לו את בריתי שלום, וא"ו קטיעא' (קידושין סו ע"ב).

5 באהבה רבה.

הסכימו כל היחידים מהק"ק הזה כולם כאחד ובאגודה אחת, שלא ינתן רשות בעיר הזאת לונדרים ומגרשיה שתהיה בה"ך אחרת, כי אם זאת של שער השמים. ואם יש איש או אשה⁶ מכל מדרגה שיהיו, שגורמים להפריד האחדות הזה ופורשים עצמם להתפלל במנין באיזה חדר או באיזה מקום אחר חוץ מבה"ך הקדושה הזאת, הגם שלא תהיה ידועה ונזכרת בשם בה"ך אחר, נלכדים מיד בעונש חרם מלבד וכו'.⁷ וכל יאודי ספרדי או פורטוגיז שלעת עתה מיושב או לעתיד יהיה בעיר הזאת או בתחומיה הנז', שאינו מקיים מה שנז', ילכד בעונש חרם כמו שמפורש למעלה. וכמו כן עובר כל מי שיש לו ידיעה שיש עוברים על זאת ההסכמה ולא יבא להגיד או אם תבא הידיעה באיזה אופן שתהיה, מי הם העוברים הכתוב למעלה, הרי הם בכלל העוברים על ההסכמה הזאת ומן העונשים שלה, כדי שכולם יבדלו מהם ולא ידברו עמהם בשום אופן או דרך שיהיה, על עסק משא ומתן או בכל דבר אחר. ומחוייבים המעמד בסיוע כל הקהל ק' לעמוד מנגד לאלו העוברים בכל דרך ואופן שיהיה. ואם באולי באיזה זמן מצד ההכרח מוכרח להבדיל הקהל, לא יעשה כי אם שיתוועדו כל היחידים בעלי בתים ולא יהיה נותר כי אם על פי הסכמת שני שלישים מן הקהל, אך בתנאי שתהיה תחת רשות והנהגת בה"ך הזאת של שער השמים אשר היא בעזר האל תהיה מיוחדת ליהודים ספרדים ופורטוגיזים בלבד שלעת עתה יושבים בעיר הזאת והבאים לעתיד, והיהודים מקהלות אחרות יתקבלו להתפלל לפי ראות עיני אנשי המעמד. הכל מיוסד בדרך השלום האחדות והקיום וההעמדה.

עוד נוסף אחר אותה ההסכמה וז"ל:

באסיפת הקהל ט"ז לחשון התצ"ח גמרו לקיים ההסכמה האמורה. ועוד הוסיפו שיתנו יכולת למעמד שבועד כללי מזקני הקהל (יהיה להם יכולת) להוסיף לעוברים על ההסכמה קנס ממון או קנסות אחרות וליתן להם רשות על זה וכו'.

ומעתה בקרוב בשנת התקפ"ב, קמו עמדו ג' גבירים אשר מיום כואם פה בקהילתנו היו באים להתפלל עמנו בבה"ך, כיון שהם ממנהג ספרד יצ"ו. וכן התמידו כמה שנים. ומחמת דין ודברים שהיה להם עם מנהיגי הקהל וטובי העיר, כאשר כתוב אצלי בפסק, כי לא עת האסף עתה על אותו פרט במקום הזה, פרצו גדר והיקימו ספר תורה בביתם, והתחילו להתפלל במנין בכל הזמנים בחול ובשבתות וכימים טובים, הפך ההסכמה הנזכרת. ובשמעם טובי העיר ומנהיגי הדבר הרע הזה, נתאספו לעמוד על הדבר ולהתרחק מהמחלוקת בכל מה שאפשר. העמידו אמצעים נכבדי ארץ לתווך השלום ביניהם ובין הקהל קודם כואם לגזור דין ולפרסמם שעברו על

6 צ"ל: איש אחד או אנשים.

7 החתן ביום חופתו והאבל בימי אבלו, שיכולים להתפלל במניין בתוך ביתם.

ההסכמה הכתובה למעלה ולא הועיל. והדבר יצא ממעלת אנשי המעמד להכריז בבה"ך אותה הסכמה כמו שכתובה למעלה בלשון פורטוגזי אות באות מלה במלה, לפרסמם ברכים על ידי סופר הקהל יצ"ו כמנהג בכאן. וכן נעשה ד' או ה' פעמים. עוד שלחו להם להזמינם לבוא למעמד ולא שמעו ולא הטו את אזנם. עוד כתבו אנשי המעמד יצ"ו להרב מאריה דאתריה יצ"ו, שקיבלו עליהם מכמה שנים, לחקור ולדרוש ע"פ דין תורתנו הקדושה על חזוק ההסכמה הנז' ועל משפטי החרם ושאר פרטים ככתוב הכל בפנקס הקהל. ובהיות שאיזה יחידים עברו על ההסכמה שהלכו להתפלל עמהם, שאלו אם אחר שפרעו איזה קנס ממון שקצבו עליהם אם היו צריכים עוד פעולה אחרת להתירן לבוא בתוך קהילתנו. ועל זה השיב הרב ובית דינו שהזמין לכך, שהיה צריך להתיר להם החרם שסוף סוף עברו. וכן נעשה.

עוד הכריז בבה"ך נגד העוברים שהקימו הבית להתפלל בו קנסות אחרות מממון ושאר פרטים שלא יקברו מתייהם וכו' וכו'. והרב ובית דינו כתבו להם אגרת כדי לתווך השלום, להראות להם ג"כ בדרך מוסר כמה קשה המחלוקת, ומאנו לשמוע ואפילו תשובה לא השיבו.

והן עתה בחדש כסליו משנה זאת התקפ"ו מחמת שמתה אשת האחד מהעוברים, ורצונו להיות קבורתה בתוך בית עלמין מקהלתינו, חזרו בהם מלהתפלל בביתם ונתפשרו על ענין הקנס עם טובי העיר. ובשומעו הרב הנז' הדבר הזה, הזהיר לפרנסי ולטובי העיר שעכ"פ צריכים התרה על דבר החרם שעברו, כמו שהורה בשנת התקפ"ב הנז', כדי שלא ידבק בידיו שום דבר מהחרם. והעוברים בעזות מצח ובקשיות עורף הם סרבנים ואינם שומעים לקול מורים. ומרגלא בפומייהו שאינם צריכים ואינם רוצים בהתרה.

ומעתה אין עת לחשות לצאת לקראת נשק להחזיק בהוראה שהורה הרב מאריה דאתרא יצ"ו שצריכים התרה. ראשונה אביא מן המוגמר מה שפסק מר"ן הקדוש בשולחנו הטהור⁸ סי' רכ"ח סע' נו"ן ז"ל: לשום מסופק בהסכמה בחרם וכו'. ורמ"א כתב וכן בשאר דברים וכו'. באופן שאין לנו כח לזוז מלשון ההסכמה שלנו. ומאותה השעה ומהרגע שהתחילו להתפלל במנין כבר חל עליהם החרם, כמו שכתוב ומפורש בה: נלכדים ועוברים מיד בעונש חרם. ועוד מפורש בה, שינהגו עם העוברים משפט החרם כמו שכתוב כדי שכולם יבדלו מהם ולא ידברו עמהם וכו'. וגם לא תלה הדבר בהסכמה ולא פורש בה תיקון העוברים שהוא תלוי בפרוע פרעות קנס הממון או דברים אחרים, שהרי אחר ההסכמה באסיפת הקהל פעם אחרת בט"ז לחשון שנת התצ"ח כתוב בזה הלשון: גמרו לקיים ההסכמה האמורה ועוד הוסיפו וכו'. והכוונה שאין לזוז ממנה כפי הפשט. ודברים ככתבן וכהיותן, והוא שהעובר או העוברים על ההסכמה הם נלכדים בחרם. אלא שעוד נוסף שיכולים ג"כ להוסיף ולהחמיר עוד עליהם ולטפויי אתא עוד קנסות אחרות ממון או שאר דברים, הכל להחזיק במעוז ההסכמה ראשונה שכבר נלכד ברשת החרם. וק"ל⁹

8 יורה דעה.

9 וקל להבין.

וא"כ מאן הרגלים לפי שנתפשרו בקנס הממון שנפטרו מן החרם, כיון שלא תלה הדבר בהסכמה בקנס המתווך, ואין לנו כח לדון בהסכמות אלא כפי מה שנראה מלשון ההסכמה כאמור. ואין לומר כיון שחזרו בהם ולא התפללו עוד במנין ונתפשרו בקנסות הרי פרח והלך לו החרם, כיון שעיקרו לא חל אלא משום שהיו מתפללים במנין ובשביל זה פטורים מהתרה, שהרי בסי' של"ד סעי' כ"ד פסק רמ"א ז"ל: וכל חרם ונדוי שלא הותר וכו'. וכי תימא שכיון שלא הכריזו באותו פרק עליהם וממילא שלא נהגו עמהם כמשפטי החרם וכמו שהביא מר"ן שם בסעי' כ"ב ז"ל: נהגו שלא לנהוג נדוי וכו'. וא"כ הוי כאלו לא חל כלל החרם, וחרם אין כאן והתרה אין כאן. הא ליתא. ראשונה שכבר סופר הקהל הכריז ההסכמה בכה"ך פעמים ג' ויותר ונזכרו בה משפטי החרם שלא ידברו וכו'. ואם העוברים לא נקבו בשמות סתמן כפירושן הוי, כיון שהדבר היה מפורסם בכל בני הקהלה מי היו העוברים. ועוד אפילו אם תמצא לומר דלא הויא כמו הכרזה, בנדון דידן שמפורש בהסכמה שיהגו בהם דין מוחרמים, הכרזה אינה צריכה כמו שפסק רמ"א בסי' רכ"ח סעי' ל"ב על מה שפסק מר"ן כיון שלא נהגו וכו'. ז"ל: אם לא שהתנו וכו'. ועוד בר מן דין ובר מן דין אין מקום לפטור אותם בלא התרה אם יראת שמים על פניהם, וכמו שהביא אשל אברהם בסימן שכ"ד סעי' קי"א וז"ל: ויש מקומות שנהגו וכו'. ועל זה יפה דקדקו הרבנים זלה"ה שהיו באותו ועד חלקם בחיים וכתבו בהסכמה desde logo שר"ל מיד.

ומה שפסק מרן בסי' רכ"ח סעי' כ"ה: נדרים וחרמים שמותרים על הקהל לא מיקרי על דעת רבים, אינו ענין כלל לנדון שלנו, דשם מיירי ובה לאשמועינן שלא מיקרו על דעת רבים שאין להם התרה כלל אלא על דעתם בשאלת חכם אלא כשבאים להתיר אותם החכמים הם עצמם מתירים אותם, אבל לעולם צריך שיתירו אותם וכגון החרם שקבלו אחי יוסף, וכמו שהביא הלבוש, אבל אחד שעבר על ההסכמה מאין הרגלים שיהא נפטר בלא התרה, כיון שההסכמה במקומה עומדת, ואפי' הצבור כשבאים להתיר לעצמן אינו אלא מכאן ולהבא אבל לא על מה שעבר, כמו שפסק בסעי' כ"ו. והלכה למעשה הביא <רבנו לכאן דדבר זה במחלוקת שנויא אם הנידוי שקודם מעשה הוי כשכועה או כחרם, והאומרי' ע"מ¹⁰ שעושה כך יהא עשה אין דינו כמנודה¹¹>

[על גבי הכתב באיטלקית: למעלת האדון משה יצחק סאצי'רדוטי (כהן) בפאריגי']

בס"ד

<בכאן מתחילין ממקום שפסק הראשון הנשלח לכת"ר ע"י הגביר משה יצחק הכהן יצ"ו ונתוספו איזה שורות משום ספיקא אם כבר נכתבו או לא¹² בפסק חברון

10 על מנת.

11 כל שהנחתי בסוגריים חדים נראה מיותר והוא מנוסח ראשון, וההקשר צ"ל: והלכה למעשה בפסק חברון וכו'.

12 חזר על מה שכתוב למעלה בפסקה האחרונה.

שהובא בשו"ת מים רבים¹³ מהגאון מו"ה זקני זלה"ה חלק י"ד סי' ס"ב ז"ל: ואם בנדון דידן צריכים להתאסף יחד רבני העיר וחכמיה וכו'. ומצאתי הון לו להנשר הגדול הרשב"ץ זלה"ה בחלק א' בענין קכ"ג¹⁴ שמחלק בהסכמות בפרט החרם בלשון שהוא העתקה לשון הלע"ז שאומרים שוט"ו פינ"א כך וכך שמשמעו שאם תעבור על דבר זה אקנוס אותך או אחרים אותך, ולא אמרו לשון המוכיח מתוכו שמעכשיו הם מחרימים הפורץ גדר וכו' עי"ש. א"כ מפורש יוצא בנדון דידן על פי לשון ההסכמה שלנו, שתכף ומיד שעברו על גדרן הרי הם מוחרמים, שהרי כתוב אינקור"י לוג"ו. ועוד נוסף בהסכמה שינהגו בהם חומרות המוחרמים ככתוב שלא ידברו עמהם בשום משא ומתן וכו'. והאחרון הכביד הלא הוא הרב הגדול מהריב"ל בחלק א' סי' ל"ד בנדון ידיה בפרט החרם כללא כייל לן ז"ל: מכל מקום לא נמצא שום חכם בעל הוראה שמלאו לבו על זה וכו'. עוד שם בחידושי דינים בנדון ידיה בדף ס"ח ע"א סיים על פרט החרם ז"ל: וכ"ש בהיות ספק חרם ושבועה וכו'. ורחמנא לישזבן מספיקות כאלו ע"כ.

ובהרמאותא דהנו רבוותא אענה גם אני, דרחמנא ליצלן מהנו המקשים עורפם וערלה אוזנם משמוע לקול מורים ומטים אזנם לקול מחרחרי ריב המתקנאים בעם, בעלי קנאה ותחרות אשר ידיהם רשים ונחלשים מהשיב¹⁵ בעמק ההלכה ואפילו למשמש בחדרי הפוסקים. איה מקום בינה¹⁶ הלא תדעו הלא תשמעו כאשר הוגד לכם מראש¹⁷, שאלו האנשים ביזו להרב מאריה דאתרא, שאפילו תשובה לא השיבו על האגרת שכתב להם בשנתינו זאת התקפ"ו בדרך עצה ופיוס, שיקבלו עליהם הדין לעשות התרה וגם לציין להם דברי מהריב"ל הנז'. ולא זו עשו בלבד, אלא שגדלה חציפותם עד ששלחו עם אדם חשוב להרב מאריה דאתרא פתקא בציונים כך: "תשב"ץ ח"א קנ"ג, י"ד סימן רכ"ח סעי' כ"ה, סעי' ל"ב; סי' של"ד סעי' כ"ב". כאלו הרב מאריה דאתרא לא ראה ולא ידע אלו המקומות, ובפרט בפסקי מר"ן הקדוש שיד הכל ממשמשים בהם. אבל האמת הוא שהם לא ראו ולא ידעו ונשאו את עונם, ששגגת תלמוד עולה זדון¹⁸ ואיזה תלמיד תועה שהראה להם כך להחניפם, והוא ידוע ומפורסם שדרכו בכך, שהרי כבר הוכחתי מעיקרא בלי האי פתקא דשקרא מאותו סעי' כ"ה בנדון דידן, שזהו דוקא כשבאים הקהל להתיר הסכמתם ולבטלה. אבל כשהסכמה במקומה עומדת ועבר א' עליה מאין הרגלים שאינו צריך התרה על החרם שעבר כשחזרו בו, ואם א' מהשבטים קודם שהתירו כלם ביחד החרם [ב] היה עובר על הדבר והיה מגלה לאביו ענין יוסף ודאי שהיה נלכד ברשת החרם והיה צריך

13 לר' רפאל מילדולה, אמשטרדם תצ"ז.

14 שו"ת התשב"ץ, אמשטרדם תצ"ח. ענין קכ"ג הוא סימן, וכך כתוב באותה תשובה, דף סא, א. והלשון המובא למעלה הוא מסוף דף סא, ד.

15 על-דרך פיוטו של ר' יהודה הלוי: ידי רשים נחלשים'.

16 ראה איוב כח:יב.

17 ראה ישעיהו מ:כא.

18 אבות ד:יג.

מאחיו מחילה והתרה. ואפילו הצבור כשבאים להתיר אינו אלא מכאן ולהבא וכו'. וכמו שפסק שם מר"ן בסעי' כ"ו וכמו שהבאתי למעלה.
גם מה שציינו מסעי' ל"ב, כבר כתבתי והוכחתי משם ראייה ותברא בצידה, שהרי בנדון דידן התנו בפירוש שינהגו בו דין מוחרם. ומה שציינו סי' של"ד סעי' כ"ב, אין מקום עוד להאריך על זה שכבר הקדמתי לפתקא דשקרא הנז' כמו שכתבתי ומפורש למעלה. ובמה שציין לו מתשובת תשב"ץ התלמיד תועה, נראה דהאי תלמידא אינו רגיל בתפילת רבי נחוניא בן הקנה שהיה מתפלל בכניסתו לבית המדרש ואל ישמחו לי חברי בדבר הלכה וכו', מפני שהאמת שהיא עת לשחוק על זה, שלא הבין המורה מקום אותה התשובה כאשר כל ישר הולך בעיניו יראה, שאדרכא משם ראייה לנדון דידן מאותה תשובה וכמו שכתבתי. ועוד שמשם הרווא יראה שמוכרח לחלק היכא דחל החרם או לא חל, שהרי הרשב"ץ הוא בעצמו כתב ז"ל: וזה סיוע למה שכתבתי למעלה שאחר חול החרם היה המעשה וכו' ומביא ראייה מתשובת הריא"ף ז"ל: וקהל שהחרימו על דבר ונתחרטו בו ילכו אצל חכם ויתיר להם את החרם וכו' עי"ש. וכיון שהם חרמי צבור אמאי צריך שאלה לחכם, וכמו שהרב עצמו סמוך ונראה הביא בענין אלו ההסכמות שהסכימו הקהל וכו'. אלא ודאי מוכרח לחלק בין נדון לנדון, וכמו שכתבו על ההסכמה שלנו שבפירוש החרימו כיון שכתוב בה מיד וגם שינהגו בהם משפיטי החרם שלא ידברו עמהם וכו'. וזה לא שייך אם כבר לא חל עליהם החרם. באופן שההסכמה בנדון דידן כזו אלים כוחה שאפילו יבואו הקהל להתירה צריך התרה גמורה ולא נכנסה תחת סוג אלו ההסכמות שהביא הרשב"ץ שלא חל עליהם החרם וכו'. ומכ"ש שאינה מותרת. ואלו האנשים שעברו עליה שמיד נלכדו ברשת החרם, ועוד שהכריזו עליהם כבה"ץ שלא ימולו ביניהם ולא יקברו מיתיהם וכו', כאמור למעלה וכו'. והדברים פשוטים לכל מעיין ישר הולך ולית דין צריך בסי"ס.¹⁹

והנה לעת עתה מעלת אנשי המעמד וטובי העיר בוועד הגדול, בראותם קשות עורפם של אלו תלתא בחד קינ"א, הסרבנים דלא צייתי לדינא ובכזיונא של הרב מאריה דאתרא, ומה גם אחר שהשפיל את עצמו ושלח להם כמתק לשון בשפה רפה ובכובד ראש לפייסן על ידי שלוחים ת"ח פעם ושתיים על דבר ההתרה, ולמד ממדת הרועה הנאמן איש האלקים מרע"ה²⁰ בענין מחלוקתו של קרח, כמו שכתוב וישלח משה וכו'.²¹ ואל השלושה ל"ו בא²² באגרת פיוס ששלח להם על דבר ההתרה כאמור למעלה ולא הועיל. על זה נמנו וגמרו ושלחו להם אגרת להזהירם שיחזרו בהם לשמוע לדברי הרב ויקבלו לעשות התרה כאשר הורה ואיש על מקומו יבא בשלום וכו'. ולא קבלו דבריהם ועדיין מחזיקים בסברתם. אשע"ך²³ נמנו וגמרו עוד טובי

19 על-דרך: 'לית דין צריך בשש' (ברכות מ ע"א).

20 משה רבינו עליו השלום.

21 במדבר טז:יב.

22 ראה שמואל ב כג:כג.

23 אשר על כן.

העיר שלא לחלק וליתן להם שום מצוה בבה"ך אלא לקבל דוקא מה שנודרים מעצמם, וזה לא בקביעותא תלייא מלתא אלא משום דרכי שלום לזמן מה לנסות אם יחזירו בהם או לא.

ומעתה אלכים אישים אקרא וקולי אל כל יושבי מדין המתלכשים בגדי קנאה, להשפיל ולהכניע גאות אלו הצבועים הכופרים במה שכתוב בתורה: ובאת אל השופט אשר יהיה בימים ההם וכו'²⁴, לשמוע לקול מלחשים לעמוד לימין הרב מאריה דאתרא ולהחזיקו בכל עוז ותעצומות, וגם לתועלת טובי העיר נכבדי ארץ [א] המיישרים אורחותיהם להעמיד משפטי הדת על תלה, וכפרט בדורות הללו דנפישו הנהו חצופי דרא כדי להעביר ולא יהיה להם פוקה ומכשול מדבר החרם. ואף ידי יד כהה תכון עמהם וזרועי תאמצם כאשר גמרו בדעתם, אם לא יחזרו בתשובה גמורה, לתבוע כבוד רבן שקיבלו עליהם ועלבון התורה וכבר דינם מפורש. צא למד שדינם מפורש במה שכתב הריב"ש בתשובה קע"ז שהביא מ"ש הרמב"ן בענין מעשה ר' אליעזר הגדול שברכהו על שהיה מחזיק במחלוקת, והביאו רמ"א בסי' של"ד סעי' י"ח ומרן שם בסעי' מ"ד הביאו בחייבו נדוי ז"ל: וכן ת"ח המחזיק במחלוקת כנגד הרבים וכו'. עוד שם וכן המורה הוראה במקום רבו. ואין לך מחזיקין במחלוקת ומורים הוראה בפני רבן כאנשים הללו, כי לא אבו שמוע לדברי פיוסין ששלח להם הרב על דברי ההתרה וגם בכתב להראות להם דברי גאוני עולם. וזה דברי הכתב וכו'.

ומעתה אני מתירא עליהם שמא אלו הגאוני עולם הלא הם הרשב"א וכו' אשר כח בהם ובלי ספק הם עומדים בישיבה של מעלה שיתבעו עלבונם מאלו האנשים חצופי דרא, וכמו שכתבו כל ספק חרם דאורייתא, ומה גם בני"ד שבנדון רידן הוכחתי שנלכדו ברשת החרם משני צדדים. ומלבד כל האמור שמחזיקין במחלוקת, זה עוד ועוד אחרת שרוצים חכמים לגלותה, והוא כי ידוע מתחילה כשנפטרה אשת האחד כאמור למעלה שלח בעלה לפרנס ירא ה' מרכים שרצונו להיות קבורתה בבית עלמין שלנו ושהוא יתווך בענין ויתפשר עם טובי העיר. אשע"ך התאזר בכל עוז ותעצומות ויצא ערב על הדבר. ועל פי דבורו נעשה הדבר ונגמר בכי טוב, וטובי העיר קבלו דבריו על בעל האשה, אלא שאמרו לו שהשנים אחרים, דהיינו בן האשה ואחיה, עדין אינם פטורים מפני שלא שלחו לפרוע הקנסות. והוא בחשבו שמושכים²⁵ אחר הבעל, משום אהבת השלום נתן דבור לפרוע בשבילם, ועל פי דבורו התירום לבא בקהל ולקבל נדריהם ונדבותיהם.

והן עתה קמו עמדו ואינם רוצים לפרוע לפרנס הנז', באומרם שלא נתנו לו רשות לפרוע קנסות שלא כדין. והבעל טוען ג"כ שלא נתן רשות לפרוע אלא מה שהיה חייב לבה"ך אבל קנסות לא. ועדין עומדים בפשעם ובמרדם. באופן שאין לך מחזיקים במחלוקת כנגד הרבים יותר מאלו, ודינם מפורש שם בשע"י יוד"ע סי' של"ד סעי' י"ח.

24 ראה דברים י"ז:ט.

25 צ"ל: שנמשכים.

מ"ד. אשר על כן דעתי היא נוטה שטובי העיר לא יקבלו עוד נדרים ונדבות מהם ויחזירו יחמירו עליהם כמו בראשונה כדי שיבדלו מעצמם משאר עדת ה'.
 כה דברי הטרוד עמוס התלאות אשר עלי לבי דוי, כי אינני יכול לבוא על החתום וידי יד כהה מחמת שקפצה עליה החולי. אשר על כן באתי בחותם תכנית כי שמי בקרבו. ומי שהראה לי נס בראשונה הוא יראה לי נסים ונפלאות בפעם הזאת ותחזור ידי ככריאותה כמאז בימי קדם בתחילה.
 פה לונדון הבירה י"ד לחדש סיון שנת ויתפלל בעד"ו תמי"ד כ"ל היום²⁶
 [תקפ"ו] לפ"ק

[חותמת:] [רפאל] מיל[דולה] [משרת בקודש בק"ק] ספרדים בלונדון יע"א ס"ט
 [על גבי הכתב באיטלקית: אל מורנו ריבי מזל טוב מודונא נר"ו במודינה]

[טיטא שלתשובת ר' מזל טוב מודינא]

אל דיינא מצויינא, דנחית לעומקא דדינא...ה"ה כמוהר"ר רפאל מילדולה ר"מ ור"מ דק"ק לונדון נר"ו לא יכבה...תכף לזכירה ברכה²⁷ ואחר ענין תשואות חן חן למתנה יפה אשר שלח לי מר שיחיה ע"י ציר נאמן אהובינו ר' משה יצחק כהן יצ"ו. תפילתי תמיד זכה...למען יאריך ימי ושנותיו...ורפא אל נא לרפאו...
 ואבוא היום להשיב על החצי שאלה אשר שלח לי מני"ר ודשלווא הוא דעוית²⁸, שעמד בחצי הדרך ולא זכיתי לראות סוף דברי קדשו לחוות דעתי (ושמו הטוב פלאי וחסר הזמן והחתימה) אמ"ה הכנתי מקיצור דבריו ענין המבוקש...ברם כרגע נראה לי למצוא מזור להעבריינים ואף להק"י שלכם להסיר מביניכם החרם, ואמינא מלתא דלא אמרה שבור מלכא²⁹, אם יסכימו עמי בעלי הוראה ומלכם בראשם מני"ר, דהיינו להתיר החרם מעל העבריינים אף אם אינם רוצים לבוא בפניהם להתיר מפני הכושה, [כ3] וזה דכתב התשכ"ץ בח"ב סי' קס"ג וז"ל: כל שהחכם יודע שנתחרט הנודר יכול להתיר בלא דעת הנודר כמו שהבעל מפר בלא דעת האשה... הרי דסגי להתיר אף בלא דעת הנודר כל שאנו יודעים שנתחרט. ובנר"ד אין לנו ידיעה גדולה מזו דהעבריינים נתחרטו דפרעו הקנס דהטילו עליהם קציני הק"ק. וחזרו להתפלל בכה"כ הגדולה, כמ"ש בהצעת המעשה, הדבר פשוט דיכולים להתיר אף שלא בפניהם...

ובהיות לונדון עיר גדולה ובאים דרך שם עוברים ושבים, יקראו ג' הדיוטות מארחי פרחי דודאי לא היו במעמד ההסכמה ויתירו החרם מעל המותרים העבריינים ויבערו הרע מקרבם. ובודאי דג' הדיוטות סגי... ואם אתרמו... אתרמי דיש

26 תהלים עב:טו.

27 מליצה על-דרך ברכות מב ע"א.

28 ברכות יד ע"ב.

29 פסחים נד ע"א.

איזה ת"ח אז הדבר יותר הגון דהחכם עוקר הנדר מעקרו... ויכריזו בבה"כ הגדולה דהותר הנדר הותר הנדר מאת העבריינים, ושום אדם לא יהיה לבו [א4] נוקפו להיות עובר בעונש החרם, וישבו בהשקט ובטח ושאנן, ואיש על מקומו יבוא בשלום. וכת"ר יושב על כסא דין ל"ו משפט הברירה לעשות מה שלבו חפץ, ומה שיהיה יותר הגון יעשה ובטלה דעתי אצל הגדולים ממני...

כ"ד הכו"ח פה מודונא כ"ח לירחא תליתאי³⁰ שנת דרכי ספרתי ותענ"ני³¹ למב"י³²

הקטן מזל טוב מודינא העומד לשרת בקדש

[בטיטא אחרת ללא תאריך מסכים ר' מזל טוב מודינא שיש צורך בהתרה:]

ואמת יהגה חכו של הרב הפוסק דאף דהעוברים על הסכמה חזרו להם ופרעו פרעות בישראל בקנסא דהטילו עליהם ממוני הקק"י צריכים התרה... ואם באולי יעמדו העוברים בטומאתם ואינם רוצים התרה לבי מהסס בדבר... אם הקק"י נכרים ח"ו בחרם ואם חייבים להתרחק ד"א³³ או לא... ועל העוברים לחזור בתשובה ולהקל מעליהם העונש אם יקבלו ההתרה.

[מכתב מר' רפאל מילדולה לר' מזל טוב מודינא, מבקש תשובה על הפסק שנשלח באמצעות משה הכהן עם ההסכמה הנדפסת בפורטוגזית. בט"ו בסיון שלח סוף הפסק ולא חתם משום שידוי כהה]

תוספת שאין לו עיקר ואין כאן מקום כלל לומר שיסמכו על מה שנוהגים בליל יוה"כ בשיבה של מעלה וכשיבה של מטה אנו מתירים להתפלל עם העבריינים, והם אותם העוברים על גזרות וחרמות הקהל אנו מתירים להם כדי שנוכל להתפלל עמהם, דכל ת"ץ³⁴ שאין בו מפושעי ישראל אינו תענית. ואפי' אינו מבקש שיתירו לו. וזה אינו אלא לאותם שאין אנו יודעים בהם שהם עבריינים. אבל אם יודעים לנו שהם עבריינים אין אנו מתירין להם. וכמו שכתב התשב"ץ והביאו ב"י בהלכות א"ח בריש סי' תרי"ט ז"ל: וכתב התשב"ץ וכו'.

וכן בנוסח כל נדרי די נדינא ודי חרמנא. ואדרבא אית תברא לאנשים הללו של נדון דידן. דאי מיירי שעשו תשובה על מה שעברו על הסכמת הקהל וחרם, למה קורא אותם עבריינים כיון שעשו מה שמוטל עליהם, ובכלל הדבר ההתרה, ומדמה אותם לפושעי ישראל ולחלבנה. אלא וודאי דהוי כמו בנדון דידן כשבאים להתפלל עמנו כיוה"ך אין אנו מרחיקין אותם משום נמוסי הארץ, והם כמו החלבנה, ואנו מתירין להתפלל עמנו אעפ"י שעומדים במרדס כדי שלא יכשלו בהם הרבים. אבל לא בשביל זה יהיו פטורים מהתרה פרטית הנוגע אליהם שעברו על הסכמת הקהל וחרם,

- 30 חודש סיון.
- 31 תהלים קיט:טו.
- 32 למנין בני ישראל.
- 33 ד' אמות.
- 34 תענית ציבור.

דאי לא תימא הכי אין כאן מציאות הסכמות צבור בעולם, לפי שבכל ימות השנה מתירין אותם.

ובעיר ליוורנו יש הסכמה וחרם שיפרעו סך קצוב לקופת שבויים מהסחורות בכל שנה.³⁵ וכמו כן בדומה בכמה קהלות על ההכנסה שלהם. היתכן שפטורים מההסכמה ומהחרם, בכל שנה ביוה"ך אנו מתירין אותם להתפלל דווקא, אבל כל זמן שלא יפרעו וודאי שנלכדים ברשת החרם, דאי ל"ת³⁶ הכי בכל נדרי אתה נותן יד לפושעים.

וכמו כן מי שנתחייב נדוי ואינו חוזר בו יפטר ביוה"ך. וכבר כתב המרדכי והביאו מר"ן בב"י שם בסי' תרי"ט. ואצ"ל³⁷ חרץ מתקנת הקהל וגזרה וחרם של יישוב שאין הסכמתן להתרת זה. וא"כ פשוט בנ"ד דכל נדרי אינו מועיל למי שעבר על הסכמת הקהל בחרם כיון שהוא תלוי בדעת אחרים, כמ"ש מר"ן בש"ע סי' רי"א ס"ד: אין הדברים הללו אמורים וכו'. וכמ"ש הלבוש בא"ח סי' תרי"ט ז"ל: ומיהו בטול אינו מועיל אלא לנדריים שנידור מעצמו ושבועה שנשבע לעצמו אבל שחבירו מדירו. ושבועה שחבירו וב"ד משביעין אותו אינו מועיל בהם לא בטול ולא תנאי שהרי הוא נודר על דעת חבירו ועל דעת בית דין. ואפי' בנדר שנוגע לעצמו כתב רמ"א שם סוף ס"א והא דאמרינן כל נדרי בליל יוה"ך הוי כאלו התנה בהדיא, ומ"מ לא סמכין על זה להתיר בלא שאלה לחכם כי אם לצורך גדול.

ג

[פסק השווא]¹

שאלה. אין עת לחשות אלא עת לדבר על הדין ועל האמת, להקים דגל התורה בל יהרסו לעלות לנחוש ולנתחן. שועלים קטנים המחבלים כרם ה' צבאות והנחש כרוך על עקביהם, הוא המסית הוא המדיח, הוות תחשוב לשונו כתער מלוטש [עושה רמיה² בשפת שקר] ולשון מרמה. ודין גרמא כי הבור ריק אין בו מיס³ [ויחננו בחסרות⁴] כי לא מצאו מים, זו תורה, אלא מי גביס⁵ ומי בורות ימצאו למו.

35 ראה ש"י טואף, "ייסודה של קופת פדיון שבויים בליוורנו ופעולותיה במאה ה"ז", ספר זכרון להרב יצחק נסים וצ"ל, סדר ד, ירושלים תשמ"ה, עמ' רנו.

36 לא תימא.

37 ואין צריך לומר.

1 נוסח השאלה והתשובה הוא כפי שנמצא בכתוב־היד והשווה לקונטרס הנדפס. תוספת שהיא מן העיקר הובאה בסוגריים מרובעים ושאינה בנדפס בסוגריים עגולים. שינויי נוסח שאין להם משמעות לא ציינו.

2 תהלים נב:ד.

3 בראשית לז:כד.

4 על־פי במדבר לג:יז.

5 ראה ירמיהו יד:ג.

מעשה שהיה כך היה: זה עשרים שנה ויותר שנתקבל לרב כמוהר"ר פ' נר"ו [לרב ומ"ץ] בק"ק פ'. ומנהג המקום הוא היה (אומר) [קורא] שירת הים עד כי אני ה' רופאך. ובכל שנה ושנה קרא [פסוק שלשת ימים במדבר] 'ולא מצאו מים' עם שוא נע [כדת וכמשפט מהמדקדקים]. כמו שלימדו לו רבותיו וכמנהג המקום שבא משם, ה"ה עיר גדולה של חכמים וסופרים [מהם תצא תורה] (וכפי הכלל מהמדקדקים). ויהי מקץ עשרים שנה שהרב הנז' היה אנוס מחמת חליו ולא יצא החוצה ללכת לבה"כ, ובשבת בשלח קרא החזן במקומו שירת הים כמנהג המקום, שאין שום א' קורא במקום החכם אלא הש"ץ כמנהגו. ולחשו באזני הרב שקרא 'ולא מצאו' עם שוא נח, ולא הטה לקול מלחשים עד שהגיעו ימי הפסח. וביום שלפני ז' של פסח שלח ע"י אחיו של החזן להזכירו שיקרא כהוגן 'מצאו' בשוא נע כדי שלא לעשות בלבול בבה"כ. וביום הז' מחמת קושי הזמן ומרוע האויר לא הלך הרב לבה"כ והש"ץ קרא במקומו כמנהג. (וכסיל שונה באולתו) וקרא 'ולא מצאו' בשוא נח בצעקה גדולה ובעזות מצח. ושום א' לא החזירו, אפשר משום שלא נתנו לב לדעת אם טעה בדבר שמחזירין אותו או לא, ואפילו אם תמצא לומר ששם נמצא ושם היה איזה מהם יודע⁷ ספר והיה לו להחזירו ולא החזיר, ואפשר להחניפו לש"ץ ולמלאות רצונו, ולא חייש לקריאת ס"ת בטעות מפני שחנופה גברה בו, או משום שלא ידע כיון שאין לו יד ושם כלל בכללי הדקדוק שבא ממקום שאינם מדקדקים בטיב הקריאה מבני הכפרים כידוע. והש"ץ טוען שמנהג אבותיו (אבל לא אבותיהם של צבור שהיו בהם חכמים ומדקדקים) לקרוא בשוא נח וכדומה בשאר מלות (כאשר יבואו לפנים) ומחזיק בסברתו [אך לא מידעיתו] שכך צריך להיות מחמת המנהג. והנה לשאול הגיעו אם דבריו נכונים במה שטוען, ומה שלימדו איזה תלמיד טועה המחזיר ריב דאזלינן בכי האי מלתא במנהגא, ועד היכן הדין של הש"ץ מגיע על שהחציף פניו ועל שעשה מעשה בפני קהל ועדה כנגד הרב, שנתקבל זה עשרים שנה, ועל פיו יחנו ועל פיו יסעו בענין ההוראה. על זה אצא לקראת נשק ואגיד את הרשום בכתב [בזאת התורה תורת אמת למי שמודה על האמת, ומי שחותמו אמת יעזרנו על דבר כבוד שמו] ומה' יבא עזרנו כיר"א.⁸

תשובה. אנכי הרואה שבעה"ר עומדים בכל דור ודור [מאנשי הר] הצבועים לכלותינו ולהבאיש את ריחינו, לתת חרב ביד הדיוטות להרגינו, המראים תו"מה [בכחש ובמרמה] ותחתיהם טומאה [הנה אלה המטים עקלקלותם כי שמו כזב מחסם ובשקר נסתרו] (שכל מעשיהם בחשאי לירות במסתרים תמימים וישרים בלבותם הללו) בעלי שנאה קנאה ותחרות, הכרת פניהם ענתה בם, [כי יצר מחשבות לבם רק רע וכל מעשיהם וכו'] לולי ה' שהיה לנו ומצילנו מידם כי יפלו ממועצותיהם ברשת

6 הלא היא.

7 בנדפס: 'תופש ספר'.

8 כן יהי רצון אמן.

9 שבעוונותינו הרבים.

זו טמנו נלכדה רגלם [יתנודדו כל רואה בס'¹⁰] ובמרחב יעמוד רגלינו. ואם באולי אותו [האיש] שלא החזירו היה בכונה מכוונת להחניף לו ולחרחר ריב, כי איש רי"ב¹¹ ומדון הוא ומעשיו מוכיחים עליו. אף אנן בדידן כזה ימצא בינינו, הגם שבטל במיעוטו הוא ולא חיישינן ליה [כי כלא חשיב], מ"מ חוצפא יסגא להוציא מפיו מילין ומרגלא בפומיה כי לא בדעת ידבר באמרו על כל דבר פשע יפשע 'מבטל הלכה', 'מנהגם של ישראל תורה היא', 'אם הלכה רופפת בידך וכו''. ולא ידע כי בנפשו הוא, ששגגת תלמוד עולה ודון, שלא נאמרו שיעורים הללו אלא במה שאינו הפך הדין, ואין זה גם מכלל אמרם ז"ל כל מקום שהלכה רופפת בידך וכו', כי בכגון זה לא שייך מנהג וכו' כן בשאר מילי להוציא מפיו מילין בענין הסכמות וחרמי צבור [וכו'] הן הן גופי הלכות הבריות והמלאות] אשר הם כהררים תלים בשערה. כי על כל אלה צריכה רבה, חכמים יודעי דת ודין ישבו כסאות למשפט את מלכים לכסא, בישיבה שיש בה סמיכה, עמדו לשרת בקדש בשודא דדייני קדם רבנן תקיפי אנשי חיל אשר ידם רב להם בתלמוד גדול ובחדרי הפוסקים, ואשר כח בהם להורות את בני ישראל במשפט האורים על פי התורה ברוח דעת ויראת ה', להוציא לאור דין אמת לאמתו, כל מן דין וכל מן דין הוחזק לקדש באתרא דזקוקין דנורא ובמימר קדישין, סמוך ונראה לאיש שר ושופט בכח האתנים מגיני ארץ אשלי רברבי, ואיך ימלל פי זרות, את חקי האלהים והתורות מי שלא ראה מאורות, היעלה שועל אל תא הראשים אשר לא למד חכמה ודעת קדושים, מקרי דרדקי טועה בפשוטות בדברים קלים (ומלתא כדנא נקנית בסמו"כים) אשר להם יד בתלמוד ובפוסקים (ולא במקרי דרדקי). שהתינוקות ממשמשינן בהם.

גם בענין ש"ץ שיצא עליו ריגון מפי אויבים ושונאים קצור קצרה יד שכלו [מהושיע לכת דיליה כין] אין אב"ן נראה לו לעז"ר ולהועיל, ששם מפורש יוצא וקלא דלא פסיק, דאויבים ושונאים כלא חשיב כלא חשיב כאשר הוכחתי בפסקים. ואעפ"י שאינו נוגע לעניינינו ויצאתי חוץ למחיצתי בפליטת הקולמוס, כיון שבמעשה שאירע אפשר שימצא א' בדומה לאלו, דמלתא דשכיח בכאן, לא יכולתי להתאפק הואיל ונזכר לספר בגנותו [ותגלה בקהל רעתו] (וכדאמרין בגמרא) מפרסמין את החנפים [מפני חלול ה',¹² שנאמר ובשוב וגו'.¹³ ודי בזה]. ואען ואומר דמלתא דפסיקא הוא, דבנד"ד בפרט אליבא דכ"ע טעות הוא דמחזירין אותו. ואפילו את"ל דאינו משתנה [ע"י זה] הענין, דמה לי אם יהיה השוא נע או נח, בזה אומר דהאי בורכא היא שהרי הרמב"ם בה' תפלה פ' י"ב הלכה ו' פסק ז"ל: קרא וטעה אפילו בדקדוק אות א' מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק. ומרן בכסף משנה כתב ז"ל: קרא וטעה בדקדוק וכו', כתבו הגהות בשם הרמ"ך דילפינן

10 תהלים סד:ט.

11 כנראה רמז לשמו: ר' יהודה כיבאס. ראה לעיל במאמר, עמ' כא.

12 יומא פו ע"ב.

13 יחזקאל ג:כ.

הכי מדאמרינן בירושלמי מנין לתרגום, דכתיב ויקראו בספר תורת משה וכו' מפורש¹⁴ זה תרגום. ואמר ר' יונה אע"ג דאתמר אין התרגום מעכב, טעה מחזירין אותו וכ"ש לדקדוק דילפינן נמי מהאי קרא עכ"ל.

ולי נראה ראייה מדאמרינן בירושלמי דמגלה אין מדקדיקין בטעויותיה כגון בין יהודים ליהודיים, משמע דבס"ת מדקדיקין. והרב ר' מנחם כתב מדאמרינן בפ' חלק כל האומר תורה מן השמים חוץ מדקדוק א' הרי זה בכלל כי דבר ה' בזה¹⁵, דכיון שבדקדוק א' יש לו שורש גדול צריך שלא יניח הנד [ולא יניד הנח] ולא ירפא החזק ולא יחזיק הרפה עכ"ל. ובירושלמי פ' הקורא עומד טעה בין תיבה לתיבה מחזירין אותו אפי' טעה בין אם לואם¹⁶ ע"כ. ופסקו מרן בשלחנו הטהור בא"ח סי' קמ"ב. וכבר ידוע שאנו בני הספרדים אין [לנו] לזוז מהוראותיו. והגאון הרב פר"ח¹⁷ הלך ג"כ בעקבות מרן [הקדוש זיע"א ועוד נוסף] שאפי' לדעת רמ"א דמחלק בטעות שמשנתנה עי"ז הענין, מ"מ כתב אבל גוערין בו, הרי כל אפי"א שוין שלקבוע לקרות שלא כדקדוק לכתחילה לא ניתן ליאמר כלל. ומ"ש רמ"א אין מחזירין אותו הוא דוקא כשטעה בדיעבד אבל בנד"ד שרוצה לסתור הכל בכונה מכוונת בעזות מצח וברמות רוחא¹⁸ ולקבוע הקריאה [לכתחילה] שלא כדקדוק אפילו רמ"א מודה [בזה]. ומרן בשלחנו הטהור בה' ק"ש סי' ס"א כתב שצריך לדקדק בקריאתה ופרט כל פרטי הדקדוק כדי דלא תימא סדרא דתפלה הוא ולא הוי קקורא בתורה ואינו צריך לדקדק בה קמ"ל.

[וכלל גדול] ומוסכם מן המדקדקים בכללי השוא אם נח או נע כשבא אחר תנועה גדולה מעולם הוא נע ואחר ת"ק¹⁹ הוא נח. בלתי אם התיבה היא מלעיל כמו 'שובנה' בנות²⁰ וכו'. אמנם אם מלה זעירא או תיבה מלעיל גרמא לתיבה שלפניה להיות מלעיל אז יהיה השוא נע, כי בלעדי זה תקיפות²¹ הקריאה לא תניח מקום להרגיש הנח הראוי אחר ת"ק²² כמו 'וקראו לו'²³ 'ותפשו בו'²⁴ 'כל יושבי חלד'²⁵ ומפני אריכות קריאת הת"ג גם כן נקראו גדולות וההיפך בתנועה קטנה קצרה ותכופה. כ"כ הרב המפורסם בדקדוק בעל ערוגת הכושם²⁶ ע"ש והחכם [המדקדק]

14 נחמיה ח:ח; ירושלמי מגילה פרק ד, הלכה א.

15 סנהדרין צט ע"א, במדבר טו:לא.

16 ירושלמי, שם.

17 פרי חדש.

18 בנדרס כתוב: 'לכונן קריאה בעולה'.

19 תנועה קטנה.

20 רות א:יא.

21 בנדרס: תכיפות.

22 תנועה גדולה.

23 דברים כה:ח.

24 דברים כא: יט.

25 תהלים מט:ב.

26 לר' שמואל ב"ר אלחנן ארקוואלטי, ויניציאה שס"ב.

הלומברוזו²⁷ ג"כ הביאו בתחלת ספרו, והרב המופלג בתורה ובדקדוק כמוהררש"י מנורצי,²⁸ במנחת שי בפרשת וירא בפסוק גש הלאה²⁹ [הביאו לכלל הנז' בטעמו ונימוקו עמו].

[אם כן חזן מה הוא אומר להוציא את עצמו מן הכלל³⁰ בלי ראייה וכלי ידיעת ספר. איה נא כחו לחלוק על הרבנים האדירים והמפורסמים, אנשים חכמים וידועים בדקדוק כאלה, בכל הארץ יצא קו תהלתם (ראה מה שכתב בספר שם הגדולים ח"ב אות מ',³¹ קס"א, אח"ד המיוחד בדורו גאון עוזנו רוח אפינו ומופת דורנו רבן של כל בני הגולה הרב הקדוש כמוהר"ר חיים יוסף דוד אזולאי זצוק"ל. אשר הייתי מן הזוכים לקבל פני שכניה תמיד, להמתיק סוד, לישא וליתן עמו בגופי תורה. ויאצל עלי מן הרוח, רוח חיים אשר בקרבו, וסמך שתי ידיו עלי במכתב יד הקדש על העליונה ותכסני בסמיכת רבנות בכחו כח גברא רבא ברוב אהבה. זיע"א³²] ³³
בר מן דין ובר מן דין, שבנד"ד משתנה הענין [לגמרי. ורוח ה' דיבר במ בכלל הזה, מפני שאם יהיה השוא נח, משתנה הענין בלי ספק ופקפוק]. הלא כה דבר דוד אבי התורה והדקדוק³⁴ רד"ק ז"ל בשרש ויחלק לשנים בשרשיו שורש מצא לשון מציאה ושורש מצה מלשון מציצה (שתית מצית, מי מלא ימצו למר³⁵). והנה החזן שקרא 'מצאו' בשוא נח שקר משרשיו יפר"ה.³⁶ הלא און מלין תבחן מצאו בשוא נח [במקום מציאה הפכו למציצה] כמו ומי מלא ימצו למו ימצו ישתו כל רשעי ארץ, על הקורא בעזות מצח כך.³⁷

ומה שטוען שכך נהגו אבותיו³⁸ דאלו השואים לעולם הם נחים בלי הבחנה, כאשר כתבו הרבנים [הנז' וכאשר קיימו וקבלו כל] המדקדקים. הגד הוגד לי ששקר ענה, ומוציא לעז על הראשונים. ואני ידעתי שהחכמים הראשונים ששימשו בכבוד [וב] רב באותה קהלה היו אנשי אמת, חכמים גדולים וידועים בתורה ובחכמות בדקדוק הלשון, [אם כן איפה איך יאמר עליהם כאלה שקריאתם היתה מוטעת. זאת

- 27 ר' יעקב לומברוזו חיבר פירוש קצר על התנ"ך, ונדפס עם הפנים בוויציאה שצ"ט.
- 28 בנדפס: 'והרב המופלג נר ישראל ואבי המדקדקים'. והוא ר' ידידיה שלמה רפאל ב"ר אברהם מנורצי. ספרו 'מנחת שי' נדפס עם התנ"ך, מנטוכה תק"כתק"ד.
- 29 בראשית יט:ט.
- 30 על-דרך: 'רשע מהו אומר' וכו' בהגדה שלפסח.
- 31 מערכת ספרים, ערך מנחת שי.
- 32 זכותו יגן עלינו אמן.
- 33 בכתוב-היד בקיצור: 'מאין הרגלים להאי ש"ץ לחלוק לכלל בלי ראייה ובעזות מצח. איה כחו לחלוק על הרבנים אדירים ומפורסמים, אנשים חכמים וידועים בדקדוק כאלה.'
- 34 בנדפס: 'אבי אבות המדקדקים'.
- 35 ישעיהו נא: יז; תהלים עג: י.
- 36 מליצה על-דרך: 'ונצר משרשיו יפרה' (ישעיהו יא:א).
- 37 הקללה שבחמש המלים האחרונות ליתא בנדפס.
- 38 בקהילת אמסטרדם.

ועוד שבאו מקהלות מפורסמות, ערים גדולות בתורה ובחכמה אשר רוב אנשיה כקטון כגדול יודעים דעת בחכמת הדקדוק. אולי משבשתא על להם בטיב הקריאה לאלה חדשים מקרוב, מפני שהם בני אורחים הבאים ממקומות דלא דייקי בארשת שפתם³⁹]. ולקיים סברתם ימצא בפייהם לשון תרמית שכך נהגו מקדם, ולהוציא לעז (כמנהגם) על הראשונים. וא"כ חל עלינו החובה והמצוה לחוש [לכבוד הראשונים רבנן קמאי ראשי אלפין] נגד בני כזב"י ומר"רי.⁴⁰ ומכח הראשונים אנו באים, להחזיק בידינו הקריאה הנאמנה ונכונה, ולהרים מכשול הקריאה המשובשת שהביאו בקהלתם, אלו הם חדשים הבאים ממדינות אחרות שאינם בקיאים ומשגיחים בטיב הקריאה. וכי אנו אחראים להם לקבוע כמנהגם. ע"ז אני אומר: הרי זה בא לרדותנו בתוך ביתנו ולהשתרר עלינו. וכמנהג יהוא אשר בשגעון ינהג⁴¹ ומורות פתנים א"ך ז"ר.⁴²

[ועתה אבא נא בתורת המנהג]. אעיקרא דמלתא מי זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לאמור במלתא כדנא בענין הקריאה בטעות שהדבר תלוי במנהג, וכי יש לאל ידינו בתורת ה' תמימה לקבוע עליה מנהג כזה. [כל השומע יצחק לו]. ומי יערב לבו לגשת לדבר בפרטים הנ"ל [וכל רוח דעת אין בקרבן]. בלי דרישת חדרי הפוסקים, שהאריכו בפרטי המנהגים כיד ה' הטובה עליהם, אם מהראשונים ואם מהאחרונים [גדולי המורים]. אם מהראשונים לך נא ראה מ"ש הגאון מוהריק"י⁴³ שורש ח' משם המרדכי בריש הפועלים ז"ל: שנינו עלה דמתניתין בירושלמי המנהג מבטל הלכה.⁴⁴ וכתב באור זרוע כגון שהוא מנהג קבוע ע"פ חכמי המקום כדאמרינן במסכת סופרים שאין ההלכה נקבעת אלא עד שיהיה המנהג וזה הוא שאמר מנהג מבטל הלכה. פי' מנהג ותיקין, אבל מנהג שאין לו ראיה מן התורה אינו אלא כשיקול הדעת. וכמה מנהגים גרועים דלא אזלינן בתרייהו כדפירש ר"ת ריש ב"ב גבי הכל כמנהג המדינה בגויל ובגזית וכו'. עכ"ל.

ואם מהאחרונים [מי לנן גדול במורים הוא הרב פר"ח בא"ח בדיני מנהגי אסור סעיף קטן י', מוכיח מכמה סוגיות שכל המנהגים שיש בהם שום צד איסור ואפי' אסור דרבנן דראוי לבטלו, ובעלמא אמרינן אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר,⁴⁵ מכלל שאם אינה רופפת לא משגיחין במאי דעמא דבר. וסיים שם בחשובת הדין⁴⁶ משם הריטב"א בסי' ע"ג ז"ל: במנהג להקל לעולם אין חוששין לו, ואפי'

39 בכתוב-היד: 'ומאין הרגלים שאותם שבאו מקהלות מפורסמות וגדולות בתורה ובדקדוק הלשון שיהיה קריאתם מוטעת'.

40 שמות שבתנ"ך הפכו כמליצה לדוכרי כזב וממרים.

41 ראה מלכים ב ט: כ.

42 מליצה על-דרך: אכזר (דברים לב: כג).

43 ר' יוסף קולון.

44 על עניין זה והמקורות הנזכרים בו, ראה בארוכה בס' מעמדות ומושבות, שער 'מנהג בטעות', ספר זכרון להרב יצחק נסים וצ"ל, סדר ישיב, ירושלים תשמ"ה, עמ' רפה-רצה.

45 ברכות מה ע"ב.

היה עפ"י גדולים שבעולם, כל שנראה בו צד איסור לחכם בעל הוראה אשר יהיה בימים ההם שאין לנו אלא השופט אשר יהיה בימינו עכ"ל.

א"כ אחרי כל אלה איכה יאמר⁴⁶ שהקריאה בשיבוש הוא מנהג שנתייחד מחכמים וותיקים, ולחוש לב"ד טועים הלא ידעי רבנן דכל חכם הבא אחריהם יכול לבטל קביעותם [להקהות את שינם] וגם להכות על קדקדם ולהוציא לעז עליהם כמו שמפורש בפוסקים. [ומאחר שכן מאן חשיב מאן ספין ומאן רקיע ובודאי⁴⁷] שאיזה תלמיד טועה [עני הדעת וחסר הפשט] שאין לו יד בפוסקים יצא מפיו⁴⁸ הלכה זו מקופחת על נדון דידן לומר מנהג מבטל הלכה. ואני קורא עליו מ"ש הריב"ש ז"ל בסי' שפ"ח ז"ל: והחכם הנכבד ר' יוסף בן דוד ז"ל שהיה סומך ידיו בכל מנהגותם אם להחניפם למען ימצא חן בעיניהם אם להבאישם וכו', אם כללה איתנהו ביה וכו' (ואם הריב"ש ז"ל כתב כן לאיש כאלה לו חכם ונכבד עאכ"ו לאיש זה אשר דרכו כסל לו ורק רע כל הימים.⁴⁹)

ועל שהחציף פניו הש"ץ בפני קהל ועדה חוששני לו מחטאת וצריך כפרה. (ולר"י⁵⁰ יהיה כדבריו שמעולם נהגו כן בכל השואים לקרותם נחים, ואפילו תימא שאבותיהם של צבור נהגו כך ולא אבותיו בלבד. וכי קבלו מסיני מאדון הנביאים או מעזרא הסופר שכן יהיה הקריאה הנכונה, אם הלכה נקבל ואם לדין וכו'⁵¹), וכיון שהרב מאריה דאתרא הראה את ענותנותו [שלח] להזהירו ולהתורות בו [בשלוש ובמשורר] ע"י אחיו ביום הקודם, שיקרא כהוגן, ולא הטה אזן ולא שמע לדבריו, והחציף פניו וקרא בקול רם 'מצאו' בהרמת קול, וכלומר ראו שאני מקים סברתי ולאפוקי ממה שרגיל לקרות הרב 'מצאו' עם שוא נע. כיון שהגיע לידי מדה זאת ענשו מפורש ב"ד וד"ל, וחייב לפייס לרב הנ"ל נר"ו כדין המבזה ת"ח ודי בזה.

[נוסח כתוב-היד]

[נוסח הנדפס]

ובפרט שאנכי הרואה מכל אלו	כלל העולה מכל האמור אשר
התיבות שקוראים השוא נח שיש מהם	הוכחתי בראיות חזקות, והדת נתנה
שמשנים הענין, כמו מצאו, ושורש אחד	לאשר יראת אלהים בלבדו ולמי שהוא
להם. וכיון שאני מטופל איני הולך	מאמין ושומע לדברי רבותינו ז"ל הנז',
אחריהם לברר כל א' וא' בפני עצמה	שחובה על כל ישראל לקרות הקריאה

46 בנדפס: "ואמרו נא יראי ה' מאין הרגלים לחוש ולומר שהקריאה 'וכו'.

47 בכתוב-היד: 'וכמדומה לי'.

48 בנדפס: 'שם בפיו'.

49 במקום מה שמצוי בכתוב-היד בסוגריים נכתב בנדפס: 'ואם לר' יוסף בן דוד, הגם שהיה חכם כה דיבר לו הריב"ש על פי מדותיו, מה נאמר ומה נדבר בדבר הלמד מענינו לזה אשר דרכו' וכו'.

50 מכאן ועד וכו' ליתא בנדפס.

51 יבמות עו ע"ב.

בכל פרטי דקדוקיה וטעמיה. והגם דאינו משתנה הענין, בנד"ד שרוצים לקבוע קריאה משובשת כל אפייא שוין דמחזירין אותו, ואין לך קריאה יותר משובשת מזאת כאשר פירשו בטוב טעם המדקדים. ומה גם עוד נוסף שאם אינם מקיימים הכלל, לפעמים ישתנה הענין, ובמלתא כדנא לא שייך מנהג.

כל זה כתבתי לפק"ד⁵³ להלכה וגם למעשה, הגם שהדברים פשוטים. ובפרט שת"ל⁵⁴ הסכימו עמי מגדולי ההוראה בדור הזה, המה הרבנים המופלגים בתורה ובחכמה, להם יד ושם בחכמת הדקדוק לארכה ולרחבה, איש איש רבא דעמיה, הגאונים המפורסמים, מר באתריה ומר באתריה.

לכן עיני בנאמני ארץ, שלומי אמוני מקימי דגל התורה ואל דבר ה' חרדים, מעלת תהלת שרי וטפסרי פרנסי ומנהיגי זרע ברך ה' המה השרידים, אשר בידם למחות לתקן את המעוות ולעמוד בפרץ במוציאי דבת האר"ש⁵⁵, ארשת שפתינו, שמעו כי נגידים, עליכם עתה המצוה והחובה, כי המורה את נפשו הציל וכו'. למען יקראו בספר תורת האלהים כדין וכהלכה ואל יכשילו עלימו לשונם בלשונו הקדושה, לשון לימודים, ועליהם תבא ברכה.

הלא כ"ד הכו"ח בסדר ובשנת כי לא נתן ה' לכם וגו' ואזנים לשמ"ע ע"ד היר"ם הזו"ה לפ"ג.⁵⁶

העומד על התורה ועל העבודה
תוך אמוני עם סגולה פה ק"ק
לונדון הבירה והמהוללה

שמשנה הענין, ובזה ודאי דמחזירין אותו. וזהו לרווחא דמלתא, דבנד"ד דרוצים לקבוע קריאה משובשת, כבר הוכחתי דהגם דאינו משתנה הענין מחזירין. ובזה כל אפייא שוין, ואין לך קריאה משובשת יותר מזאת, שאם אינם מקיימים הכלל ועושים כל השואים נחים ופעמים משתנה הענין וכמו שכתבתי,

והנראה לע"ד כתבתי להלכה וגם למעשה אם יסכימו עמי בעלי ההוראה ואשר להם יד ושם בחכמת הדקדוק כי להם משפט הברירה. הלא כה דברי פה לונדון ביום ח"י לחדש סיון משנת אל אלה"י ישראל⁵² יהיה עמנו. העומד לשרת בקדש

רפאל בכ"ר חזקיהו מילדולה ס"ט
המחתים ע"י בנו דוד הי"ו
כל "יאמרו" אומר הש"ץ בשוא נח,

וכדומה 'ורבצה בו', 'ישבו בה', 'ארכו לו', 'היתה תהו', וכדומה בכל פרשה ופרשה נגד הדקדוק ובודאי שמשנתה הענין.

הקב"ה ינקום את נקמתנו [מאת] המשפיל את התורה וירום ויגביה מזלינו יראו עינינו וישמח לבנו למלא כל משאלות לבנו לטובה אנס"ו.

52	תקפ"ז.
53	לפי קוצר דעת.
54	שתהלה לאל.
55	מלשון ארשת שפתיים. והיא מליצה על-דרך: דיבת הארץ.
56	פרשת כי תבא, בין "לט"ו באלול תקפ"ז.

רפאל בכמהר"ר חזקיהו מילדולה ס"ט

[מצורף מכתב מר' רפאל מילדולה לר' מזל טוב מודינה:

מלך במשפט על הדין ועל האמת... יושב על כסא דין... בק"ק מודונא יע"א והמדינה... כמוהר"ר מזל טוב מודינא...

מודיע ששולח לו הפסק. מוסר ד"ש לבנו דוד. ידידו אברהם מרדכי הלוי מריג"י מבקש בעד אמו דבורה שהיא בת ע"ט שנים והיא אחותו של ר' ישמעאל הכהן. בנה שולח ברכות לליאוני סאנגריניטי.]

[הסכמת ר' מזל טוב מודינה]

אל נחל נובע מקור חכמה... כמהר"ר רפאל מילדולה, נר"ו יאיר ולא יכבה, אשר אור תורתו זורח בעיר לונדון הבירה.

ראשון לציון⁵⁷, שש אנכי על משי"ח⁵⁸, ויגל לבי דבעה⁵⁹ רפ"א א"ל, לא נס לחה וחידש כנשר נעוריו ושב אל משמרתו כבראשונה...

ענותותיה דמר הרבני וביקש ממני הסכמתי על דבר קדשו, ואף דברי משי"ח אינם צריכי' חיוק. אפ"ה⁶⁰ בהיות דאין מסרבי' לגדול⁶¹ אמרתי הנני הנני כיהודה ועוד לקרא לעשות רצון צדיק להשתעשע באמרותיו. ואנכי הרואה דקרא מלא נגד אותו הש"ץ דאית ביה תרתי לריעותא... דהדבר פשוט דכיון דמחזירין אותו לא יצא, וא"כ איך נעמיד ש"ץ שקורא שבא נח להוציא אחרים, לכן אמר מר גרש לץ⁶² הא חדא. ועוד דבחוצפא גדולה ובמצח אשה זונה, אחר שהרב מ"ץ הזהירו שלא יניח הנד, ולא שמע לקול תורה ולא רצה ללמד, וככל ש' על קיאו שנה באולתו, ובקול רם קרא השב"א נח בפני הרב, אין לך מבזה ת"ח גדול מזה וחייב נדוי...

ואין שומעין לפטפוטי מיליה שלאותו הש"ץ דנהגו כן במקומו שלא יניח שבא נד, דזהו מנהג בורות, מנהג שטות, [ב1] מנהג הדיוט, ומאותן מנהגים דכתבו התוס' דאין לסמוך עליהם⁶³... [ב2]... הרי דלכל הדיברות ולכל האמירות שפתים ישקו דברי מע' הפוסק נר"ו, דאין להניח לירד לפני התיבה לכתחילה אותו הש"ץ דלא דייק בלשונו וקורא השב"א נע בשבא נח במלת 'מצאו מים' וכדומה דמשנה הענין, כמ"ש בדברי קדשו. והכא אפשר באחר דלא אלמון ישראל למצוא באותו מקום מי שיודע לקרות כהוגן... כ"ש וק"ו דלא רצה ללמוד לקרות כהוגן בכונה מכיון וחוטא להכעיס, אף דהזהירו מעלת הרב של מדינה, וראוי לנדותו שמבזה ת"ח בפניו ובפרהסיא, ועליו לחזור בתשו' לשאול מחילה מהרב... ואז יכופר עונו ועל מקומו יבוא בשלום והותר הנידוי. אבל להיותו ש"ץ לדעתי אין להורידו בפני התיבה,

57 לציון, להזכיר.

58 מור שיחיה.

59 דבעזרת ה' יתברך.

60 אפילו הכי.

61 פסחים פו ע"ב.

62 משלי כב:י.

63 ראה בספר הנז' לעיל, בהערה 44.

דהרבה פעמים לקרות השוא נע משנה הענין, כד"ן⁶⁴ (נוטה) ומסכים לדברי מע' הרב הפוסק נר"ו בכל הכתוב בפרשה העולה. ושלום רב ולתורתו.
כ"ד המכתיב פה מודונא אח"ד לח' תמוז דהאי שתא התקפ"ז ליצירה
הקטן מזל טוב מודינא ס"ט ט אכ"ר

ד

[פסק מלמד תינוקות שסרח]

על דבר קהלתינו ק"ק שער השמים פה לונדון הבירה, שרצונם להעמיד חזן א' הנקרא חזן של חברת גמילות חסדים, והוא לשרת בקדש לעשות לוויה למתים לבית החיים ולהתפלל בבית האבל כל שבעה. עוד נוסף חובת גברא מהחזן הנז', בעת שאינם נמצאים שלוחי צבור הקבועים בבית הכנסת מחמת איזה אונס הרי הוא ממלא חסרונם ועומד ומתפלל כל התפלות כאחד מהם.

והנה לשעבר איש א' מלמד תנוקות מחברת עץ חיים אשר נתמנה מהקהל, קבל עליו בשבועה בתקיעת כף בפני בית דין על עסקי שותפות שהיה לו עם המלמדים האחרים, על ענין נדרים ונדבות שנוהגים לעשות בבית הכנסת בשבילם, לחלוק ביניהם חלק כחלק. וכפעם בפעם האיש הלזה היה מתקוטט עם חבריו על הגביה שהיה עושה ולא היה מגיע אליהם חלקם הראוי להם. אשר ע"כ בדרך פשרה קבל עליו בשבועה בפני ב"ד, שכל זמן שיבא לידי גביה מאיזה סך שיהיה לחלקו מיד עם חבריו חלק כחלק כראוי.

אחר זמן נמצא שפעם א' וב' וג' גבה ממון ולא הודיע להם שום דבר, וזה נתגלה על ידי אותם שהיו חייבים לפרוע להם, באמרם שכבר פרעו לאיש הנז'. והוא כמתנצל באומרו שבסוף כונתו היה להודיעם כאשר קבל בשבועתו. גם נמצא שזייף בכתב פנקס הגביה באיזה סך לגנוב מחלק חבריו.

אשר על כן מנהיגי הקהל על דבר מגונה כזה העבירו אותו ממקומו של מלמד מאותו זמן, ומעתה לשאול הגיעו אם מותר למנותו לכתחילה לחזן החברה הנז'.

[בתשובה, דף 31א כתב:]

מעלת מנהיגי הקהל דחו אותו להיות בכלל הנבחרים לשירות הלזה ומנו אחר. ומאחר שנתגלה לנו הסוד, שכל תשובה שיש לה פניה לאיזה תכלית אינה מועלת לו, בא מעצמו לפני המורה לבקש תרופא על מכתו באומרו, כי לעת עתה אין שום מקום פנוי מהקהל לעמוד לשרת בקדש אלא כונתו על העתיד אם יודמן להיות ראוי והגון למנות כשאר ישראל הכשרים, ושפיל ואזיל בר אווזא וכו'.¹ והרב המורה רמז לו

64 כן דעתי נוטה.

1 מגילה יד ע"ב; בבא קמא צב ע"ב. ושיעורו: בר אווז מהלך בשפל ועיניו צופיות למרחוק.

שתשובתו קשה... מ"מ שלא לדחותו בשתי ידיים, הרב המורה, כדי שישוב... קבע לו להתענות ב' וה' וב' בכל חדש אלול גם להשכים ולהתפלל עם הצבור הסליחות. וכן עשה.

אחר זה נזדמן מקום בקהלה אחרת למנות ש"ץ קבוע, ורצונו היה להיות מן הנבררים באומרו שכבר קיבל עליו התשובה בלי שנוי דבר מכל אשר צוה לו המורה, באין מבין תוכן כונת המורה [31ב] שאינו יכול לדחות בשתי ידיים למי שבא לשאול להתוודות ולקבל איזה סיגוף על עבירה שבא לידו, הגם כי תשובתו אינה נגמרת הכי בפני ב"ד...

דאיכא זילותא דחילול השם בדבר כיון דהאיש הנז' משום מה שגזל ועבר על השבועה העבירו אותו ממקומו להיות ממלמדי תינוקות, מכ"ש דאין כבוד הקהל למנותו בדבר זה שהוא חמור יותר... זהו מה שנראה לענ"ד להלכה. אלא כיון דלא שכיחי אצלי שאר ספרי דבי רב מאחרונים, מחמת השרפה אשר שרף ה' בביתי בשנת תקע"א, באתי לדרוש את פי המורים...

רפאל מילדולה